T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

DİNLER TARİHİ BİLİM DALI

DİNLER TARİHÇİSİ BAKIŞ AÇISIYLA HZ. PEYGAMBER'İN DİĞER DİN MENSUPLARIYLA MÜNASEBETLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÖZNUR BAŞELMA

ANKARA

2016

T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

DİNLER TARİHİ BİLİM DALI

DİNLER TARİHÇİSİ BAKIŞ AÇISIYLA HZ. PEYGAMBER'İN DİĞER DİN MENSUPLARIYLA MÜNASEBETLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÖZNUR BAŞELMA

DANIŞMAN: PROF. DR. AHMET HİKMET EROĞLU

ANKARA

2016

ÖNSÖZ

Farklı inanç ve kültür havzalarına mensup insanların birbirleriyle münasebetleri, insanlık tarihinin en önemli problemlerinden birisidir. Geçmişten günümüze yaşamış tüm inançları konu edinen Dinler Tarihi disiplinin de en önemli tartışma alanlarından bir tanesi, farklı inanç mensuplarının birbirleriyle kurduğu münasebetler olmuştur. Doğduğu coğrafya itibariyle pek çok farklı inanç ve kültürle iç içe bulunan İslam dini ve onun peygamberi Hz. Muhammed'in, bir arada bulunduğu farkli din mensuplarıyla kurduğu münasebetler de bu açıdan ele alınması gereken önemli bir konudur.

Kur'an-ı Kerim'in ve Hz. Muhammed'in diğer din mensuplarına bakışını ve münasebetlerini ele aldığımız bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde İslam'ın ortaya çıktığı ve Hz. Muhammed'in yaşadığı coğrafya olan Arap yarımadası fiziksel, kültürel, siyasi ve dini açılardan incelenmiş, İkinci bölümde Hz. Muhammed'in ilk muhatapları olan müşriklerle münasebetleri ele alınmış, son bölümde ise Hz. Muhammed'in Ehl-i Kitap adı verilen Yahudi ve Hıristiyanlarla sosyal, siyasi, askeri ve dini münasebetleri değerlendirilmiştir.

Araştırmamızın her aşamasında gösterdiği ilgi ve alaka ile kaynaklara ulaşmam hususunda desteklerini esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Ahmet Hikmet Eroğlu'na sonsuz teşekkürlerimi arz ediyorum. Ayrıca ilk eleştirmenim olan sevgili eşime şükranlarımı sunuyorum.

KISALTMALAR

AÜİFD : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

Bkz. : Bakınız

byy. : Baskı yeri yok

C. : Cilt

Çev. : Çeviren

DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

Hz. : Hazreti

Nşr. : Neşreden

ö. : Ölümü

S. : Sayı

Sad. : Sadeleştiren(ler)

Thk. : Tahkik

ty : Tarih yok

tyy : Tarih ve yer yok

vd. : ve diğerleri

Yyn haz. : Yayına hazırlayan

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ……...…1

KISALTMALAR…….....2

GİRİŞ

I) Araştırmanın Konusu ve Önemi……6

II) Araştırmanın Çerçevesi ve Yöntemi.....……...6

III) Araştırmanın Kaynakları……....8

BİRİNCİ BÖLÜM

İSLAM'IN ORTAYA ÇIKIŞ SÜRECİNDE ARAP YARIMADASININN ETNİK, DİNİ VE SOSYO-KÜLTÜREL DURUMU

I) İSLAM ÖNCESİ ARAP YARIMADASININN COĞRAFİ VE ETNİK YAPISI……10

II) İSLAM'IN DOĞDUĞU SOSYO-KÜLTÜREL VE SİYASİ ORTAM

A. Sosyal Yapı……15

B. Siyasi/İdari Yapı……19

III) İSLAM'IN DOĞDUĞU ORTAMDA DİN VE İNANIŞLAR

A. Putperestler (Müşrikler)…….25

B. Sabiiler……...28

C. Hanifler..……....33

D. Mecusiler……...36

E. Yahudiler……...38

F. Hıristiyanlar ……..44

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. MUHAMMED'İN MÜŞRİKLERLE MÜNASEBETİ

A. **Müşrik Kavramı ve Kuran-ı Kerim'de Müşrikler……46**

B. **Hz. Muhammed'in Müşriklerle Kurduğu Münasebetler ……51**

1. Dini, Hukuki ve Sosyal Münasebetler……..51
2. Askeri, Siyasi ve Ekonomik Münasebetler……..58

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HZ. MUHAMMED'İN EHL-İ KİTAPLA MÜNASEBETİ

A. Ehl-i Kitap Kavramı ve Kuran-ı Kerim'de Ehl-i Kitap…….71

B. Hz. Muhammed'in Ehl-i Kitapla Kurduğu Münasebetler…….86

1. **Yahudilerle Münasebetler……87**
   a. Sosyal ve Ekonomik Münasebetler……...90
   b. Siyasi, Hukuki ve Askeri Münasebetler……..…..94
   c. Dini Münasebetler……103

2. **Hıristiyanlarla Münasebetler……..108**
   a. Sosyal ve Ekonomik Münasebetler……..111
   b. Siyasi, Hukuki ve Askeri Münasebetler……...113
   c. Dini Münasebetler……....120

SONUÇ.....127

ÖZET……...…..131

ABSRACT…….....132

BİBLİYOGRAFYA.....133

GİRİŞ

I. Araştırmanın Konusu ve Önemi

İnsanlık tarihinin kadim tartışma konularından birisi de farklı inanç gruplarının birbirleriyle münasebetleri konusudur. Tarihten günümüze hemen her dönemde farklı dinlere mensup insanlar birarada yaşamak ve birbirleriyle çeşitli münasebetler kurmak zorunda kalmışlardır. Bu münasebetler bazen karşılıklı uyum ve anlayış, bazen de çatışmalar şeklinde tezahür etmiştir. Bütün bunların temelinde diğer dinler ve mensupları hakkındaki ifrat ve tefrit derecesine varan bir takım kabuller yatmaktadır ki bu kabuller ağırlıklı olarak dinlerin, diğer dinler ve mensupları hakkındaki kendi öğretileri ile o dinin peygamberi (din kurucusu) nin bu konudaki uygulamalarından ilham almaktadır.

Konu bu haliyle aktuel değerini bugün de korumaktadır. Bugün küresel ölçekte yaşanan pek çok çatışmanın arka planında bahsettiğimiz bu durum yatmaktadır. Araştırmamız bu kadim tartışma konusunun İslam dini ve peygamberi özelinde tarihi ve fikri arka planını ortaya koyması bakımından önem arz etmektedir. Zira ortaya çıktığı andan itibaren birden fazla dini inançla ve onların mensuplarıyla yüzyüze gelen İslam dini ve onun peygamberinin, bu inançlar karşısında nasıl bir tavır takındığı ve bu tavrında hangi saiklerden beslendiği hususu bugün de müslümanların diğer din mensuplarına bakışında önemli ve berlirleyici bir unsur olacaktır.

II. Araştırmanın Çerçevesi ve Yöntemi

Çalışmamızın çerçevesi Hz. Muhammed'in müşrikler ve Ehl-i Kitap adı verilen Yahudi ve Hıristiyanlarla münasebetleri ile sınırlı tutulmuş, aynı dönemde ve

coğrafyada yaşamış olan Sabiiler, Hanifler ve Mecusiler hakkında ise ilk bölümde kısaca tanıcı bilgiler vermekle yetinilmiştir.

Tezimizde sırasıyla İslam'ın zuhur ettiği coğrafi bölge ve dönemin sosyal, siyasi ve dini yapısı ele alınmış, ardından Hz. Muhammed'in müşriklerle olan münasebetine değinilmiş, son olarak da İslam'ın doğduğu dönemde Hz. Muhammed'in Ehl-i Kitap denilen Yahudi ve Hıristiyanlarla münasebetleri incelenmiştir.

Birinci bölümde İslam'ın zuhur ettiği Arap yarımadasının coğrafi, ekonomik, kültürel, siyasi ve dini durumu tasvir edilmiş ve yarımadanın o dönemdeki profili ortaya konmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde, Hz. Muhammed'in ve İslam'ın ilk muhatapları olan müşriklerle münasebetleri ele alınmış, Kur'an-ı Kerim'in müşriklere bakışı, müşriklerin bu yeni dine ve peygamberine karşı aldıkları tavırlar ve Hz. Muhammed'in onlarla sosyal, siyasi ve dini münasebetleri incelenmiştir. Tezin son bölümünde ise Hz. Muhammed'in Ehl-i Kitap'la olan münasebetleri, Ehl-i Kitap kavramından ve Kur'an'ın söz konusu gruba bakış açısından hareketle işlenmiştir.

Çalışmamızın yöntemi dinler tarihinin yöntemleri olan tanımlama ve mukayese etme yöntemidir. Bu bağlamda daha ziyade tarihi karşılaştırma yöntemi kullanılmıştır.

III. Araştırmanın Kaynakları

Araştırmamızın kaynakları arasında İslam'ın, Yahudilik ve Hıristiyanlığın kutsal kitaplarının yanısıra İslam tarihi, hadis ve tefsir disiplinlerinin klasik kaynakları yer almaktadır. Bu bağlamda Buhari ve Müslim'in '*Sahih*'i, İbn Mace, Ebu Davud ve

Darimi'nin '*Sünen*'i, İmam Malik'in '*el-Muvatta*'ı, İbn Hişam'ın *'es-Siretü'n-Nebeviyye'*si, İbn İshak'ın *'es-Sire'*si, İbn Sa'd'ın *'Tabakat*'ı, Belazuri'nin *'Fütuhu'l-Buldan*' ve *'Ensabu'l-Eşraf*'ı, Taberi'nin *'Camiu'l-Beyan an Tevili ayi'l-Kuran*'ı, Fahreddin Razi'nin '*et-Tefsîrü'l-Kebîr'*i, İbnu'l-Kelbi'nin '*Kitabu'l-Esnam*'ı, Şehristani'nin '*el-Milel ve'n-Nihâl*'i, Zehebi'nin '*Tarihu'l-İslam*'ı, Elmalılı'nın '*Hak Dini Kuran Dili'* gibi klasik kaynaklar tezimizin birinci el kaynakları arasında zikredilebilir.

Birinci el kaynakların dışında araştırmamızda Carl Brockelmann, Muhammed Hamidullah, Mahmud Es'ad Seydişehri, Montgomery Watt, Neşet Çağatay ve Şemsettin Günaltay gibi müelliflerin eserlerinden ve Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nin ilgili maddelerinden konumuzla ilgileri ölçüsünde oldukça istifade ettiğimizi belirtmeliyiz.

Tezimizin kavramsal çerçevesini çizerken Firuzabadi'nin *'el-Kâmusu'l-Muhît'*i, İbn Manzur'un '*Lisânü'l-'Arab*'ı, İsfahani'nin '*el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kurân*'ı, Kefevi'nin '*el-Külliyât el Mu'cem fi'l-Mustalahâti ve'l-Furûki'l-Luğaviyyeti*'si, Zebidi'nin '*Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*'u gibi klasik lügatlerden faydalanılmıştır.

Ayetlerin Türkçe'ye çevrilmesinde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın meali esas alınmıştır.

Bahsi geçen bu eserlerin dışında ülkemizde yayınlanan, Hz. Muhammed'in müşrikler ve Ehl-i Kitap'la münasebetini ele alan çeşitli kitaplar, makale ve tez çalışmaları da tezimizin ikinci el kaynakları arasında yer almaktadır.

Şüphesiz ele aldığımız bu konuda makale ya da kitap düzeyinde daha önce yapılmış olan kimi çalışmalar da mevuttur. Bunlar arasında Nadir Özkuyumcu tarafından kaleme alınan "Asr-ı Saadette Hıristiyanlarla İlişkiler" ve "Asr-ı Saadette Yahudilerle İlişkiler" adlı kitap bölümleri ile Murat Ağarı tarafından "Hz. Muhammed'in Hıristiyan ve Yahudi Siyasetlerine Genel Bir Bakış", Ahmet Yücel tarafından "Hz. Peygamber'in Ehl-i Kitapla İlişkileri", Ahmet Güç tarafından "Hz. Peygamber Döneminde Müslüman-Hıristiyan Münasebetleri", Osman Güner tarafından "Hz. Peygamber'in Ehl-i Kitap'la İlişkileri", Sıddık Ünalan tarafından "Hz. Peygamber'in Hıristiyanlarla Yapmış Olduğu Diplomatik Münasebetlerin Evrensel Boyutu", Mehmet Ali Kapar tarafından "Hz. Muhammed'in Müşriklerle Yaptığı Bazı Antlaşmalar" adıyla kaleme alınan makaleleri sayabiliriz.

Bahsi geçen bu çalışmalar daha ziyade Hz. Muhammed'in belli bir dini gruba karşı olan tavırlarını ele alan ve nispeten spesifik olan çalışmalardır. Bizim çalışmamız ise gerek hacmi gerekse diğerlerinden farklı olarak Hz. Muhammed'in diğer din mensuplarıyla münasebetlerine hakim olan genel ilke ve prensipleri Dinler Tarihi'nin bakış açısıyla ortaya koyması bakımından söz konusu çalışmalardan ayrılmaktadır.

I. BÖLÜM

İSLAMIN ORTAYA ÇIKTIĞI DÖNEMDE ARAP YARIMADASI

I) İSLAM ÖNCESİ ARAP YARIMADASININ TARİHİ, ETNİK VE COĞRAFİ YAPISI

Hz. Muhammed'in diğer din mensuplarıyla münasebetlerini ve onlara karşı tutumunu anlayabilmek için öncelikle İslam'ın ortaya çıktığı coğrafi bölgeyi, o bölgenin kültürünü, bölge insanlarının yaşayış biçimini, o bölgede kök salmış dini inanışları incelemek gerekmektedir. Bu sebeple öncelikle İslam'ın doğduğu coğrafi yapıyı tasvir ederek konuya girmenin uygun olduğu kanaatindeyiz.

Arapların ana yurdu ve İslam'ın doğduğu coğrafya olan Arap yarımadası, üç tarafı denizlerle çevrili, kuzeyi ise Asya ve Avrupa kıtalarına bitişik olan bir yarımadadır. Etrafı Basra Körfezi, Hint Okyanusu, Kızıl Deniz ve Süveyş Kanalı ile çevrilidir.[1] Yarımadayı, coğrafi şekil ve iklimi itibariyle Tihame denilen sahil kısmı ve Necd denilen yarımadanın iç kısımlarındaki yüksek bölge olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Yarımadanın bu şekilde ikiye ayrılmasını sağlayan da Serat

[1] Mahmut Es'ad Seydişehri, *İslam Tarihi/Tarih-i Din-i İslam*, (Sadeleştiren Ahmet Lütfi Kazancı-0sman Kazancı), İstanbul, ty, 55; Hasan İbrahim Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*, Çev: İsmail Yiğit-Sadrettin Gümüş, Kayahan yayınları, İstanbul 1984, C.I, 20; Ali Rafet Özkan, "İslam'ın Ortaya Çıktığı Dönemlerde Arap Yarımadasındaki Diğer Dinlerin Durumu", *Dinler Tarihi Araştırmaları IV*, Ankara 2004; 19.

sıradağlarıdır.[2] Ancak biz Arap yarımadasını, tarihsel açıdan ve konumuza uygunluğu bakımından Güney, Kuzey ve Orta Arabistan[3] şeklinde inceleyeceğiz.

Güney Arabistan, diğer bölgelere nazaran medeniyet bakımından daha ileride olan Arapların yaşadığı bölgedir. Tarihte Main (M.Ö. 700-200), Seb'a (M.Ö. 950-115) ve Himyer Devleti (M.Ö. 115-M.S. 525) gibi gelişmiş devletlere ev sahipliği yapmıştır.[4] İklim açısından ziraate uygunluğu sebebiyle, Güney Arabistan'da, yaklaşık olarak milattan önce iki binli yıllara dayanan bir ticari gelişmişlik söz konusudur. Müstahkem şehirler, şatolar ve mabetler gibi medeniyetin izlerini taşıyan tarihi eserlere sahip olan bölgede kurulan çeşitli devletler, kuzeye kadar uzanan ticaret kolonileri oluşturmuşlardır. Örneğin Seb'alılar, zengin ticaret ağına sahip güçlü bir krallık kurmuşlardır.[5]

Kuzey Arabistan bölgesinde, Palmir, Hire, Gassan ve Kinde gibi Arap devletleri yaşamıştır. Yarımadanın genelinde olduğu gibi putperestliğin hakim olduğu Kuzey Araplarından, Benu Tağlib, Benu Bekr, Benu Tayy, Benu Tamim ve Benu Kenda kabileleri büyük çoğunlukla Hristiyanlığı seçmiştir. Monofizit[6] olan

---

[2] Carl Brockelmann, *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi*, Çev: Neşet Çağatay, AÜİF yayınları, Ankara 1964, C.I, 1; Şemsettin Günaltay, *İslam Öncesi Arap Tarihi,* Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2006, 15-16.

[3] Özkan, 19; Mustafa Aydın, *Doğuş Dönemlerinin Işığında İslam'ın Toplumsal Şekillenişi ve Değişme Dinamikleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1991, 31.

[4] Hasan, I, 27; Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, Çev: Prof. Dr. Salih Tuğ, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1980, C. I, 20.

[5] Brockelmann, 2-3.

[6] 451 yılında düzenlenen Kadıköy Konsili'nde, İsa Mesih'in beşeri ve ilahi olmak üzere iki tabiatı olduğu şeklindeki karara karşı çıkarak İsa'da yalnızca ilahi tabiatın bulunduğunu ileri süren tektabiatçı kiliselerdir. Bunlar; Süryani, Kıptî, Ermeni ve Habeşistan kiliseleridir. (Ahmet Hikmet Eroğlu, 'Hristiyanlık', *Dinler Tarihi*, Editör: Baki Adam, Grafiker yayınları, Ankara 2015, s.142)

Gassaniler Bizans İmparatorluğu'na bağlı iken, Diyofizit[7] Nasturi olan Benu Lahm ise Sasanilere bağlıdır.[8] Coğrafi ve iklim özellikleri bakımından ise kuzey Arabistan, güney bölgesi kadar şanslı değildir. Çok büyük bir kısmı çöllerden oluşan bölgede, ancak yöre halkının ihtiyacını temin edebilecek kadar küçükbaş hayvancılığı yapılmıştır. Çöl yaşam şartlarına uyum sağlayabilmek için de, kuzey Arapları, yarımadanın genelinde de yaygın olan kabileciliğe ve kabile kurallarına aşırı bağlı bir yaşam sürdürmüşlerdir.[9]

Orta Arabistan olan Hicaz bölgesinde ise Ad ve Semud gibi silinen kavimlerin kalıntısı olan Cürhümlüler yaşamıştır. Daha sonraları Hz. İbrahim, eşi Hacer ve oğlu İsmail ile buraya gelmiş ve Kabe'yi inşa etmiştir. Hz. İbrahim'in buraya yerleşmesi yaklaşık olarak milattan 1800 yıl önce, Nuh Tufanından ise 1000 yıl sonradır.[10] Kabe'nin burada bulunması nedeniyle bu bölgede İslam'ın doğuşuna şahitlik etmiş olan Mekke şehrinin özel bir konumu vardır. Hz. İbrahim'e uzanan geçmişi ile Mekke, her dönemde saygın ve manevi üstünlüğü olan bir şehir olmuştur. İslam'ın doğduğu ortamda Mekke'de Nadr b. Kinane soyundan gelen ve Ebu Süfyan, Mahreme b. Nevfel ve Amr b. el-As gibi isimlerin reisliğini yaptıkları Kureyş kabilesinin hâkimiyet sürdüğünü, bölgenin diğer önemli şehri Medine'de ise Yahudi

---

[7] İsa'nın beşeri ve ilahi olmak üzere iki tabiatı olduğunu kabul edenlerdir. (Eroğlu, Hıristiyanlık, 142).

[8] Ömer Faruk Harman, 'Hristiyanların İslam'a Bakışı', *Asrımızda Hıristiyan-Müslüman Münasebetleri* (Editör: Ömer Faruk Harman), Ensar Neşriyat, İstanbul 2005, 106.

[9] Brockelmann, 3.

[10] Neşet Çağatay, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, A.Ü.İ.F. Yayınları, Ankara 1971, 81-82.

kabilelerinin büyüklerinden Nadiroğulları, Kaynukaoğulları ve Kureyzaoğulları Yahudilerinin yaşadığını görmekteyiz.[11]

Yaygın kanaate göre yarım adanın etnik yapısını oluşturan Araplar, 'Arab-ı Baîde' ve 'Arab-ı Bâkiye' olarak ikiye ayrılmaktadırlar. 'Arab-ı Baîde'; Ad, Semûd, Nebatiler, Tedmürlüler gibi soyu tükenmiş Arapları ifade ederken, yaşamakta olanları ifade eden 'Arab-ı Bâkiye' ise kendi arasında 'A'ribe' ve 'Müsta'rebe' olarak ikiye ayrılır. A'rîbe, asıl yarımada Arapları için yani Yemen bölgesine hakim olan Kahtaniler için kullanılan kavramdır. Müsta'rebe ise etnik köken itibariyle Arap olmayan sonradan Araplaşmış olanlara verilen isimdir. Hicaz halkını oluşturan Adnanilere verilen addır.[12]

Coğrafi konumu itibariyle Arap yarımadası, bilindiği gibi doğu ile batı arasındaki ticaret yolu üzerinde olan bölgedeki ticaret yollarının kesiştiği bir noktada bulunmakta ve özellikle o dönemde ticaret kervanlarına ev sahipliği yapmaktadır. Özellikle doğu-batı ticaret yollarının merkezi konumundaki Mekke şehri, daha önce de ifade ettiğimiz gibi M.Ö. 1800'lerde yaşadığı kabul edilen Hz. İbrahim'e kadar dayanan köklü bir tarihe sahip olması nedeniyle bölge için büyük önem arzetmektedir. Esasen şehrin varoluş sebebi de yüzyıllardır büyük bir saygınlığa sahip olan Kabe'nin orada bulunmasıdır.[13]

---

[11] Çağatay, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, 86-87; W. Montgomery Watt, *Hz. Muhammed Medine'de*, Çev: Süleyman Kalkan, Kuramer yay, İstanbul 2016, 230; W. Montromery Watt, *Hz. Muhammed Peygamber ve Devlet Adamı*, Çev:Erdem Türközü, İletişim yay, İstanbul 2015, 115-116.

[12] Hasan, I, 26; Hitti, 56; Günaltay, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, 38; Aydın, *Doğuş Dönemlerinin Işığında İslam'ın Toplumsal Şekillenişi ve Değişme Dinamikleri*, 32.

[13] Brockelmann, 7-8.

Kabe bina edildiğinden beri her dönemde kutsal kabul edilmiş; sosyal hayatın her alanında en önemli rolü üstlenmiş ve bölgenin merkezi olmuştur. Başlangıçtan itibaren Allah'ın evi kabul edilen Kabe'ye yapılan herhangi bir saygısızlığın bizzat Allah tarafından cezalandırılacağı kabul edilmektedir. İslam'ın doğduğu dönemde yarımadadaki önemli meseleler Kabe'de görüşülmekte; siyasi ve ticari anlaşmalar Kabe'de imzalanmaktadır.[14] Örneğin İslam'dan önce Mekkeliler, dönemin en büyük iki devleti olan Bizans ve Sasani İmparatorluklarıyla burada çeşitli ticari anlaşmalar imzalamıştır.[15] Kabe'nin Mekke'de bulunmasının şehre kazandırdığı bunun gibi ayrıcalıkların dışında yine Mekke'de kurulan geniş çaplı fuar ve panayırlar[16], ticaretin gelişmesinde büyük katkı sağlamıştır. Çin, Hint, Sind, İran, Suriye ve Habeşistan gibi ülkelerin tüccarları, ürettikleri malları bu panayırlarda satarak çeşitli ticari faaliyetler sürdürmüşlerdir. Ayrıca Habeşistan'dan, Mekke'ye yakın Şuaybe limanına haftada iki defa gemi seferi yapıldığı, deniz yoluyla Hicaz bölgesinde ithalat ve ihracat işleri yürütüldüğü bilinmektedir.[17]

İslam öncesi Arap yarımadasındaki coğrafi ve etnik yapı genel hatlarıyla bu şekildedir. Şimdi Arap yarımadasının sosyal ve siyasi yapısını ele alacağız.

---

[14] Muhammed İbn İshak, *Siyer*, (Nşr. Muhammed Hamidullah), Çev: Sezai Özel, Akabe yayınları, İstanbul 1988, 149; Aydın, *Doğuş Dönemlerinin Işığında İslam'ın Toplumsal Şekillenişi ve Değişme Dinamikleri*, 32.

[15] Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, Ankara 2003, C.1, 23.

[16] Mekke civarında hac zamanlarında kurulan **Mina, Mecenne, Zu'l-Mecaz** ve **Ukaz** panayırları, en büyük çaplı ve en önemli panayırlardı. (Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 22-23). Bunlardan en önemlisi olan Ukaz panayırı, Taif ile Necd arasında bir bölgede kurulurken, Zu'l-Mecaz Arafat yakınlarında kurulmaktaydı. Mecenne ise Mekke'nin batısında yer alan bir kasabanın ismiydi. (Seydişehri, I, 236; Sıddık Ünalan, "Risalet Öncesinde Arap Yarımadasındaki Dinler ve Bir Peygamber Beklentisi", *Fırat Üniversitesi. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6 (2001), 90.)

[17] Hüseyin Alan, *Hz. Peygamber Öncesi Mekke ve Arabistan*, Beyan yayınları, İstanbul 2012, 80-81.

II) İSLAM'IN DOĞDUĞU SOSYO-KÜLTÜREL VE SİYASİ ORTAM

A) İslam Öncesi Arap Yarımadasında Sosyal Yapı

Kur'an-ı Kerim, İslam'dan önceki Arapların sosyal yaşantısına yönelik bir eleştiri mahiyetinde o dönemi *'Cahiliye Dönemi'* olarak isimlendirmiştir.[18] Cahiliye' kelimesi Kur'an-Kerim'de pek çok ayette geçmektedir. Bu ayet-i kerîmelerde Cahiliye kelimesine, örneğin 'Cahiliye hükmü'[19], 'Cahiliye çağının kızgınlık ve gayreti'[20], Peygamber hanımlarına hitaben 'Cahiliye kadınları gibi açılıp saçılmayın'[21] gibi hayatın değişik alanlarıyla ilgili farklı anlamlar yüklenmiştir.

Cahiliye kelimesinin anlamı ile ilgili olarak değişik görüşler bulunmaktadır. Sözlüklerde *'İslam öncesi Arapların cahillik ve sapkınlıklarını ifade eden bir kelime'*[22] şeklinde geçen bu ifadenin, Arapların dini ve sosyal yaşamlarındaki gayri ahlaki geleneklerini anlatmak için kullanıldığı belirtilmektedir. Nitekim o dönemde Arap toplumunda kavgacılık, kan davası gütme, öç alma, içki alışkanlığı, kumarbazlık, riba, tefecilik, soygun, zina, fuhuş gibi ahlaka müğayir davranışlar belirgin bir şekilde göze çarpmaktadır. Öte yandan Cahiliye toplumunda hayâ duygusu kaybolmuş, kadın ve çocuklar değersiz görülerek mirastan mahrum bırakılmış, evlilik müessesesi bozuk bir hal almıştır.[23] Cahiliyye toplumunun içinde bulunduğu bu hale ilişkin örnekleri daha da artırmak mümkündür.[24]

---

[18] Ali İmran, 3/154.

[19] Maide, 5/50.

[20] Fetih, 48/26.

[21] Ahzab, 33/33.

[22] İbrahim Mustafa, Ahmed Hasan ez-Zeyyât, Hâmid Abdulkâdir, Muhammed Ali, *El-Mu'cemu'l-Vasit,* el-Mektebetü'l-İslamiyye, bty, 144.

[23] Şehristani, Ebü'l-Feth Tâcüddîn (Lisânüddîn) Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed (548/1153), *el-Milel ve'n-Nihâl,* Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1992, 90; İbn Hişâm, Ebu Muhammed Abdülmelik,

Kur'an-ı Kerim'de geçen *"Onlar hâlâ Cahiliyye devri hükmünü mü istiyorlar? Gerçeği bilen bir millet için Allah'tan daha iyi hüküm veren kim vardır?"*[25] ayeti göz önünde bulundurulduğunda Cahiliyye kavramını, insanın Allah'ı tanımaması, ona kulluktan uzaklaşıp kendi hevâ ve hevesine uyması şeklinde anlamak da mümkündür. Zira İslâm'dan önce yaşayan müşrikler, Allah'ın hükümlerine aykırı bir hayat sürmüş, Allah'ın varlığını kabul etmekle beraber putlara tapmakta ve putların Allah katında kendilerine şefaatçi olacağına inanmışlardır. Kur'an-ı Kerim'in ifadesi ile *"Biz onlara ancak bizi daha çok Allah'a yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz"*[26] şeklinde inançlarını izah etmişlerdir. Tarihi kaynaklarda da Arapların putları Allah'la aralarında bir aracı olarak kabul etmeleri sebebiyle putlara tapındıkları ifade edilmiştir.[27] Cahiliye toplumunda dini inanışlara ileride daha detaylı olarak değineceğiz.

İslam'ın zuhur ettiği dönemde yarımadada halk, sosyal hayat bakımından pek çok sınıfa ayrılmıştır. Bu sınıflı yapıyı bölgeye yerleştirmede Yemen'den, Hire ve Gassan'dan Hicaz bölgesine gelen tüccarlar önemli bir rol oynamıştır. O dönemde Mekkeli aristokrat zümre her türlü güç ve imkâna sahiptir. Özellikle faiz ve tefecilik esasına dayalı ticaret yapan Mekkeli aristokratlarla o bölgede yaşayan Yahudiler toplumsal hayatta imtiyazlı bir sınıf, ekonomik yönden de söz sahibi olan üstün bir konuma gelmiştir. Bahsedilen bu sosyal sınıflar, hürler, esirler ve mevali olmak

---

es-Siretü'n-Nebeviyye (Hz. Muhammedin Hayatı) Çev. Neşet Çağatay, İzzet Hasan, A.Ü.İ.F Yayınları, Ankara 1971, C.I, 207-212.

[24] Aydın, *Doğuş Dönemlerinin Işığında İslam'ın Toplumsal Şekillenişi ve Değişme Dinamikleri*, 35.

[25] Mâide, 5/50.

[26] Zümer, 39/3.

[27] İbnü'l-Kelbî, Ebü'l-Münzîr Hişâm b. Muhammed (ö. 204/819), *Kitâbu'l-Esnâm*, (Thk: Ahmed Zeki Paşa), Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyyeti, Kahire 1995, 32.

üzere üç tabakadan oluşmaktadır. Esirler, hiç bir hakka sahip olmayan köle ve cariyelerden; esirlerin üstünde hürlerin altında bir tabaka olan mevaliler, hürriyetlerine kavuşmuş köle ve cariyelerden oluşurken; bu sınıfların dışında kalanlar da hürleri oluşturmaktadır.[28] Ayrıca cinsiyetler arasında sosyal statü bakımından belirgin bir ayrım göze çarpmaktadır. Bunun en belirgin örneği erkekler sosyal konum itibariyle hürlere nispet edilirken, kadınların köle ve cariyelere nispet edilmesidir.[29] Ayrıca Arap toplumunda 'taaddüdü zevcat' yaygın olarak uygulanmış; hatta bazı kadınlar çocuk vermeleri için başka erkeklere satılmıştır.[30] Bizzat kendileri miras kabul edildiği için kendilerine mirastan pay düşmeyen kız çocukları, Cahiliye Arap toplumunda utanç kaynağı sayılmıştır.[31]

Sosyal yapıda dikkat çeken bir başka husus da daha önce belirttiğimiz gibi halkın yerleşik ve göçebe olmak üzere iki tip hayat tarzına sahip olmasıdır. Yerleşik olarak şehir ve kasabalarda yaşayanlara *'Hadârî'*, göçebe olarak çölde yaşayanlara ise *'Bedevî'* adı verilmiştir. Bu iki tabaka arasında da sosyal statü bakımından önemli farklılıklar mevcuttur. Bedeviler, tarım ve hayvancılıkla uğraşırken, şehirde yaşayan Hadariler, coğrafi konumun sağladığı avantaj ile yoğun olarak ticaretle meşgul olmuşlardır. Mekke, Medine ve Taif gibi şehirlerde yaşayanlar hariç halk, genel olarak bedevi sayılabilir. Sahil bölgesi ile Yemen bölgesinde de kısmen hadari yaşam kurulabilmiş, ticaret ve tarımla uğraşılmıştır.[32]

---

[28] Belazurî, Ahmed bin Yahya, *Ensâbü'l-Eşraf*, Thk: Muhammed Hamidullah, Mısır 1959, I/158, 184, 196; Mehmet Ali Kapar, 'Asr-ı Saadette Müşrikler ve Müşriklerle İlişkiler', *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam,* Editör: Vecdi Akyüz, Beyan yayınları, İstanbul 1995, C.II, 325-326.

[29] Şemsettin Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2013, 116-118; Sabri Hizmetli, *İslam Tarihi*, A.Ü.İ.F. Yayınları, Ankara 1991, 76, 105.

[30] Çağatay, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, 133-137.

[31] Seydişehri, 224-225; Kapar, 71.

[32] Günaltay, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, 25.

İslam öncesi Cahiliye olarak adlandırılan bu dönemde, Araplardaki yukarıda ifade edilen olumsuz özelliklerin yanısıra bazı olumlu özelliklerin de mevcut olduğu bilinmektedir. Örneğin çeşitli yardım kurumlarının kurulması, zayıfları koruma, şiir ve edebiyatta gelişmişlik, misafirlere izzet ve ikramda bulunma gibi hususlarda Araplar, olumlu yönde nam salmışlardır. Üstün ahlaklı kimselerin, haksızlığa uğrayanlara yardım etmek için kurduğu Hılfu'l-Fudul[33] da yine buna güzel bir örnektir. Bunların dışında yukarıda bahsettiğimiz ticari amaçla kurulan büyük çaplı fuarlar ve panayırlarda aynı zamanda sosyal hayatın da sürdürülebilmesi için pek çok etkinlik düzenlenmesi o döenmdeki Arapların meziyetlerindendir. Haram aylarda kurulan bu panayırlara, hem dini hem ticari amaçlarla katılan, önce Kabe'de hac yapıp ardından ticaret yapan farklı kabilelere mensup insanlar, geniş bir sosyal ve kültürel hareketliliği ve aynı zamanda ticari birlikteliği de sağlamışlardır. Yetenekli insanlar bu panayırlarda, şiir ve edebiyattaki hünerlerini sergilemişlerdir.[34] İlmi faaliyetler için de bir merkez haline gelen bu panayırlarda, çeşitli yazı türleri, astroloji ve bazı ilkel yöntemlerle meteoroloji de gelişmiştir. Ayrıca kahinlik de Araplar arasında gelişerek yaygınlaşmış ve güçlü şairlerin yetişmesine vesile olmuştur.[35] Nitekim Mu'allakatu's-Seb'a (Yedi Askı) ismiyle bilinen ve günümüze

---

[33] Hılfu'l-Fudul, Mekke'de yaşayan kabilelerin, Abdullah bin Cudan'ın evinde toplanarak, başta ticaret alanında olmak üzere kimseye zulmedilmeyeceğine ve haksızlığa uğrayanların haklarının aranacağına dair yemin ederek yaptıkları bir anlaşmadır. (İbn Hişam, I, 134) Erdemliler Birliği olarak adlandırılan bu topluluk aynı zamanda bir kabileler ittifakıydı. Mekke'deki hayatın şekillenmesinde önemli bir role sahip olan Erdemliler Birliği'nde, Hz. Muhammed'in mensubu olduğu Haşimi kabilesi öncü bir role sahipti. (Watt, *Hz. Muhammed Peygamber ve Devlet Adamı*, 17).

[34] Brockelmann, 8; Alan, 72-82.

[35] Seydişehri, I, 239; Ünalan, 90.

kadar edebi ve sanat değerinden hiçbir şey kaybetmeden ulaşan şiirler, Arap edebiyatının şaheserleri kabul edilmektedir.[36]

Sonuç olarak diyebiliriz ki, Cahiliye dönemindeki bazı meziyetler ve meziyet sahibi kimseler tarafından oluşturulan kurumlar, toplumda düzeni sağlayan en önemli unsurlardır. Ancak Kureyşlilerin birbirlerine üstünlük sağlamak için övünerek yaptıkları bu vazifeleri, İslam'ın sadece Allah'ın rızası için yapılan doğal vazifeler olarak sunması Arapların İslam'a ve Hz. Muhammed'e karşı tavır almasında bir etken olmuştur. İkinci bölümde bu konuya detaylı değinilecektir.

B) İslam Öncesi Arap Yarımadasında Siyasi/İdari Yapı

İslam'ın doğduğu Ortaçağda dünya genelinde egemen olan siyasi sistem Feodal sistem denilen aşiret ve kabile anlayışına dayalı devlet sistemidir. Bu dönemde çeşitli kabile ve aşiretlerin egemenlik mücadelesine sahne olan Arap yarımadasında da durum bundan pek de farklı değildir. İslam öncesi Arap toplumunda da dönemin dünya genel siyasi devlet sistemine uygun olarak kabileciliğin hâkim olduğunu ve Arapların kabileler halinde yaşadığını görmekteyiz.

Kavmiyetçilik duygusu Araplar arasında en temel kültürel değer olarak kabul gördüğünden dolayı Araplar kabile mensubiyetine büyük bir değer atfetmişlerdir. '*Kardeşin zalim de olsa mazlum da olsa mutlaka yardım et'* sözü Arap toplumunda atasözü haline gelmiş, bu anlayış İslam'dan sonraki Araplarda da etkisini sürdürmeye devam etmiştir.[37]

---

[36] İhsan Süreyya Sırma, 'Asr-ı Saadet Öncesinde Mekke Toplumu', *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam,* Editör: Vecdi Akyüz, Beyan yayınları, İstanbul 1995, C.I., 93.

[37] Buhari, Mezalim, 4, İkrah, 7; Hasan, I, 88; Kapar, II, 330; Ünalan, 90.

O dönemde Arap yarımadasının genelinde hakim olan yönetim sistemi, belli bir kral veya idareci tarafından yönetilme şeklinde değil, bakanlık diyebileceğimiz küçük bölümler şeklinde çeşitli görevlerin çeşitli kabileler tarafından yürütülmesi şeklinde bir sistemdir. Bu görevlerin en önemlilerini; *Sikaye* (su işleri), *Rifade* (mali işler), *Sidane* (Kabe perdedarlığı), *Kiyade* (sancaktarlık ve askeri işler) ve *Meakil* (sigorta işleri) şeklinde özetleyebiliriz.[38] Çok sayıda kabilenin yer aldığı bölgede her kabile kendi bağımsızlığını elinde bulundurmaktadır. Bununla birlikte bazı kabilelerin üstünlüğü söz konusu olmakta; bazen kabileler arasında stratejik ortaklıklar kurmak da mümkün görülmekte, bazı zamanlarda da konu her ne olursa olsun birlikte hareket etme zarureti doğmaktadır[39]

Kabilelerin içyapısında ise daha çok zenginlikleri ve cömertlik, yiğitlik, cesaret, kahramanlık, tevazu, etkili konuşma gibi kişisel meziyetleri ile ön plana çıkan ve bir takım imtiyazlara sahip olan kabile şeyhleri vardır. Genelde miras yoluyla liderliği elde eden bu şeyhler, mutlak bir nüfuza sahip olduğu kadar vazifeleri de oldukça büyüktür. Kabile üyeleri, onların savaşta hayatlarını, barışta servetlerini ortaya atmasını beklemiştir.[40] Şeyhlerin liderliğinde düzenlenen toplantılar ile kabilenin meseleleri tartışılmış ve kararlar alınmıştır. Bu toplantılara akıllı, tanınmış kabile yaşlıları, zenginler, savaşlarda kendini gösteren kahramanlar, yetenekli şairler yani kabilede öneme sahip kimseler katılabildiği bilinmektedir. Ayrıca o dönemde kabilelerin yazılı bir kitapları veya kanunları yoktur.Kabileler

---

[38] Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II, 854-862; Sırma, 'Asr-ı Saadet Öncesinde Mekke Toplumu', 115.

[39] Hasan, I, 73-74.

[40] Brockelmann, 4; Neşet Çağatay, *İslam Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1993, 76-77; Alan, 164.

nesilden nesile aktarılan şifahi gelenekleri ve halk inançları ile yönetilmişitir. Her kabile de kendi atasının ismiyle anılmıştır.[41]

Mekke şehrinin, içerisinde Kabe'yi barındırmasından dolayı tarih boyunca sosyal, ekonomik ve dini alanlarda önemini sürdürdüğünü ve çeşitli siyasi anlaşmalara da ev sahipliği yaptığını[42] ifade etmiştik. Mekke'nin, siyasi alanda da bölgenin merkezi olmasında ana etken, hem mabet hem toplanma yeri olan Kabe'nin yeryüzünde ilk inşa edilen bina olması[43] ve tarih boyunca hayati fonksiyonunu devam ettirmesidir.

Mekke'deki siyasi yapılanmada dikkati çeken en önemli kurum ise *Dâru'n-Nedve* denilen istişare kuruludur. Burası yönetimle ilgili önemli kararların alındığı bir kuruldur. Darü'n-Nedve esas itibariyle her türlü savaş ve barış kararının alındığı, görüşlerin belirlendiği, nikah merasimi ve ergenlik çağına gelmiş genç kızların gömlek giyme törenlerinin yapıldığı bir asiller meclisidir. Bu meclise Kusayoğulları'ndan başka Mekke'deki diğer Kureyş boylarının kırk yaşından büyük olan başkanları katılabilmiştir. Kusay tarafından yaptırılan Darü'n-Nedve'den önce bu önemli toplantılar Kusay'ın evinde yapılmıştır. Kureyşliler Kusay'a çok güven duymuş ve başlarına gelen herhangi bir olayı onun evinde onunla ve diğer üyelerle konuşmuş; başka kabilelere karşı savaş kararı burada alınmıştır.[44] Kusay'dan sonra Daru'n-Nedve'nin kurulmasıyla bu tür toplantılar burada yapılmaya başlamıştır.

---

[41] Şemsettin Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, Ankara Okulu yay, 2013, 13.

[42] İbn İshak, *Siyer*, 149; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 23.

[43] Ali İmran Suresi, 3/96.

[44] Muhammed Hamidullah, *İslam Müesseselerine Giriş*, Çev: İhsan Süreyya Sırma, Beyan yay, 45-46; Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, 57; Ethem Ruhi Fığlalı, 'Darü'n-Nedve', *DİA,* 1993, C.XIII, 556.

Mekan olarak Kabe'nin tam karşısında olması hasebiyle de Darü'n-Nedve Mekke halkı için büyük önem taşımıştır. Bir parlamento görevi gören bu kurum, aynı zamanda o dönemde dışarıdan gelen tüccarların konaklama yeridir. Geceleri Mekkelilerin ve yabancıların toplanıp, muhabbet ettiği ve çeşitli hikayeler anlattığı bu mekan kimi zaman şehir tiyatrosu gibi görev görmüştür.[45]

Kısacası İslam öncesi Arap coğrafyasında siyasi yapı devlet diye tabir edilebilecek büyük yapılardan ziyade çeşitli kabilelerden müteşekkil site/şehir devletleri görünümündedir. Bu sebeple siyasi bir birlikten söz etmek bir yana bu kabileler arasında siyasi, idari ve ekonomik konularda kanlı savaşlara kadar uzanan ihtilaflar yaşanmaktadır. Özellikle Mekke'de Emevî ve Hâşimî kabileleri ile Medine'de Evs ve Hazrec kabileleri arasındaki rekabet dikkat çekmektedir.[46] Örneğin İslam'ın doğduğu şehir olan Mekke'de o dönemde siyasi hâkimiyet Kureyş kabilesinin elinde bulunmaktadır. Bu kabileye mensup olan büyük ailelerden Haşimoğulları dini ve sosyal yapıyı elinde bulundururken, Ümeyyeoğulları askeri ve ekonomik yapıya hâkimdir. Bu iki aile arasındaki derin rekabet yıllar boyunca şiddetini artırarak devam etmiştir. Askeri ve ekonomik yapı dışında sosyal hayatta farklı görevleri üstlenmiş pek çok aile bulunmaktadır.[47] İşte bu kabileler arasındaki rekabet ve üstünlük iddiası, yarımadadaki kabileleri birbirinden ayırmış ve aralarında uzun süredir süregelen bir düşmanlığa yol açmıştır.[48]

---

[45] Hamidullah, *İslam Müesseselerine Giriş*, 46.

[46] Kapar, 323-324; Hizmetli, 108-109.

[47] Çağatay, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, 100-102.

[48] Günaltay, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, 24.

Arabistan yarımadasının çevresine baktığımızda ise Bizans İmparatorluğu ve Sasani İmparatorluğu'nu, dönemin iki etkili gücü olarak görmekteyiz. Başka küçük devletler olmakla birlikte; o dönemde bölgede asıl hakimiyet mücadelesi bu iki büyük devlet arasında süregelmektedir.[49] Herhangi bir siyasi birliğin olmadığı Arap yarımadası da bu güçlü devletlerle komşudur.

İslam'ın zuhur ettiği dönemde siyasi yapı kısaca yukarıdaki şekildedir. Kabilecilik anlayışının hakim olduğu ve her kabilenin kendine has kurallara göre yönetildiği Mekke'de, devlet denilebilecek bir yapı olmamakla birlikte Mekke halkını bir arada tutan Darü'n-Nedve, Hılfu'l-Fudul gibi kurumlar ve sosyal hayatı idame ettiren çeşitli fuar ve panayırlar düzenleme gibi etkinlikler mevcuttur. Konumuz olan Hz. Muhammed'in diğer din mensuplarıyla münasebetlerine geçmeden önce de İslam'ın doğduğu dönem ve mekanda mevcut olan çeşitli dinleri ele alacağız.

III) İSLAM'IN DOĞDUĞU ORTAMDA DİN VE İNANIŞLAR

Toplumların dini karakteri, onların diğer milletlerle kurmuş olduğu sosyal, kültürel, siyasi ve ticari pek çok münasebette belirleyici bir unsurdur. Her inanç sistemi kendi müntesiplerinin diğer din mensuplarıyla kuracağı ilişki biçimini büyük ölçüde kendisi belirler. Bu yönüyle bir toplumdaki hakim dini karakterin mahiyetinin bilinmesi o toplumla kurulacak ilişkinin hangi esaslar üzerine bina edileceğini doğrudan etkileyen önemli bir etkendir. Bu açıdan İslam'ın doğduğu dönemde Arap Yarımadasındaki dini yapının bilinmesi, Hz. Muhammed'in o coğrafyadaki diğer din mensuplarıyla kurmuş olduğu ilişki biçiminin anlaşılması bakımından önem arz eder. Bu sebeple İslam'ın doğduğu dönemde Arap coğrafyasındaki dini yapı hakkında

[49] Corci Zeydan, *İslam Medeniyeti Tarihi*, Sad. Mümin Çevik, İstanbul 1976, C.I, 51-63; Watt, *Hz. Muhammed Peygamber ve Devlet Adamı*, 10-11; Sırma, 'Asr-ı Saadet Öncesi Mekke Toplumu', 117.

bilgi vermenin konumuzun daha iyi anlaşılması açısından faydalı olacağını düşünüyoruz.

Arap yarımadasındaki genel dini yapıya baktığımızda bölgedeki dini yapının büyük ölçüde putperestlik olduğunu görmekteyiz. Putperestlik, Cahiliye döneminin en temel inanç karakteristiği olmakla birlikte; o dönem Araplarında genel olarak üç farklı inanç biçiminin olduğu görülmektedir: Birinci grup; Allah'ı, öldükten sonra dirilmeyi ve ahireti inkar edenlerdir. Bu inancı benimseyenler canlıları tabiatın yarattığı, zamanın ise öldürdüğünü kabul etmektedir. İkincisi Allah'ı ve yaratılışı kabul edip, öldükten sonra dirilmeyi ve ahireti inkar edenlerdir. Son grup ise putperest olup yaratıcıyı, ilk yaratılışı ve ahireti kabul etmekle beraber peygamberi inkar edenlerdir.[50] Bahsi geçen putperest gruplar hakkında Kur'an'da da çeşitli ayetlerde bilgi verilmektedir.[51]

İslam'dan önce Araplar, bahsettiğimiz farklı inançlara sahip olsalar bile, yukarıda da bahsettiğimiz gibi Kabe'ye karşı derin bir saygı ve hürmet beslemişlerdir. Hac mevsiminde farklı şehirlerden pek çok insanla birlikte Kabe'yi ziyaret etmişlerdir. Kabe, Araplar için çok büyük bir öneme sahip olduğu için yetenekli şairlerin en beğenilen ve Kabe'ye layık görülen şiirleri, Kabe duvarına asılmış ve gelen ziyaretçiler tarafından ezberlenmiştir.[52]

İslam'ın doğduğu ortamda dini hayat kısaca bu şekildedir. Arapların büyük çoğunluğu putperest bir dini sistemi benimsemiş olmakla beraber İslam'ın doğduğu dönemde Arap Yarımadası'nda Yahudiler, Hanifler, Mecusiler, Sabiiler ve

---

[50] Şehristani, II, 235; Özkan, 24.

[51] Yasin, 36/78-79; Kâf, 50/15; Furkan, 25/7-8; İsra,17/ 94; Teğabün, 64/6.

[52] İbn İshak, 149; Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, 15.

Hristiyanlar gibi farklı inançlara mensup kimseler de yaşamaktadır. Kur'an-ı Kerim'de de bu altı din mensubundan bahsedilmektedir.[53] Şimdi bu din mensuplarını ve inançlarını kısaca ele alacağız.

1) PUTPERESTLER

Müşrik kelimesi *'ortak koşmak'* anlamına gelen *'şerike'* fiilinden türeyen bir isimdir. Sözlüklerde müşrik kelimesi, Allah'a küfreden[54], ona ortaklar koşup onu inkar eden kimse[55] şeklinde geçmektedir. Kur'an-ı Kerim'de de çeşitli ayetlerde müşriklerin özelliklerinden bahsedilmektedir. Ona göre müşriklerin bazı vasıfları şu şekildedir: putlardan yardım beklemek,[56] Allah'ı ve ayetleri yalanlamak,[57] peygambere ve meleklere düşman olmak,[58] hakka kulak tıkamak[59] vb. Bu nedenle Kur'an-ı Kerim, müşriklerden yardım istenilmemesini ve onlarla dost olunmamasını istemiştir.[60]

Arabistan'a putperestliği ilk defa getiren kişi Huzaa kabilesinden Amr b. Luhay'dır. Luhay o dönemde yoğun mücadele ile Kabe'nin muhafızlığını üstlenmiştir. Rivayete göre Amr b. Luhay Suriye'den kırmızı akikten insan şeklinde yapılmış *Hübel* adındaki putu alıp Mekke'ye getirerek Kâbe'nin çevresine dikmiştir.

---

[53] Hac, 22/17; Maide, 5/69.

[54] Fîrûzâbâdî, Muhammed b Ya'kup, *el-Kâmusu'l-Muhît,* Thk: Enis Muhammed Sami-Zekeriyya Cabir Ahmed, Daru'l-Hadis, Kahire 2008, III, 308.

[55] İbn Manzur, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem b. Alî b. Ahmed (711/1311), *Lisânü'l-'Arab*, Dâru'l-Me'ârif, Kahire, t.y, XI/363.

[56] Ra'd, 13/14.

[57] A'raf, 7/37.

[58] Bakara, 2/90.

[59] Bakara, 2/19.

[60] Nisa, 4/84, 89.

Bu olaydan sonra zamanla putperstlik yayılmış ve hâkim inanç haline gelmiştir.[61] Kabe'nin etrafında 360 tane put dikilmiş, Arap kabileleri bu putları ziyaret maksadıyla Mekke'ye gelmişlerdir.[62]

Putperestliğin bu şekilde kabul görmesinin arka planında ise Arapların Mekke'ye ve daha özelde Kâbe'ye duydukları derin sevgi ve saygı yatmaktadır. Zira o dönemde Mekke dışına çıkan bir Arap Kâbe'ye vermiş olduğu bu değerden ve ona olan bağlılığından dolayı şehir dışına çıkarken Mekke'den bir taş almış ve gittiği yerde tıpkı Kâbe'de olduğu gibi ona saygı gösterisinde bulunarak onu tavaf etmiştir.[63] Bunu yapmalarındaki temel sebep ise bu taşlardan şans beklemek, Ka'be'ye bağlılık ve sevgilerini ifade etmektir. Nitekim o dönemde insanlar Mekke ve Ka'be'ye saygı gösterip diledikleri şeylerin gerçekleşmesini umarak ve şans getirmesi için hac ve umre yapmışlardır. Bu âdet daha sonra onları sevdikleri şeylere tapıp önceki dinlerini unutmaya sevk etmiştir. Ancak, puta tapıcılık Arapları tümüyle Hz. İbrahim'in tebliğ ettiği dinden koparmamıştır.[64] Bunun dışında her Arap aile evinde mutlaka bir put bulundurmuş ve o puta tapmıştır. Öyle ki o dönemde Araplarda bir eve sahip olmak demek bir puta sahip olmak demektir.[65]

Putperest Arapların gelenek haline getirdiği faaliyetlerden birisi de bir işe niyet etmeden önce fal oklarına müracaat etmeleridir. Önemli bazı putların önünde bulunan bu fal oklarına başvurmak suretiyle putlar ile bir istişare yapmış ve onlardan

---

[61] İbnu'l-Kelbi, 29; İbn Hişam, I/117; Kapar, 316; Günaltay, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, 237; Ünalan, 92-93.

[62] Hasan, I, 47, 71.

[63] İbnu'l-Kelbi, 26; Kapar, 316.

[64] Muhammed Hamidullah, *Resulullah Muhammed*, (çev. Salih Tuğ), İrfan yay, İstanbul 1973, 30.

[65] İbnu'l-Kelbi, 33.

cevap beklemişlerdir. *Evet* veya *hayır* okundan birinin çıkması ile Araplar, yapacakları işe karar vermişlerdir. [66]

İslam'ın doğduğu dönemde putperestler putlara tapmakla birlikte Allah'ın varlığına da inanmaktadır. Nitekim Zümer suresi 3. ayette putperest Arapların Allah'a ve putların kendilerini Allah'a yakınlaştıracağına inandıkları belirtilmektedir.[67] Putların kendilerine şefaatçi olacağına dair inançları başka ayetlerde de geçmektedir.[68] Yine Kur'an-ı Kerim'in ifadesiyle o dönemde Araplar, melekleri de Allah'ın kızları olarak görmektedir. Kendilerine kız çocuğunu yakıştırmayan; fakat Allah'a kızlar isnad eden müşriklere karşı Kur'an-ı Kerim Necm Suresi 21.ayette: '*Neden kendiniz için (yalnız) erkek çocuklar (istersiniz de) O'na kız çocuklar (isnad edersiniz?)'* şeklinde cevap vermiştir. Bir diğer putperest Arap inancı ise meleklere ve cinlere tapınma ve meleklerin kendilerine şefaatçi olacağına inanmadır. Bu inançları da Kur'an-ı Kerim muhtelif ayetlerinde anlatılmaktadır.[69]

Enfal suresi 35. ayette yer alan *'Onların Beytullah yanındaki namazları da, ıslık çalmadan ve el çırpmaktan başka bir şey değildi...'* şeklindeki ifade, Câhiliye döneminde müşrik Arapların namaza yabancı olmadıklarını göstermektedir. Nitekim kaynaklarda o dönemde müşriklerin, erkek-kadın, açık-saçık el ele tutuşup, Kabe'nin etrafında döndükleri ve ıslık çalıp el çırparak şarkılar eşliğinde oynadıkları bilgisi yer

---

[66] İbn Hişam, I, 160-161; Hasan, I, 96; Kapar, 319; Ünalan, 94.

[67] *' Dikkat et, hâlis din yalnız Allah'ındır. O'nu bırakıp kendilerine bir takım dostlar edinenler: Onlara, bizi sadece Allah'a yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz, derler. Doğrusu Allah, ayrılığa düştükleri şeylerde aralarında hüküm verecektir. Şüphesiz Allah, yalancı ve inkârcı kimseyi doğru yola iletmez.'*

[68] Zümer, 39/43-44; Yunus, 10/18; Mü'minun, 23/84-86-88.

[69] Sebe, 34/40; Necm, 53/26; Zuhruf, 43/19.

almaktadır. Hz. Muhammed, Kabe'ye gelip ibadet etmek istediği zaman kendileri de namaz kılıyormuş veya duâ ediyormuş gibi gösteri ve gürültü yaptıkları, bunu da ibâdet olarak adlandırdıkları ifade edilmektedir.[70] Ayrıca Ka'b bin Lüey'in Kureyşlileri Cuma günü toplayıp haftalık bir ibâdet yaptıklarına dair kayıtlar da mevcuttur. Bu güne *Cuma, Maruzat, Yevmü'l-Arûbe (Araplık Günü)* denilmektedir.[71]

Arabistan'da putperestliğin bu kadar hakim olduğu dönemde dünyaya gelen Hz. Muhammed ise çoğunluğu putperest olan aileler arasında yetişmiştir. Kırk yaşında peygamber olarak görevlendirilene kadar dinî hayatının ayrıntılarıyla ilgili pek fazla bilgiye sahip değiliz. Hayatının diğer yönleriyle ilgili veriler bulunsa da, dinî hayatı hakkında örneğin ibadetle ilgili hareketlerini, dua şeklini bilmiyoruz. Pek çok kaynak onun putlara hiçbir zaman tapmadığını ifade etmektedir. Zaten böyle olması daha büyük bir ihtimaldir. Çünkü o dönemde kendilerine "Hanîf" denilen, putlara tapmayan tevhid geleneğini sürdüren bir topluluğun da varlığı bilinen bir gerçektir.[72]

2) SÂBİÎLER

Arapça 'صبء/sa-b-e' kökünden gelen 'Sâbiî' kelimesi sözlükte "bir şeyden çıkıp bir başka şeye geçmek", hususen "bir dinden çıkıp bir başka dine geçmek" anlamına gelmektedir.[73] Müşrikler kendi dinlerinden başka bir din kabul etmiş

---

[70] İbn Hişam, I, 215; Elmalı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Azim yay, İstanbul bty, IV, 228.

[71] Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 34; Ali Osman Ateş, *Sünnetin Kabul ve Reddettiği Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Adetleri*, basılmamış doktora tezi, İzmir 1989, 37-38.

[72] Muhammed Hamidullah, *İslam Tarihine Giriş*, Diyanet Vakfı yay, 2003, 65.

[73] İbn Manzûr, 2385; Zebîdî, Ebu'l-Feyz Muhammed b. el-Murtaza el-Hüseynî (1205/1791), *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Thk: Abdul'alîm et-Tahâvî, Lecnetü't-Türâsi'l-'Arabî, Kuveyt 2000, I,

olduğu için Hz. Muhammed hakkında bu kelimeyi kullanmışlardır.[74] Aynı kelime Hz. Ömer Müslüman olduğunda da onun, dinini değiştirip başka bir dine girdiğini ifade etmek üzere kullanılmıştır.[75] Anlaşıldığı üzere kelime bu dönemde bir dini topluluğu ifade etmekten ziyade din değiştiren kimseler hakkında bir sıfat olarak kullanılmıştır. Öyle ki Kur'an-ı Kerim'de geçen *'Sâbiî'* kelimesiyle belli bir inanç topluluğunun değil kök anlamının işaret ettiği üzere genel olarak dinini değiştirenlerin kast edildiği de söylenmektedir.[76] Şehristânî, Sâbiîleri her hangi bir din özelliği taşımayan fikirlere bağlı heva ehli topluluklar arasında zikretmiş ve Hanifliğin karşıtı bir hareket olduğunu belirtmiştir.[77] Bununla birlikte kelimenin bir din veya mezhebe mensup bir topluluğu ifade etmek için kullanılmış bir isim olduğu[78] da ifade edilmiştir.

Kadim geçmişten itibaren Sabiiler, yaşadıkları toplum içerisinde inançlarına dair gizliliği büyük ölçüde korumuş ve kapalı bir cemaat olma durumlarını

306; Fahreddin Râzî, Muhammed b. Ömer b. Hüseyin (606/1210), *et-Tefsîrü'l-Kebîr* (Mefâtîĥu'l-Ğayb) Dâru'l-Fikr, 1981, III, 112.

[74] Razî, *Tefsîrü'l-Kebîr*, III, 112.

[75] Buhari, Menâkıbü'l-Ensâr, 35. Bu kelimenin Müslümanlar tarafından iyi karşılanmadığı ve reddedildiği, Hz. Ömer için 'Sâbiî' oldu' denilince 'Yalan söylüyorsunuz, ben Müslüman oldum' şeklinde düzeltme ihtiyacı duyduğu ifade edilmektedir. (İsmail Cerrahoğlu, "Kur'an-ı Kerim ve Sâbiîler", *AÜİFD*, X (1962), 104).

[76] Cağfer Karadaş, "Sâbîler Meselesi (Kur'an'daki Sâbî Kavramının Sâbiî veya Sâbie Olup Olmadığı Problemi)", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* Bahar 2013, Cilt:1, Yıl:1, Sayı:1, 4.

[77] Şehristânî, II, 289.

[78] Yazır, III, 1750; Ünalan, 91.

sürdürmüşlerdir. Gnostik[79] düşünceden doğan Sabii geleneği, kendi dini geleneğinin ilk insanın var olmasından bu yana yeryüzünde mevcut olduğunu savunmuştur.[80]

Kökenleri ve dini kimlikleri hakkında çeşitli spekülasyonların yapıldığı Sâbiîlerden Kur'an-ı Kerim'de üç ayette 'sabiûn/sâbiîn' şeklinde bahsedilmektedir. Bu ayetlerden ikisi olan Bakara suresi 62. ayet[81] ile Mâide suresi 69. ayette[82] Sâbiîler, İman edenler, Yahudiler ve Hıristiyanlarla birlikte zikredilirken, Hacc suresi 17. ayette[83] bu dini gruplara ilaveten Mecûsîler ve müşriklerle birlikte zikredilmektedirler. Bahsi geçen ayetlerin her birinde Sâbiîler'den, bağımsız bir dini grup olarak bahsedildiği görülmektedir.

Sâbiî kavramının bu şekilde Kur'an-ı Kerim'de yer alıyor olması, Sâbiîliğin Arap toplumunda en azından Kur'an-ı Kerim'in nazil olduğu dönem itibarıyle bilindiğini göstermektedir. Bununla birlikte Sâbiîliğin ilk olarak ne zaman ve nasıl ortaya çıktığı ve tarihsel olarak hangi döneme nispet edilebileceği konusunda farklı görüşler ortaya atılmıştır. Bu görüşler arasında Sâbiîlerin menşeini Hz. Nuh'a, Hz.

---

[79] 'Bilgi' anlamına gelen Grekçe 'gnosis' kelimesinden türeyen bir kavramdır.Gnostisizm akımında bahsedilen bu bilginin iki temel özelliği vardır. Öncelikle bu bilginin özelliği gizli olmasıdır. İkinci olarak ise bu bilgi, dünyevi ve uhrevi kurtuluşun teminatı olmasının yanısıra tanrısal bir kaynağa sahiptir. Ayrıca bu bilgi, sadece peygamberin bunu belli sayıda kimseyle paylaşmasıyla elde edilebilir (Mehmet Alıcı, 'Sabiilik', *Dinler Tarihi*, Editör: Baki Adam, Grafiker Yayınları, Ankara 2015, 292).

[80] Alıcı, 292.

[81] *"Şüphesiz iman edenler; Yahudilerden, Hristiyanlardan ve Sâbiîlerden de Allah'a ve ahiret gününe inanıp sâlih amel işleyenler için Rableri katında mükâfatlar vardır. Onlar için herhangi bir korku yoktur onlar üzüntü çekmeyeceklerdir."*

[82] *"İman edenler ile Yahudiler, Sâbiîler ve Hristiyanlardan Allah'a ve ahiret gününe (gerçekten) inanıp iyi amel işleyenler üzerine asla korku yoktur; onlar üzülecek de değillerdir."*

[83] *"Mümin olanlar, Yahudi olanlar, Sâbiîler, Hristiyanlar, Mecûsiler ve Müşrik olanlara gelince, muhakkak ki Allah, bunlar arasında kıyamet gününde (ayrı ayrı) hükmünü verir. Çünkü Allah her şeyi hakkıyla bilendir."*

Şît'e ve Hz. İbrahim'e dayandıranlar olduğu gibi, onları Yahudi ve Hıristiyanlarla ilişkilendirenler de vardır.[84] Sabiilerin, kendi kökenlerini Hz Adem'e kadar götürdükleri iddia edilse de[85] Sabilliğin tarihçesinin yaklaşık iki binyıl önce başladığı, milattan önceki son iki yüzyıl içinde Filistin-Ürdün bölgesinde mevcut olan heterodoks Yahudi akımlar arasında doğduğu belirtilmiştir.[86] Öyle ki Sabiiler tarafından yüce bir zat ve ışık peygamberi diye adlandırılan Hz. Yahya'nın, Yahudi olarak doğduğu[87], peygamber olmadan önce Hz İsa'nın, Hz. Yahya'nın vaazlarını dinlemeye gittiği, hatta bizzat Hz. Yahya tarafından vaftiz edildiği ifade edilmiştir.[88]

Öte yandan Sabiilerin Önce Hz. Nuh'a tabi oldukları, başlangıçta Allah'ın birliğine inanırken daha sonraları güneş, ay ve gezegenlere aracı ilahlar olarak taptıkları, daha sonraları da onların suretleri saydıkları putlara taparak şirk ve putperestliğe inanan kişiler oldukları da belirtilmiştir. [89]

Kuran-ı Kerim'in kökenleri ve dini kimlikleri hakkında herhangi bir bilgi vermediği Sâbiîlerin kimler olduğu ve ne tür bir itikada sahip oldukları konusunda klasik İslami kaynaklarda da farklı görüşler vardır. İbn Kesir, Taberi ve Râzî gibi müfessirler Sâbiîlerle ilgili olarak, onların dinsiz, Ehl-i Kitap'tan bir fırka olup Zebur'u okuyan, Mecûsîlere benzeyen, meleklere tapan, bütün peygamberlere inanıp oruç tutan ve Yemen tarafına dönüp beş vakit namaz kılan, Allah'ı bir olarak kabul eden bir itikada sahip olup 'Lâ İlahe İllallah' diyen fakat şeriatları ve bu şeriata bağlı

---

[84] Cerrahoğlu, "Kuran-ı Kerim ve Sâbiîler", *AÜİFD*, X, Ankara, 1962, 104.

[85] Alıcı, 'Sabiilik', 292-293; Şinasi Gündüz, "Sâbiîlik'te Din ve Din Anlayışı", *Dinler Tarihi Araştırmaları II*, (Konya, 1998), Ankara 2000, 147.

[86] Alıcı, 'Sabiilik', 293; Şinasi Gündüz, "Sâbiîlik", *DİA*, 2008, C. XXXV, 342.

[87] Gündüz, "Sâbiîlik", 342.

[88] Matta, 3/ 13-15; Alıcı, 'Sabiilik', 293.

[89] Şaban Kuzgun, *İslam Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Haniflik*, Seda Yay, Ankara 1985, 101.

amelleri, kitapları ve peygamberleri olmayan kimseler olduğuna dair çeşitli rivayet ve görüşlere yer verirler. Öte yandan İbn Kesir Sâbiîlerin ne Yahûdî, ne Hıristiyan, ne Mecûsî ne de müşrik olmayıp kendilerine münhasır bir topluluk olduklarını ve tabi oldukları belli bir din bulunmadığını belirtirken, Fahreddin Râzî onların yıldızlara tapan bir topluluk olduğu yönündeki görüşün daha isabetli olduğunu ifade eder.[90] Yine Fahreddin Razi Sâbiîlerin, âlemdeki hayır ve şerri, hastalık ve sağlığı, düzen ve nizamı sağlayanın yıldızlar olduğuna, bu özellikleri hasebiyle onların bir bakıma ilah olduklarına ve Allaha ibadet konusunda insanlara aracılık ettiklerine, Allahın yıldızlara tazim etmeyi ve bu tazim için onları kıble olarak görmeyi emrettiğine, bu sebeple de insanların onlara tazim etmesi gerektiğine inandıkları bilgisini verir.[91]

Bu ifadelerden anlaşıldığı kadarıyla İslami kaynaklarda Sâbiîler Ehli Kitap özellikleri taşıdıkları gibi putperest özellikleri de taşıyan bir topluluk görünümü arz etmektedirler. Nitekim ilgili ayetlerde de bu konuda net bir bilgi yer almamaktadır. Bu sebeple İslam âlimleri onların hangi sınıfta değerlendirilmeleri gerektiği konusunda ihtilafa düşmüşlerdir.

Bu konudaki farklı görüşleri ilgili literatüre havale ederek konu ile ilgili oldukça etraflı tahliller yapan Elmalılı Hamdi Yazır'ın şu değerlendirmeleri ile iktifa ediyoruz: *Kur'an-ı Kerim her iki ayette (Maide 69, Hac 17) Sâbiîleri, Yahudi ve Hıristiyanlar gibi müminlere karşı zikretmekle onların mümin olmadıklarına işaret*

---

[90] Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir (310/923), *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Ḳur'ân*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1994, I, 230-1; Râzî, III, 113; İbn Kesîr, Ebi'l-Fida İsmail b.Ömer (774/1373), *Tefsiru'l-Kurani'l-Azim*, Daru Tayyibe, Riyad 1999, I, 286-7; Elmalılı, I, 314-15.

[91] Râzî, III, 113. Sâbiîlerin menşei, inanç ve ibadetleri hakkında etraflı bir değerlendirme için Bkz: Elmalılı, III, 293-308.

etmiştir. Onların kitap ehli olup olmadıklarına gelince: Ayetlerde kitap ehli siyakında anılmış olmalarına ve Yahudi ve Hıristiyanlar arasında deveran ettirilmelerine bakılırsa tam olarak kitap ehli olmasa da bir kitap ehli şüphesi görülebilir. Ancak En'âm suresinin 156. ayetinin[92] *işaret ettiği üzere Kuranda kitap ehli tabiri Yahudi ve Hıristiyanlara mahsus olduğundan ve her iki ayette de Sâbiîler, Yahudi ve Hıristiyanlardan ayrı olarak zikredildiğinden, ayetlerin zahir manasına göre Sâbiîler kitap ehlinden değildirler.*[93]

3) HANİFLER

İslam'ın ortaya çıktığı dönemde Orta Arabistan'da tevhid inancına sahip olan ve 'Hanifler' olarak isimlendirilen bir kısım insanlar da mevcuttur. Mekke ve Medine çevresinde yaşayan, putperestliğe hiçbir zaman yönelmeyen Hanifler, Yahudilik ve Hıristiyanlığı incelemiş ve bu dinlere de yakınlaşmamış; Hz. İbrahim'in dinini yaşamaya devam eden ve bu dini yeniden canlandıracak bir peygamberin gelmesini bekleyen az sayıda kimselerdir. [94]

Kur'an-ı Kerim'in ifadesine göre Haniflik, müşriklik olmadığı gibi Yahudilik ve Hıristiyanlık da değildir. Sözlükte İslam diniyle eş anlamlı olarak kullanılan[95] bu din, Yüce Allah'ın ilk insandan itibaren tüm insanlara bildirdiği, insanın fıtratına en uygun tevhid dinidir. Nitekim Ali İmran suresi 67.ayette şöyle ifade edilmiştir:

---

[92] *"Kitap yalnız bizden önceki iki topluluğa (Yahudi ve Hırıstiyanlara) indirildi…"*

[93] Elmalılı, III, 307-308.

[94] İsmail Cerrahoğlu, 'Kur'an-ı Kerim ve Hanifler', *AÜİFD*, XI, Ankara 1963, 83.

[95] İbn Manzur, IX, 1026.

'İbrahim ne Yahudi idi, ne de Hıristiyan. Müslüman bir hanifti ve müşriklerden olmamıştı.'[96]

Haniflerin dini geleneklerine kısaca bir göz atacak olursak gusül ile başlayabiliriz. Kaynaklarımızda yer alan bilgilere göre guslün kaynağı Hz. İbrahim'in dinine kadar uzanmaktadır. Hatta Cahiliye döneminde gusül, Hanifler'in ayırt edici bir özelliği olmuştur. İslam öncesi Arap yarımadasında hac yapan, sünnet olan ve ibadet ve temizlik maksadıyla boydan yıkanan kimselere "Hanif' denilmektedir.[97]

İkinci olarak namaz ibadetine değinebiliriz. Bakara suresi 125.ayette de Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'in namaz kıldıkları ve onlara iman eden kimselere de namaz kılmayı emrettikleri bilgisi yer almaktadır. Yine İbrahim suresi 40.ayet Hz. İbrahim'in, "Rabbim! Beni ve çocuklarımı namaz kılanlardan eyle!" diye dua ettiğini bildirmektedir. Nahl suresi 123.ayette de Hz. Muhammed'e namaz konusunda Hz. İbrahim'in uygulamaları emredilmiştir. Hac suresi'nin 26.ayetinde de, *"Bir zamanlar İbrahim'e Beyt (Kâbe'n)in yerini açıklamış (ve ona şöyle emretmiş)tik: 'Bana hiçbir şeyi ortak koşma ve tavaf edenler, ayakta duranlar, rükû ve secde edenler için evimi temizle"* şeklindeki ifadeyle de Hz. İbrahim'in namazında da, kıyam, rükû' ve secde rükünlerinin bulunduğunu öğrenmekteyiz. Yahudi kaynaklarında da *'Şaharit'* olarak isimlendirilen ibadetin Hz. İbrahim'den kaldığı bildirilmektedir.[98] Ayrıca Ebu Zer ve Kus b. Saide'nin Cahiliye döneminde namaz kıldıkları kaydedilmiştir.[99]

---

[96] Bakara, 2/135, Ali İmran, 3/67-95, Nisa, 4/125, En'am, 6/79-161, Yunus, 10/105, Nahl, 16/120-123.

[97] Zebîdî, VI, 77; Ali Osman Ateş, 'Asr-ı Saadette Dinler ve Gelenekler', *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam,* Beyan yayınları, İstanbul 1995, II, 207.

[98] Kuzgun, 176-177, Ateş, 208.

Haniflerin diğer bir dini geleneği olarak hac ibadetini ele aldığımızda Kur'ân-ı Kerim'de yer alan bazı ifadelere göre İslâm'dan önce Araplarda mevcut olan hac ibadeti Hz. İbrahim'den kalmıştır. Kur'ân-ı Kerim, Bakara suresi 127.ayette Kabe'nin Allah'ın emri üzerine, Hz. İbrahim ile oğlu Hz. İsmail tarafından inşa edildiğini haber vermektedir. Hac suresi 27.ayette de Allah Hz. İbrahim'den inşası biten Kabe'ye insanların hac için çağırılmasını emretmiştir.

Bir diğer ibadet olan kurban ibadeti de bildiğimiz üzere Hz. İbrahim'den kalmış bir ibadettir. Kur'ân-ı Kerim'de yer alan bilgiye göre Hz. İbrahim oğlunu kurban etmek istemiş; Yüce Allah Hz. İbrahim'e kurbanlık bir koç göndermiş ve Hz. İbrahim'den oğlu İsmail'in yerine bunu kurban etmesini istemiştir.[100] Hz. İbrahim ve oğlunun kurban olayından Tanah'ta da bahsedilmiştir. Fakat kurban edilmek istenen oğlun Hz. İshak olduğu ifade edilmiştir. [101]

Haniflerle ilgili bilgileri toparlayacak olursak İslam'dan önce Haniflik bir din olarak var olmakla beraber İslam'ın doğuşu sırasında Arap yarımadasındaki son Hanifler bir cemaat manzarası arz etmektedir. İbn Hişam'a göre o dönemde bir düzine kadar Hanif kalmıştır.[102] Hz. İbrahim'in tebliğ ettiği ve Hz. İsmail'in devam ettirdiği bu din, uzun süre varlığını devam ettirmiş; fakat İslamiyet'in gelmesinden bir süre önce Arap yarımadasında putperestlik vuku bulmuş, Haniflik putperestlikle karışmış; sonuç olarak da Hz. İbrahim'in tevhid inancı bozulmuştur. [103] Diğer yandan Fazlur Rahman gibi bazı yazarlar Arap yarımadasında Haniflerden başka da

---

[99] Müslim, IV, 1920.

[100] Saffât Suresi, 37/101-107.

[101] Tanah, *Tekvin*, 22/1-9.

[102] İbn Hişam, I, 38; Mustafa Aydın, 37.

[103] Kuzgun, 150-151.

tek tanrı inancını benimseyenlerin bulunduğunu, kıyamet gününe inanıp içki ve zina gibi birçok haramdan sakındıklarını iddia etmektedir. [104]

4) MECUSİLER

Mecusilik Zerdüşt adında bir kimse tarafından kurulan, kutsal kitabı Zend-Avesta olan İran'da ortaya çıkan bir dindir.[105] Asıl olarak Zerdüştlük diye ifade edilen ve daha sonraları ateşe tapmalarından hareketle İslam kaynaklarında 'Mecusilik' olarak geçen bu din başlangıçta Yüce Tanrı Ahura Mazdah'ın nurlu manevi bir varlık olduğu inancına dayalıyken; Zerdüşt'ten sonraki dönemlerde nurun ateş olarak kabul edilmesi sebebiyle ateşperestlik halini almıştır.[106]

'Mecusi' kelimesinin kökeni, 'din adamı' veya 'kabile üyesi' anlamına gelen eski Farsça'daki 'Magu-pati' sözcüğüne dayanmaktadır. Başlangıçta sadece din adamı sınıfı için kullanılan bu kavramın, Süryanice'ye 'Mgoşa', Arapça'ya da 'Mecus' şeklinde geçtiği bilinmektedir.[107] Bu kelime sözlükte de Miladi 3. yüzyılda kullanılmaya başlanan güneşe, aya ve ateşe tapan bir topluluğu ifade eden kavram[108] şeklinde geçmektedir.

Tarihine kısaca göz atacak olursak Pers/Akamenid İmparatorluğu'ndan (M.Ö. 559-330) itibaren devlet dini olma statüsüne sahip olan Mecusilik, İslam öncesi dönemde Anadolu'dan Afganistan'a, Azerbaycan'dan Mısır'a ve Arap yarımadasına

---

[104] Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'ân*, Çev. Alpaslan Açıkgenç, Ankara Okulu Yay, Ankara 1999, 293.

[105] Şehristani, I, 43; Seydişehri, I, 501.

[106] Abdurrahman Küçük, Günay Tümer, *Dinler Tarihi*, Berikan yay, Ankara 2010, 142.

[107] Mehmet Alıcı, 'Mecusilik', *Dinler Tarihi*, Editör: Baki Adam, Grafiker Yayınları, Ankara 2015, 241-242; Alan, 383.

[108] İbrahim Mustafa ve diğerleri, 'Mecus' maddesi, 855.

kadar geniş bir coğrafyaya yayıldığı söylenebilir. İskender'in Doğu seferiyle tarih sahnesinden silinen Pers İmparatorluğu'ndan sonra Mecusilik, Arsakid/Part (M.Ö. 247- M.S. 224) ve Sasani (M.S. 224-651) devletlerinde hakim olmaya devam etmiştir. İslam fetihlerinin VII. yüzyılda hız kazanması, Sasani İmparatorluğu'nun yıkılmasına ve Mecusiliğin zayıflamasına neden olmuştur. Bu dönemde Mecusilerin bir kısmı Hindistan tarafına göç etmiştir.[109]

İslam'ın ortaya çıktığı dönemde ise Arap yarımadasında özellikle Yemen, Hadramevt ve Umman'da aslen Arap asıllı olmayan Mecusilerin yaşadığı bilinmektedir. Arap yarımadasına sahip olmak için Roma İmparatorluğu ile savaş halinde olan Farslar, Yemen çevresindeki bazı bölgeleri işgal ettiğinde o bölgelere Fars ailelerini yerleştirmiştir. Bunun dışında ticaret maksadıyla da pek çok Farisi tüccar sıklıkla bu bölgeleri ziyaret etmiştir. Hz. Muhammed'in doğduğu yıllarda Zerdüştlük, İran'ın resmi dini kabul edilince daha fazla yayılma imkanına kavuşmuştur. Zerdüştlük'ün yayıldığı bu dönemde Arap kabilelerinden Temim kabilesinden de bazı kimselerin Mecusiliğe girdiği bilinmektedir.[110] Yarımadanın çoğu bölgesinde özellikle de Bahreyn civarında Mecusi sayısı oldukça artış göstermiştir.[111]

İran'ın Sasani Devleti'nin yıkılmasıyla İslam hakimiyetine girmeye başladığı son dönemde Mecusilik hızla gerilemeye başlamıştır. Müslüman yöneticiler Mecusilere cizye karşılığı İslam hakimiyetinde yaşama hakkı tanımıştır. Bu hususta halifeler ve diğer Müslüman yöneticiler Hac suresi 17. ayette Mecusiler'in Yahûdi,

---

[109] Alıcı, 'Mecusilik', 240.

[110] Mustafa Fayda, *İslamiyetin Güney Arabistan'a Yayılışı*, Ankara 1982, 21, 125; Ünalan, 97.

[111] Hasan, I, 95.

Sabii ve Hıristiyanlardan sonra, müşriklerden önce zikredilmesini, Hz. Muhammed'in, *'Onlara Ehl-i Kitap muamelesi yapın'* şeklindeki hadisini[112] ve Yemen ve Hecer Mecusileri'ne kadınlarını nikahlamamak ve kestiklerini yememek kaydıyla Mecusiler'in cizyeye bağlanmasına izin vermesini esas almışlardır.[113]

İslam'la birlikte siyasi nüfuz bakımından zayıflamasına rağmen Zerdüştlük, Hz. Ömer'in hilafetine kadar İran'da geçerli olmuş, İran fethedildiğinde de bu din tümüyle yıkılmış, geride kalan Mecusiler de Hindistan'a göç etmiştir.[114]

5) YAHUDİLER

Yahudiler, Kur'an-ı Kerim'de *Ehl-i Kitap* kapsamında değerlendirilen, *Yehûd* ve *Beni İsrail* terimleriyle ifade edilen bir topluluktur. Kur'an-ı Kerim'de bu kavramlarla ifade edilen Yahudiler, tarihsel süreçte kendilerini tanımlamak üzere *İbrani* ismini de kullanmışlardır. Bu terim, Yahudiler için üç büyük ata olan Hz. İbrahim, Hz. İshak ve Hz. Yakup ile onların çocuklarını tanımlamakta; Hz. İbrahim'in diğer oğlu Hz. İsmail ise bu kategorinin dışında tutulmaktadır. Hz. İbrahim'in büyük babası olan Eber'e nispetle kullanılan *İbrani* terimi aynı zamanda mübarek kılınmış bir soyu ifade etmektedir. *İsrail* kelimesi ise Hz. Yakup'un Tevrat'ta anlatılan bir olay neticesinde almış olduğu lakaptır. Tevrat'a göre Hz. Yakup bir gece sabaha kadar 'Tanrı adamı' olarak isimlendirilen bir adamla güreşmiştir. Adam Hz. Yakup'u yenemeyince onu kutsamış ve Hz. Yakup'a 'Tanrıyla uğraşan' anlamına gelen *İsrail* lakabını vermiştir. Böylece onun nesli de

---

[112] Muvatta, Zekat, 742.

[113] Alan, 383.

[114] Seydişehri, I, 503; Ünalan, 97.

İsrailoğulları adını almıştır. *Yahudi* kelimesi ise Babil sürgünü sonrası ortaya çıkmıştır. İsrailoğulları sürgün dönüşünde sonradan Yahudiliği kabul eden Samirilerden kendilerini ayırmak için *Yahudi* ismini kullanmaya başlamışlardır. Bu isim tarih içinde karakterle ilgili olumsuz bir muhteva içermeye başladığı için Yahudiler kendileri için *İsrailoğulları* terimini kullanmayı tercih etmişlerdir. Müslüman ülkelerde ise Yahudiler, olumlu ve yumuşak bir imaj çizmek maksadıyla daha ziyade *Musevi* ismiyle kendilerini tanıtmışlardır.[115]

Bilindiği üzere Yahudiler kendi tarihlerini Hz. İbrahim'le başlatmaktadır. Yahudi geleneğine göre ilk Yahudi olan Hz. İbrahim, Keldanilerin Ur şehrinde dünyaya gelmiştir. Tanrının emriyle Kenan topraklarına gelen Hz. İbrahim, bu bölgede yaşamını sürdürmüştür.[116]

Hz. İbrahim'den sonra Yahudilerin soyu Hz. İshak, Hz. Yakup ve Hz. Yusuf ile devam etmiştir. Hz. Yusuf ile birlikte Mısır'a yerleşen Yahudiler Mısır'dan Hz. Musa önderliğinde çıkmış; bir müddet Sina çöllerinde yaşadıktan sonra vadedilen topraklara ulaşmaları yani Kenan topraklarına yerleşmeleri Yeşu döneminde vuku bulmuştur. Hz. Davud döneminde de Kudüs fethedilmiş; devletin merkezi haline gelmiştir. Hz. Süleyman'dan sonra ikiye bölünen Yahudiler, tarihleri boyunca bir dizi işgaller ve sürgünler yaşamışlardır.[117]

---

[115] Baki Adam, 'Yahudilik', *Yaşayan Dünya Dinleri*, DİB yay, Editör: Şinasi Gündüz, Ankara 2010, 206; Baki Adam, *Yahudilik ve Hıristiyanlık Açısından Diğer Dinler*, Pınar Yayınları, İstanbul 2002, 22-23.

[116] Adam, 'Yahudilik', 207.

[117] Adam, 'Yahudilik', 210-217; Francine Kaufmann-Josy Eisenberg, 'Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik', (Çev: Mehmet Aydın), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1987, C. XXIX, S. 1, 268-269.

Tarihte Yahudilerin yaşamış olduğu ilk sürgün, Asur sürgünüdür. Hz. Süleyman'dan sonra devlet kuzeyde İsrail, güneyde Yahuda Krallığı olmak üzere ikiye bölünmüştür. Asurluların kuzeydeki İsrail Krallığı'nı yıkıp Yahudileri sürgüne göndermesinin ardından güneydeki Yahuda Krallığı'nın da Babilliler tarafından yıkılması olayı gerçekleşmiştir. Yahudi tarihinde 'sürgün' denildiğinde de bu sürgün yani Babil Kralı Nabukadnezzar'ın Kudüs'ü ele geçirip Süleyman Mabedi'ni yıktıktan sonra Yahudileri Babil'e sürgüne göndermesi kastedilmektedir.[118]

Arap yarımadasına ise Yahudilerin ne zaman ve ne şekilde geldiklerine dair kesin bir bilgi mevcut olmamakla beraber Babil Kralı Nabukadnassar tarafından Kudüs'ün işgali (M.Ö. 587) veya Romalı komutan Titus'un Kudüs'e saldırmasından sonra (M.S. 70) geldikleri şeklinde bir takım iddialar mevcuttur.[119]

İslam gelmeden hemen önce ise Yahudiler Arap yarımadasına yayılmış; özellikle de Medine, Hayber, Fedek, Maknâ, Vâdi'l-Kurâ, Teyma ve Taif gibi yerleşim merkezlerinde yaşamışlardır.[120] Yarımadada yaşayan en etkili Yahudi kabileler, Kurayzaoğullları, Nadiroğulları ve Kaynukaoğulları olarak adlandırılan üç büyük kabiledir.[121] Bu üç ana kabileden Kurayzaoğulları ve Nadiroğulları kabileleri yarımadanın güneyinde en verimli topraklara sahip tarımla uğraşan zengin kimselerden oluşurken Kaynukaoğulları kabilesi elverişli topraklara sahip olmamakla

---

[118] Ali Osman Kurt, *Erken Dönem Yahudi Tarihi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007, 33-36.
[119] Taberi, *Tarih*, I, 536; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 366; Hikmet Tanyu, *Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler* I, Yağmur yay, İstanbul 1976, 92-102; Kurt, 28-40; Özkan, 22-23.
[120] Belazurî, *Fütuhu'l-Buldan*, 29; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 594; Nadir Özkuyumcu, 'Asr-ı Saadet'te Yahudilerle İlişkiler', *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam*, Beyan yay, İstanbul 1995, II, 420; Nuh Arslantaş, *Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler*, Kuramer Yayınları, İstanbul 2016, 76-99.
[121] Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 379.

birlikte oradaki çarşılara sahip altın işlemeciliği ile uğraşan kimselerden müteşekkildir.[122] Önceleri yoksul bir hayat süren Medine Yahudileri daha sonraları zenginleşip güçlenerek şehrin diğer sakinleri olan Curhum ve Amalikalıları buradan çıkarıp şehre hakim olmuşlar ve 'Utum' adında sağlam kaleler kurmuşlardır.[123]

Hz. Muhammed'in çağdaşı olan Yahudilerin adet ve geleneklerinden ve İslam'la benzer ve ortak yönlerinden de kısaca bahsetmenin yararlı olduğu kanaatindeyiz. O dönemde Yahudiler, tek tanrıya, Tevrat'a, peygamberlere, meleklere, kıyamete, ölümden sonra yeniden dirilişe, cennet ve cehenneme inanmaktadırlar. Tanrı inancıyla başlayacak olursak Yahudiler, tek tanrıya inanmakla birlikte bu tanrının 'Yahudilerin tanrısı' olduğunu kabul etmektedir. Ayrıca peygamberlik kurumunu kendilerine has olarak görmekte, Davud ve Süleyman gibi bazı peygamberleri kral olarak nitelemekte ve onlara sihir, büyü gibi yakışıksız vasıflar atfetmektedir. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'in[124] de belirttiği gibi Yahudiler, Hz. Üzeyir'in Allah'ın oğlu olduğunu inancına sahiplerdir.[125]

İslam'ın doğduğu dönemde Yahudiler, meleklere inanmakla birlikte melekleri Allah'ın kızları olarak nitelemekte; ahiret, öldükten sonra yeniden dirilme ve hesap verme gibi inançlara sahip olmanın yanında yeniden diriliş ve mahşerin Filistin'de

---

[122] Watt, *Hz. Muhammed Medine'de*, 230; Watt, *Hz. Muhammed Peygamber ve Devlet Adamı*, 115-116.

[123] Belazurî, *Fütuh*, 29; Brockelmann, 9; Çağatay, *Cahiliye Çağı*, 89; Özkuyumcu, 421; Mirza Tokpınar, *Hadislere göre Yahudi ve Hristiyanlara Uymak*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003, 27.

[124] Tevbe, 9/30.

[125] Nuh Arslantaş, 'Hz. Peygamber'in Çağdaşı Olan Yahudilerin İnanç, İbadet ve Dini Hayatları ile İlgili Bazı Tespitler', *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 34 (2008/1), 56.

vuku bulacağına inanmaktadırlar. Ayrıca ahiret hayatının sadece kendilerine ait olduğunu kabul etmektedirler.[126]

Bu inançların dışında Hz. Muhammed'in çağdaşı olan Yahudilerde Mesih inancı da mevcuttu. Arabistan Yahudileri mücadele içinde oldukları bazı Arapları gelmesi yakın olan Mesih'le tehdit etmekte; Mesih sayesinde kendilerine boyun eğmeyenlerin el ve ayaklarını keseceklerini ilan etmekteydi.[127] Ayrıca o dönemde Yahudiler 'seçilmişlik' fikrini kabul etmekte; kendilerinin 'Allah'ın oğulları ve sevgilileri olduğunu' iddia etmekteydi.[128]

İslam'ın doğduğu dönemdeki Yahudilerin inançlarını bu şekilde verdikten sonra dini ritüel ve ibadetlerinden de kısaca bahsedeceğiz. Aynı kökene sahip olamaları sebebiyle İslam ve Yahudilik arasında ibadetler hususunda birtakım benzerlikler mevcuttur. Tevrat'taki bazı ifadelerden, Yahudiler'de ibadetleri yerine getirmek için İslâm'daki abdeste benzer bir su ile temizlik uygulamasının bulunduğu anlaşılmaktadır.[129] Yine hayız, cünüplük ve lohusalık gibi hallerde gusül aldıkları bildirilmektedir.[130]

Kur'an-ı Kerim'de belirtildiği üzere namaz ibadeti Yahudilere farz kılınmıştır.[131] Detayları çok bilinmese de Hz. Muhammed döneminde Yahudiler günlük olarak ibadet yapmaktadırlar. Namaz dışında oruç ibadetinin de önceki

---

[126] Arslantaş, 60-62.

[127] İbn Hişam, I, 211; Arslantaş, 'Hz. Peygamber'in Çağdaşı Olan Yahudilerin İnanç, İbadet ve Dini Hayatları ile İlgili Bazı Tespitler', 63.

[128] Maide, 5/18; Arslantaş, 'Hz. Peygamber'in Çağdaşı Olan Yahudilerin İnanç, İbadet ve Dini Hayatları ile İlgili Bazı Tespitler', 65.

[129] Çıkış, 30/17-21.

[130] Levililer, 15/18.

[131] Maide, 5/12.

ümmetlerden olan Yahudilere farz kılındığını biliyoruz.[132] Hz. Muhammed, Medine'ye hicret ettiği zaman, Yahudilerin süslenip bayrama hazırlanarak oruç tuttuklarını görmüş ve onlara bunun sebebini sormuştur. Yahudiler de *İsrailoğulları'nın Firavun'un zulmünden kurtulmasına şükür maksadıyla o gün oruç tuttuklarını* söylemişlerdir. Hz. Muhammed de bir müddet bu orucu tutmuş; ancak daha sonra Yahudilere muhalefet açısından bugünün öncesi ve sonrasını da oruç tutulmasını tavsiye etmiştir.[133] İslam kaynaklarında Aşura olarak geçen bu gün, Yahudi takviminde Tişrî ayının 10. gününe tekabül etmekte ve Tevrat'ta tutulması farz kılınan[134] Yom Kippur –Kefaret orucu- olarak geçmektedir.[135]

Namaz ve oruç ibadeti dışında Yahudilerde hac ibadeti de mevcuttur. Tanah'ın Çıkış ve Tesniye bölümlerindeki bazı ifadelerlerde İslam'daki hac ibadetine benzer bir uygulama emredildiğini görmekteyiz.[136]

Yukarıda zikredilen hususlardan anlaşılacağı üzere Müslümanlarla ortak ve benzer yönlerinin çok olması hasebiyle; dahası ortak bir coğrafyayı paylaşmaları nedeniyle Yahudilerin Müslümanlarla çeşitli alanlarda münasebette bulunmaları kaçınılmazdır. İbranice bilmelerine rağmen ve İbranice'den Arapça'ya bazı kelimelerin geçmesine sebep oldukları halde kendileri de Arapça öğrenmiş; hatta bazen çocuklarına ve kabilelerine Arapça isimler vermişlerdir.[137] *'Hz. Muhammed'in*

---

[132] Bakara, 2/183.

[133] Buhari, Savm, 1, 69; Müslim, Sıyam, 127, 133.

[134] Levililer, 16/29, 23/27; Sayılar, 29/7.

[135] Arslantaş, 74; Ateş, 279.

[136] Çıkış 23/14; Tesniye 16/16.

[137] Brockelmann, 10-11; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 614; Özkuyumcu, 421.

Yahudilerle Münasebetleri' başlığında bu konu detaylı işleneceğinden şimdilik bu kadarı ile yetiniyoruz.

6) HIRİSTİYANLAR

'Hıristiyan' sözü 'Mesih' anlamına gelen Yunanca 'Hristos' kelimesinden türemiş ve aldığı aidiyet eki ile 'Mesihçiler, Mesih taraftarları' manasını kazanmıştır. Bu terim Hz. İsa'dan sonraki dönemlerde kullanılmaya başlamış, ilk defa Antakya'da İsa Mesih'in öğrencilerine bu isim verilmiştir.[138]

Filistin bölgesinde Yahudiliğin bir devamı gibi tarih sahnesine çıkan Hıristiyanlık, daha ziyade Roma İmparatorluğu'nun egemen olduğu coğrafyada yayılmaya başlamıştır. Tarihi süreçte Roma İmparatorluğu tarafından miladi 313'te resmi din olarak kabul edilene kadar Hristiyanlık, yaklaşık üç asırlık mücadele ve propaganda devri yaşamıştır.[139]

Hıristiyanlığın Arap yarımadasına girmesi ise ilk devirlerden itibaren başlamış, güneyde Habeşistan, kuzeyde Suriye tarafından Hıristiyanlık bu bölgeye yerleşmiştir. Bu din özellikle Güney Yemen ülkelerinden Kudaa, Gassan ve Talib kabileleri arasında yayılmıştır.[140] Bazı kaynaklarda Hıristiyanlığın IV.yüzyılda yayıldığı ve Bizans imparatoru Justinian'ın, Gassani prensini Suriye'de 'Bey' ilan etmesiyle kuzeyde Suriye'den, Tağlib, İyad ve Bekr Araplarına;[141] güneyden ise

---

[138] Elçilerin İşleri, 11/26; Eroğlu, 'Hristiyanlık', 130.

[139] Eroğlu, 'Hristiyanlık', 130; Mahmut Aydın, *Anahatlarıyla Dinler Tarihi*, Ensar Yayıncılık, İstanbul 2010, 337; Mehmet Aydın, 'Batı ve Doğu Hıristiyanlığına Tarihi Bir Bakış', *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, ty, C. XXVII, 123.

[140] Hasan, I, 96; Ünalan, 95.

[141] Hasan, I, 73; Tokpınar, 29.

Habeşistan yoluyla Yemen ve Necran'a geçtiği yer almaktadır.[142] Daha sonra da Roma Devleti'nin, Hıristiyanlığı yaymaya başlamasıyla; Bizanslılar ve Araplar arasındaki çeşitli ilişkiler sayesinde bu bölgelerdeki Araplar Hıristiyanlıktan etkilenmişlerdir.[143]

Arap yarımadasında Hıristiyanlığın en önemli yerleşkesi verimli topraklara sahip yeşillik bir bölge olan Necran'dır. Bölgedeki halk, çiftçilik, ipek dokumacılığı, deri ticareti ve silah yapımcılığı ile uğraşmaktadır. Arapların yerleştiği arazinin ortasında bulunan[144] Necran'a Hıristiyanlık, Abdullah b. es-Samir tarafından yayılmıştır.[145]

Yahudilik gibi Hıristiyanlığın da özünde vahye ve kutsal kitaba dayanan ve aslı itibariyle tektanrılı bir din olması hasebiyle İslam ile benzeşen yönleri mevcuttur. Örneğin o dönemde Pavlus'un emrine girmemiş, Yahudilikle irtibatını koparmamış bazı Hıristiyan tarikatlarından söz edilmektedir. Musevi-Hıristiyanlar olarak da adlandırılan bu tarikat mensuplarının, ibadetlerinden önce abdest aldıkları belirtilmektedir.[146] Ashab-ı Kehf'le ilgili olarak Kur'ân-ı Kerim'de Kehf Suresi 21. ayette geçen *"Mescid"* kelimesi ilk Hıristiyanların namaz kıldıklarını göstermektedir. Ayrıca Hıristiyanlara ait olduğu belirtilen bazı tarihi belgelerde *'Bizim ibadet*

---

[142] İbn İshak, 35-37; Tokpınar, 29.

[143] Brockelmann, 9; Hasan, I, 96; Ünalan, 95.

[144] Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 412; Tokpınar, 30.

[145] İbn Hişam, I, 31-35.

[146] Brockelmann, 17; Ateş, 291.

ettiğimiz yer, Tanrı için başımızı koyduğumuz yerdir.'[147] ifadesinin geçtiği bildirilmektedir.

Mekkeli Arapların, Bizans'la ve Suriye yakınlarında yerleşmiş olan Hıristiyan Benû Uzra kabilesiyle yakın münasebetleri; Yemenli tüccarlarla da ticari ilişkileri vardır. Mekke'de Arap asıllı Hıristiyanlar da mevcut olduğu o dönemde Arap asıllı olanların içinde Varaka b. Nevfel gibi Kitab-ı Mukaddes'i İbranice aslından okuyup yazabilenleri de olduğu bilimektedir.[148]

İslam öncesinde Arap yarımadasında mevcut olan dinlerin durumlarını kısaca izah etmiş bulunmaktayız. Özetleyecek olursak hakkında bilgi verdiğimiz inançlardan putperestlik, o dönemde az sayıda mensubu kalmakla birlikte tek tanrı inancını devam ettiren Haniflik ile karşı karşıya bir konumdadır diyebiliriz. Yahudilik de gittikçe içine kapanarak milli bir din haline gelmiştir. Araplarda tevhid inancına dair hiçbir iz kalmamış, putperestlik yarımadaya hakim hale gelmiştir. Yalnızca Kabe'yi ziyaret etme devam etmekle beraber o da, hac şeklinde olmayıp Kur'an-ı Kerim'de Enfal suresi 35. ayette geçtiği şekliyle; *'ıslık çalma ve el çırpmadan başka bir şey değildir.'* Kısacası Kabe Araplar için bir ticaret merkezi ve putları ziyaret mekanı konumuna gelmiştir. Bütün bunlara rağmen yukarıda zikredilen dinlerden hiçbiri Arap ülkesinde nüfuz ve üstünlük sağlayamamıştır.[149] Araplar, yol kesmek, yağma ve çapulculuk, mağlup olan kabilelerin hürriyet hakkı ile beraber kişisel haklarının da galibin eline geçmesi, savaşta yenilen kabile

---

[147] Muhammed Hamidullah, *İslam Müesseselerine Giriş*, Çev: İhsan Süreyya Sırma, Beyan yay, İstanbul 2007, 47.

[148] İbn Hişam, I, 237-238; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 411; Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de*, 20-22; Tokpınar, 31.

[149] Ünalan, 99.

hakkında her türlü haksızlığın serbest olması gibi çoğunlukla ifrat derecesine varan bir hayat yaşamışlardır. Şiir, edebiyat ve ticaret gibi konularda nispeten ileri olan Arapların, iman, fikir ve ahlak bakımından oldukça geri kaldıklarını söyleyebiliriz.[150]

İslam öncesi Arap yarımadasındaki dini inanışları bu bilgilerle sonlandırıp esas konumuz olan Hz. Muhammed'in yaşadığı dönemde çeşitli şekillerde karşılaştığı ve zaman zaman birlikte yaşayıp ortak bir yaşam alanını paylaştığı bilhassa müşrikler ve Ehl-i Kitap olarak adlandırılan Yahudi ve Hıristiyanlar olmak üzere farklı dinlerin mensuplarıyla münasebetlerini inceleyeceğiz.

[150] Hasan, I, 98; Ünalan, 99.

II. BÖLÜM

I) HZ. MUHAMMED'İN MÜŞRİKLERLE MÜNASEBETİ

Hz. Muhammed'in diğer din mensupları ile münasebetini ele alırken genel olarak onun, müşrikler ve Ehl-i Kitap ile olan münasebetlerine değineceğiz. Zira önceki bölümde bahsi geçen Sabiilik, Mecusilik gibi diğer inançların mensuplarıyla Hz. Muhammed'in kayıtlara geçen münasebetleri yok denecek kadar azdır.

Bilindiği üzere Hz. Muhammed, Mekke'de doğmuş; kendisine peygamberlik Mekke'de verilmiş; ve peygamberliğin ilk on üç yılı Mekke'de geçmiştir. Dolayısıyla Hz. Muhammed'in Mekke hayatı çoğunlukla Mekkeli müşriklerle geçmiş; Ehl-i Kitap denilen Yahudi ve Hıristiyanlarla ise Medine döneminde muhatap olmuştur. Biz de bu yüzden ilk olarak onun hayatının ilk dönemlerini kapsayan Mekke dönemini, Kur'an'ın nüzulü sırasında müşriklerle münasebetlerini ele alacağız.

A) Müşrik Kavramı ve Kuran-ı Kerim'de Müşrikler

Sözlükte iki şeyin birbirine karışması, alışveriş ve mirasta ortak olmak[151] gibi anlamlara gelen "şe-ri-ke" fiilinden türeyen "müşrik" kelimesi Allah'a ortak koşan, başka ilahlar edinen ve bunları Allah'a ortak olarak gören kimse anlamına gelmektedir.[152] Müşrik kelimesinin Kurandaki kullanım alanı ve kapsamı[153] dikkate

---

[151] Ebi'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed er-Râğıp el-Isfahânî (v. 502), *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kurân*, Neşr: Mektebetü Nezâr Mustafa el-Bâbi, t.y.y, I, 341; Fîrûzâbâdî, 299.

[152] İbn Manzur, III, 2249.

[153] Hac, 22/17; Maide, 5/69.

alındığında bu kavramdan kast edilen mananın putlara taparak onları Allah'a ortak koşan kimseler olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Kuran'ı-Kerim'de müşrik kelimesi ile daha çok yaygın olan ve Cahiliye Araplarının gönülden bağlandığı putperestliğe dikkat çekilmiştir. Nitekim Arabistan'daki dinler incelendiği zaman, Hıristiyanlar, Yahudiler, Sabiîler ve Mecusiler bir ilah tanıdıkları iddiasında olduklarından dolayı, müşrik kelimesiyle inançlarında hiçbir zaman tevhid görüşü hâkim olmayan ve sadece putlara tapmayı din olarak kabul eden putperestler anlaşılmaktadır.[154]

Kur'an-ı Kerim müşriklerden bahsederken onların putlara tapınmak[155] tapındıkları putların isimlerini çocuklarına ad olarak vermek[156], putları Allah ile kendileri arasında şefaatçi görmek[157], onlardan medet ummak[158] gibi bir takım özelliklerine vurgu yapmaktadır. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de müşriklerin bir takım ahlaki zafiyetlerinden de bahsedilmiş[159] ve onlarla dostluk münasebetinde bulunulmaması istenmiştir.[160]

İslam'ın neşet ettiği dönemde Arabistan'daki dini hayata bakıldığında Yahudilik, Hıristiyanlık, Mecûsîlik ve Sabîîlik gibi inançların Arabistan'ın çeşitli bölgelerinde kendine yer edindiği görülmekle beraber putperestliğin, yani şirkin en yaygın inanç olduğu ve Arabistan'ın hemen her yerinde karşılık bulduğu dikkat çekmektedir. Hz. Muhammed kendisine peygamberlik geldikten sonra ilahi emrin bir

---

[154] Kapar, II, 314.

[155] Hac, 22/30.

[156] Araf, 7/190.

[157] En'am, 6/95.

[158] Ra'd, 13/14.

[159] Bakara, 2/19, 160-161; Tevbe, 9/12; Hac, 22/38.

[160] Nisa, 4/84, 89.

gereği olarak İslam'ı önceleri gizlice daha sonra ise açıktan tebliğ etmiştir. Özellikle Mekke dışından Kâbe'yi ziyarete gelen putperestleri İslam'a davet konusunda Hz. Muhammed, yoğun bir çaba harcamıştır.[161] Dolayısıyla Hz. Muhammed'in müşriklerle ilk münasebeti onları İslam'a davet etmek şeklinde olmuştur diyebiliriz.

Hz. Muhammed, vahyin başlangıcında önceleri gizliden gizliye tebliğ vazifesini yerine getirip insanlara Allah'ın vahyini iletirken Kureyşliler fazla itibar etmeyip karışmamışlardır. *'Önce yakınlarını uyar...'*[162] ayeti üzerine akrabaları Abdülmuttaliboğulları ve Haşimoğulları'na vahyi anlatmaya başlayan Hz. Muhammed'e ilk tepki kendi amcası Ebu Leheb tarafından olmak üzere müşrik Kureyşlilerden olumsuz tepkiler gelmeye başlamıştır. *'Ey Muhammed! Artık sana buyrulanı açıkça ortaya koy, puta tapanlara aldırış etme.'*[163] emri üzerine de Hz. Muhammed, Mekke'de yaşayan insanlaradan Kabe'de hac yapmak üzere gelen insanlara, tüccarlara, panayırlara gelen ziyaretçilere, turistlere, şairlere, iş adamlarına kadar herkese açıktan davet görevini yerine getirmeye başlayınca müşrikler de olumsuz tepkilerini yoğunlaştırmıştır.[164]

Hz. Muhammed'in bu şekilde kademeli olarak insanları İslam'a daveti müşriklerden şiddetli tepkiler görmüştür. Dini, siyasi, ekonomik pek çok sebeple müşrikler Hz. Muhammed'e şiddetle karşı çıkmış ve onun bu davetini engellemeye çalışmışlardır. Hz. Muhammed'in tebliğde takip etmiş olduğu metot, gerek bireysel gerekse toplu bir şekilde olsun müşriklere İslam'ı anlatırken önce yumuşak bir üslupla kendisine vahyedilen ayetleri okumak, ardından da bu ayetleri izah ederek

---

[161] Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 87-103.

[162] Şuara, 26/124.

[163] Hicr, 15/94.

[164] Ahmet Önkal, 'Asr-ı Saadet'te İslam'a Davet Metodu', *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam*, Beyan yay, İstanbul 1995, II, 81; Hizmetli, 218-219.

onları İslam'a davet etmek şeklinde olmuştur.[165] Hz. Muhammed bu tebliğ sürecinde hiçbir şekilde müşriklerin putlarına sövmemiş, açıkça onları eleştirmemiştir.[166] Dolayısıyla *kutsala saygı* düşüncesinin Hz. Muhammed'in müşriklerle kurmuş olduğu münasebette dikkat ettiği hususlardan birisi olduğu söylenebilir. Bu ve benzeri örneklerle Hz. Muhammed'in müşriklerle münasebetini daha iyi anlayabilmek için detaylarını başlıklar halinde ele alacağız.

B) Hz. Muhammed'in Müşriklerle Kurduğu Münasebetler

1) Dini, Hukuki ve Sosyal Münasebetler

Bilindiği gibi İslam'ın Mekke döneminde Müslümanların siyasi hâkimiyeti bulunmamaktadır. Zaten Medine'ye hicretin sebeplerinden bir tanesi de bu, yani hâkimiyet imkânı bulup İslam'ı özgürce yaşama ve yaşatma amacıdır Dolayısıyla Müslümanların gerek müşrikler gerekse diğer inanç kesimleri ile kurmuş oldukları siyasi ve diplomatik münasebetler, Medine'ye hicretten sonra gerçekleşmiştir. Medine'de Müslümanlar siyasi hâkimiyeti sağlayıp İslam devletini kurduktan sonra diğer din mensupları ile siyasi ve diplomatik münasebetler kurulmaya başlanmıştır. Medine dönemi ile birlikte İslam artık kurumsal bir kimlik kazanmış, İslam toplumu ve devleti için yeni bir süreç başlamıştır.

Hz. Muhammed'in müşriklerle münasebetinde Mekke'deki yaşantısını, ilk vahiy sürecini, vahyi aktarma tarzını ve karşılaşılan tepkileri ele alarak başlayacağız. Öncelikle vahiyle beraber tebliğ süresinde Hz. Muhammed'in tutarlı, sistemli ve olayların seyrine uygun bir metot izlediğini ifade edebiliriz. Bu sürecin de hazırlık,

---

[165] Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 92.

[166] Kapar, II, 339.

kadro oluşturma, kitle haline gelme ve devletleşme olmak üzere dört merhaleden oluştuğu görülmektedir. İlk aşamadaki vahyi alan ve onu önce kendi sindiren peygamberin hazırlık sürecini, etrafında en yakınlarından inançlı bir kadro oluşturması takip etmektedir. Daha sonra yakınları, akrabaları ve arkadaşlarından oluşan bu inançlı kadronun da yardımlarıyla gittikçe büyüyen bir kitle haline gelme ve son olarak da Medine döneminde ele alacağımız devlet kurma aşaması kendini göstermektedir.[167]

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Hz. Muhammed'in müşriklerle dini anlamdaki münasebetleri aldığı vahyi akrabalarına iletmesi ile başlamıştır. Müşrikler, gizliden yapılan davetten haberdar olsalar bile bundan rahatsızlık duymayıp karışmamışlardır. Fakat Hz. Muhammed açıktan yeni bir din getirdiğini ifade edip bu dinin inanç esaslarını insanlara anlatmaya ve yöre halkının atalarından miras olarak devam ettirdirdikleri putlara tapma alışkanlıklarını ve putlardan medet umma inanışlarını eleştirmeye başlayınca Kureyşliler de tavırlarını değiştirip zaman geçtikçe daha da şiddetlenen bir düşmanlığa çevirmişlerdir.[168]

Kureyşlilerin bu olumsuz tavırları önceleri arkasından konuşma şeklinde başlamış; sonra kendisine bu olumsuz konuşmaları duyurma, lafla dalaşma şeklinde devam etmiştir. Örneğin Abdullah bin Amr'ın rivayetine göre bir gün Hz. Muhammed, Kabe'yi tavaf etmeye geldiğinde o sırada orada bulunan Mekkelilerden kendisi hakkında kötü konuşanları işitmiş; üzülerek tavafına devam etmiştir. Cevap vermeden tavafına devam eden peygambere müşrikler kötü sözlerle hitap etmelerini artırdıklarında da Hz. Muhammed kendilerine kötü bir azap geleceğini söylemiş;

---

[167] Önkal, 73; Ali Aksu, 'İslam'da Da'vet ve Da'vet Kitapları Üzerine Bazı Mülahazalar', *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi,* XII/2 - 2008, 10.

[168] İbn Hişam, 180.

bunun üzerine onlar konuşmayı bırakıp gitmişlerdir. Ertesi gün ise toplanıp Hz. Muhammed'e hesap sormaya gelip yakasına yapışmışlar; önceki gün sözle yaptıkları saldırılarını fiili olarak devam ettirmeye çalışmışlardır. Hz. Ebu Bekir ise onlara müsade etmemiş; herhangi bir zarar verdirmeksizin dağılmalarını sağlamıştır.[169]

Müşriklerin bu olumsuz tutumuna rağmen Hz. Muhammed'in onları İslam'a davet üslubu ise Kur'an-ı Kerim'in bu hususa dair ayetlerinden de anlaşılacağı gibi yumuşak, açık sözlü ve muhatabını incitmeyecek bir üsluptur. Kur'an-ı Kerim'de Hz. Muhammed'in müşriklere karşı kullandığı üslup ve takındığı tavır şu ifadelerle geçer:

"Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara yumuşak davrandın. Eğer kaba ve katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Öyle ise onları affet ve onlar için mağfiret dile. Yapacağın iş hakkında onlarla müşaverede bulun. Karar verince de Allah'a tevekkül et. Çünkü Allah tevekkül edenleri sever."[170]

"Sen emrolunduğun şeyi açıkça söyle"[171]

"Hikmetle ve güzel öğütle Rabbinin yoluna davet et ve onlarla en güzel şekilde mücadele et."[172]

Bu ayetlerden de açıkça anlaşılacağı üzere Mekkeli müşriklerin Hz. Muhammed'e karşı sözlü ve fiili sataşmalarına ve menfi tavırlarına rağmen Hz. Muhammed mümkün olduğunca ılımlı bir üslupla, yumuşak bir tavırla öğüt verme; aktarmak istediklerini de açık bir dille açıklama şeklinde muamelede bulunmuştur. Ayrıca kendisine kötü davrananlarla münasebetlerini tümüyle kesmemiş; onlarla

---

[169] İbn Hişam, 181.

[170] Tâhâ, 20/43-44.

[171] Hicr, 15/94.

[172] Nahl, 16/125.

konuşmanın yollarını aramış ve bazen müjdeleyerek bazen ikaz ederek davetini sürdürmüştür.

Burada putperest Kureyşlilerin İslam'a hangi sebeplerle karşı çıktıklarından da kısaca bahsetmenin yararlı olacağı kanaatindeyiz. Müşrikler atalarına bağlılık, sosyal hayatlarında oluşturdukları tabakalaşma ve kavmiyetçilik gibi sebeplerle yeni bir din olan İslam'a karşı çıkmışlardır. İslam'a karşı çıkmalarında en önemli neden olan atalara bağlılıkla başlayacak olursak atalar kültünün en çok etkili olduğu toplumlardan biri olan Araplar *'Atalarımızı üzerinde bulduğumuz yol bize yeter.'*[173] diyerek Hz. Muhammed'e inatla karşı çıkmışlar, alışageldikleri putlara tapma inancından vazgeçmemişler; hatta Hz. Muhammed'e en çok atalarının dinini eleştirdiği için düşmanlık etmişlerdir. Kur'an-ı Kerim de bu konuda onlara yine aynı ayetin devamı olan *'Ya ataları bir şey bilmeyen ve doğru yolda olmayan kimseler idiyseler..''* ifadesiyle cevap vermiştir.[174]

Kureyşlilerin İslam'a karşı çıkmalarındaki en büyük sebeplerden bir diğeri de kavmiyetçiliktir. Bir başka ifadeyle asabiyet[175] yani aynı soydan gelen insanların kendilerine karşı gelenlere karşı birlikte hareket etmelerini sağlayan dayanışma duygusu, müşriklerin Hz. Muhammed'e karşı birlikte mukavemet göstermelerine sebep olmuştur. Bu kavram soy üstünlüğü, ırkçılık anlamları da taşır.[176] Aynı kabileden olan kimselerin haksız dahi olsa kendi kabilesinden olan kimseyi destekleyip adaletsiz davranmalarına sebebiyet veren bu olguya Kur'an-ı Kerim ve

---

[173] Mâide, 5/104.

[174] Vehbi İmamoğlu, 'Mekke Putperestlerinin İslam'la Yüzleşmesi', *Uluslararası Sosyal Araştırması Dergisi*, 2/6, 2009, 313.

[175] Asabiyet, sözlüklerde kendi kabilesi haksızlık yapmış olsa bile kişinin, kabile düşmanlarına karşı kendi kabilesinin tarafında mücadele etmesi anlamına gelir. (*Lisanü'l-Arab*, III, 792)

[176] Mustafa Çağrıcı, 'Asabiyet', *DİA*, 1991, C. III, 453.

Hz. Muhammed karşı çıkmış; asabiyete, soya, zenginliğe, güce göre değil adalete göre davranılmasını esas almıştır. Kabileciliğe bu kadar önem veren Kureyşliler ise bu durumdan hiç memnun olmamış ve şiddetle bu dine ve peygamberine karşı çıkmışlardır. Arapların kabile otoritesini yıkan bir anlayışı getirmesinin yanısıra Hz. Muhammed'in Haşimoğulları soyundan gelmesi de kendi kabilesini her kabileden üstün görme alışkanlığı edinen bir toplum olan Mekke halkının diğer kabilelerinin ona karşı tavır almasına sebep olmuştur.[177]

Arapların İslam'a karşı çıkmalarındaki diğer önemli sebep ise sosyal hayatlarında kurdukları adaletsiz düzen, sınıfsal ayrımcılık ve erkek egemen toplum yapısıdır. İslam'ın savunduğu düşünce o dönemdeki Arapların kökleşmiş gelenekleriyle taban tabana zıtlık arzetmektedir. Zira İslam öncelikle putperestliği reddetmekte, köleliği ortadan kaldırmakta, kadın ve erkeği eşit görmekte, alışverişte ve iş hayatında adaletli olunmasını emretmekte, kabileciliği yok saymakta ve tefeciliği, kan davasını, fuhşu, adam öldürmeyi yasaklamaktadır. Tüm bunlar ise Mekke aristokratlarının gücünün yerle bir olması demektir. Zira onlar gücünü kölelerine efendi olmaktan, kadınlarına üstün olmaktan, tefecilikten ve kabileci anlayışlarından sağlamaktadır. Bu nedenle de bu yeni dine ve peygambere şiddetle karşı çıkmış; engel olmak için de hiç bir zorbalıktan kaçınmamışlardır.[178]

İşte bu gibi sebeplerden dolayı müşrik Kureyşliler önceleri sözleriyle Müslümanların kalbini kırma şeklinde verdikleri manevi-duygusal zararları daha sonraları maddi-fiili zararlara ve işkencelere döndürmüşlerdir. Örnek verecek olursak en çok zarar verenlerden biri olan Ebu Cehil, büyük bir taşı ve deve işkembesini Kabe'de secde halinde olan Hz. Muhammed'in üstüne koymaya teşebbüs etmiştir.

[177] İmamoğlu, 313-314.

[178] Hizmetli, 221.

Yine onu, yollarına diken gibi zarar verici maddeler koyarak pusu kurmak ve evini taşlayarak hem kendine hem evine zarar vermek suretiyle kendi evini terkedip Erkam adlı bir müslümanın evine sığınmak durumunda bırakmışlardır.[179]

Bir müddet sonra sadece Hz. Muhammed'e değil, ona inanan herkese işkence etmeye başlamışlardır. Kureyş kabilesinin her boyu kendi içlerinden müslüman olanları hapsetmek, aç ve susuz bırakmak, dövmek, günün en sıcak saatlerinde güneş altında kumlara yatırmak suretiyle zarar vermişlerdir. Bilal-i Habeşi gibi kendilerini savunamayacak, zayıf olan kölelere ise daha fazla işkence etmişlerdir. Örneğin Bilal'i kızgın güneş altında çölde kumlara yatırıp üzerine kızgın büyük bir kaya koyarak iki ateş arasında yakmak suretiyle işkence etmişlerdir.[180] Sadece kölelere değil fakir kimselere de çok zarar vermişlerdir. Ammar'ın babası Yasir ve annesi Sümeyye'ye de aynı şekilde kızgın kumlarda sadece işkence etmekle kalmayıp canlarını almışlardır. Bunların dışında Amir b. Füheyre, ez-Zenira, en-Nehdiye ve kızı, Ümmü Abis ve Amr bin Müemmil oğullarının cariyesi de müslüman oldukları için işkence edilenler arasındadır. Öyle ki ez-Zenira'nın gözleri görme yetisini kaybetmiştir.[181]

İşkence eden Mekkeli aristokratların başında gelen Ebu Cehil, fakir, güçsüz bir kimse müslüman olduğunda ona fiili olarak işkence ederek zarar verirken zengin, asil bir aileden gelen kimseler İslam'ı seçtiğinde ise onları alenen aşağılamak, hakaret etmek, halk nezdinde itibarını zedelemek suretiyle zarar vermiştir.[182] Önceleri sadece fakir olanlara yaptıkları işkencelerini Mekke içinde müslüman

---

[179] Müslim, Cihad, 107-108; İbn Hişam, 189; Hizmetli, 220; Kapar, II, 344-345.

[180] İbn Hişam, 202.

[181] İbn İshak, 251.

[182] İbn Hişam, 204; Watt, *Hz. Muhammed*, 89-90.

sayısının artmasıyla şiddetlendirerek ve çemberini genişleterek serveti, mevkii ve kabilesi ne olursa olsun her müslüman olan kişiyi zulümlerine maruz bırakmışlardır. Öyle ki Hz. Ebu Bekir, Hz. Osman, Hz. Zübeyr ve Ebu Ubeyde gibi Mekke'in ileri gelen zengin ve güçlü müslümanları bile çeşitli saldırılara uğramışlardır.[183]

Mekke'de Hz. Muhammed ve sahabilerinin, boykota ve şiddetli yiyecek sıkıntısına maruz kalması ve pek çok örneğini gösterebileceğimiz işkencelerin artmasının[184], Mekke'de müslümanların yaşama şanslarının kalmamasıyla sonuçlanması kaçınılmazdır. Bu nedenle de İslam tarihinde önemli sonuçları doğuran hicret olayı gerçekleşmiştir. Bilindiği gibi müslümanlar önce iki grup halinde Habeşistan'a hicret ederek müşriklerin zulmünden kaçmışlardır.[185] Daha sonra da müşriklerin Hz. Muhammed'in canına kastetmeye varan şiddetli tavırlarından kaçmak üzere Medine'ye göç olayı gerçekleşmiştir.[186] Medine'ye hicretin yolunu açan olay ise Akabe biatlarıdır. İki sefer yapılan bu biatlarda Medineli bir kısım insanlar Hz. Muhammed'e gelip onu ve beraberindeki Müslümanları Medine'ye hicret etmeye davet etmiş ve geldiğinde onu kendi akrabalarıymış gibi koruyacaklarına söz vermiştir. Ayrıca onlar, sevinçte ve kederde, her türlü durumda Hz. Muhammed'e itaat edeceklerine, Allah yolunda mallarını infak edeceklerine, iyiliği emredip kötülükten alıkoyacaklarına, kendi canlarını korudukları gibi Hz.

---

[183] Hizmetli, 226.

[184] İbn İshak, 249-255.

[185] İbn İshak, 273; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II, 110.

[186] İbn Hişam, 205-206; Hizmetli, 248.

Muhammed'i koruyacaklarına söz vermişlerdir.[187] Bu sözün ardından Hz. Muhammed hicret için ilahi emri aldıktan sonra Medine'ye hicret etmiştir.

Medine'ye yapılan hicret İslam tarihi için önemli olduğu kadar Dinler Tarihi için de büyük önem taşımaktadır. Zira Hz. Muhammed ve Müslümanlar diğer din mensupları ile özellikle de Yahudiler ve Hristiyanlarla Medine'de karşılaşmış ve birlikte yaşamaya başlamışlardır. Konumuz için de oldukça mühim olan Hz. Muhammed'in Medine'deki yaşamını ve diğer din mensuplarıyla münasebetini ilerleyen kısımlarda inceleyeceğiz. Müşriklerle münasebeti olan bu konumuzda ise Hz. Muhammed'in Medine'ye hicretinden sonra müşriklerle ilişkisi daha ziyade askeri anlamda mücadeleler şeklinde geçtiği için bir sonraki başlıkta ele alacağız.

2) Askeri, Siyasi ve Diplomatik Münasebetler

Siyasi münasebetlere geçmeden önce Müslümanların Medine'ye hicreti esnasında Medine'nin sahip olduğu etnik, siyasi, ekonomik ve kültürel yaşam hakkında kısaca bilgi vermek istiyoruz. O dönemdeki ismi Yesrib olan bu şehir Hicaz bölgesinin en önemli yerleşim yerlerinden biriydi. Güney Arabistan kökenli Evs ve Hazrec Arap kabileleri hakim sakinleri olmakla birlikte Medine'de Kurayzaoğulları, Kaynukaoğulları ve Nadiroğulları Yahudi kabileleri, Kudaa kabilesi ve daha ziyade köle olan başka etnik kökenli örneğin İranlı insanlar yaşamaktadır.[188] Arap kabileler genellikle çiftçilikle meşgulken Yahudiler ithalat-ihracat, kuyumculuk

---

[187] İbn Hişam, 88; Muhammed Hamidullah, *İlk İslam Devleti*, Çev: İhsan Süreyya Sırma, Beyan yay, İstanbul 2015, 30; Hüseyin Algül, 'Asr-ı Saadet'te İdari Hayat', *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*, Beyan yay, İstanbul 1995, II, 148.

[188] Muhammed Hamidullah, 'Asr-ı Saadet Öncesi Medine'de Sosyo-Ekonomik Hayat', *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam,* Beyan yay, İstanbul 1995, I, 136; İbrahim Sariçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay, 7. Baskı, Ankara, ty, 129.

ve faizle çalışan bankerlik gibi mesleklere sahiplerdir.[189] Şehirdeki siyasi duruma baktığımızda ise Medine halkı yerleşik yaşam sürmekle birlikte yönetimde kabile gelenekleri hakimdir. Kabileler birbirinden bağımsız yaşamakta ve ortak bir merkezi yöneticileri bulunmamaktadır. Özellikle Evs ve Hazrec kabileleri arasındaki üstünlük mücadelesi ortak bir yönetim kurulmasını imkansız kılmaktadır. Bu nedenle o dönemde herhangi bir devlet yapısına sahip olmayan Medine'de her kabile, kendi kurallarına ve kendi yönetim biçimine göre siyasi varlıklarını sürdürmektedir[190]

İslam'ın doğduğu dönemde temel olarak yaşamın toprağa ve hurmalıklara bağlı olduğu Medine'de halk diğer Araplar gibi genellikle putperesttir. Her evin kendine ait aile putları olduğu gibi umuma ait putlar da mevcuttur.[191] Özellikle Evs ve Hazrec kabileleri Menat adlı bir puta büyük önem vermiş ve en büyük saygıyı ona göstermişlerdir. Hac ibadetlerini de bu putun olduğu mekanda yerine getirmişlerdir. Putperestlerin dışında Yahudilik Medine'de özellikle yukarıda zikredilen üç kabile tarafından kabul görmüştür. Hristiyanlık ise Medine'de henüz yayılmamıştır.[192]

Medine'nin sosyal, siyasi ve dini durumundan kısaca bahsettikten sonra Hz. Muhammed'in ve Müslümanların bu şehre göç ettikten sonraki hayatlarına da kısaca değineceğiz. Müslümanlar herhangi bir yönetim biçimi ve merkezi otoritesi olmayan bu şehre gelince gözlerine çarpan ilk olarak bu otorite boşluğu olmuştur. Dolayısıyla yeni bir toplum inşa etmek ve farklı gruplarla bir arada yaşayabilmeyi mümkün kılmak üzere Hz. Muhammed'in Medine'deki ilk icrası bir mescid yapmak olmuştur. Mescid-i Nebevi denilen bu bina Müslümanlar için bir toplanma ve cemaatle ibadet

---

[189] Hamidullah, *İlk İslam Devleti*, 45.

[190] Hamidullah, *İlk İslam Devleti*, 40; Watt, *Hz. Muhammed*, 103-105; Sarıçam, 130.

[191] İbn Hişam, 303-304; Hamidullah, *İlk İslam Devleti*, 40, 46; Hamidullah, 'Asr-ı Saadet Öncesi Medine'de Sosyo-Ekonomik Hayat', 139.

[192] Sarıçam, 132.

etme mekanı olmasının yanısıra pek çok amaçla kullanılan bir merkez haline gelmiştir. Bu merkez Hz. Muhammed'in sohbet ve vaaz yaptığı, askeri işlerin müzakere edildiği, elçilerin kabul edildiği, savaşta yaralanan askerlerin tedavi edildiği ve bazı zamanlar da mahkeme ve duruşmaların yapıldığı bir merkezdir. Tüm bunların yanında mescidin en önemli fonksiyonu ise eğitim-öğretim faaliyetlerinin icra edilmesidir. Özellikle mescidin yanına inşa edilen Suffe adı verilen yerde kimsesiz yoksul kimseler başta olmak üzere katılan herkese eğitim verilmiştir.[193]

Hz. Muhammed'in Medine'deki bir diğer önemli icrası da Ensar ile Muhacir arasında kurduğu yeni bir kardeşlik sitemidir. Medine'ye varışından beş ay sonra Mekkeli ve Medineli Müslümanlardan oluşan bir meclis toplamış ve onlar arasında kardeşlik bağı kurmuştur. Bu yeni sistem evlerini, akrabalarını bırakıp gelen Mekkeli Müslümanların bu yeni şehirde yabancılık çekmelerini ve geçim sıkıntısını yaşamalarını önlemenin yanısıra iki farklı gruptan yeni bir toplum meydana getirmek ve birlik ve beraberliği sağlayıp huzurlu bir ortam oluşmasını sağlamak gayesiyle kurulmuş bir sistemdir.[194]

Başta Yahudiler olmak üzere Medine'de yaşayan halkla yapılan Medine Sözleşmesi de Hz. Muhammed'in Medine'de yeni bir toplum inşa ederken yapmış olduğu icraatlardan biridir. İlk İslam Anayasası olarak da bilinen bu sözleşmeyle Medine'de devlet teşkilatlanmasının temeli atılmıştır. Bu anayasa sadece Müslümanların haklarını değil Medine halkının da haklarını koruyan ve Müslümanlarla Müslüman olmayan Araplar ve Yahudiler arasında anlaşmayı sağlayan ve sosyal hayatı düzenleyen kurallardan müteşekkildir.[195] Bu sözleşmeyle

---

[193] İbn Hişam, I-II, 496-497; Hasan, I, 523-524; Sarıçam, 138-140.

[194] İbn Hişam, I-II, 504-507; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 181; Önkal, 84.

[195] İbn Hişam, I-II, 501-504; Önkal, 87; Hizmetli, 262.

ilgili *Yahudilerle Münasebetler* başlığımızda detaylı bilgi verileceği için şimdilik bu kadarı ile yetiniyoruz.

Hz. Muhammed'in ve Müslümanların Mekke'de müşriklerin eziyetlerinden kaçıp Medine'ye yerleşme ve burada yeni bir hayat kurma çabaları özetle bu şekildedir. Şimdi esas konumuz olan Medine'ye yerleşen Müslümanların müşriklerle çoğunluğu askeri mücadeleler şeklinde olan münasebetlerini incelemeye başlayacağız.

Genel olarak baktığımızda İslam'ın doğuşuyla(610) başlayıp Mekke'nin fethiyle son bulan yaklaşık yirmi yıllık süreci kapsayan müslüman-müşrik münasebetleri, İslam dininin tebliğinden Hudeybiye'ye kadar olan çoğunlukla müşriklerin müslümanlara eziyeti şeklinde geçen mücadele dönemi, iki yıl kadar olan kısa barış dönemi ve Mekke'nin fethi sırasında tekrar eden mücadele dönemi şeklinde üç aşama olarak da incelenebilir.[196] Yani müşriklerle Müslümanların karşılıklı ilişkileri Hudeybiye Antlaşması'ndan (628) Mekke'nin fethine (630) kadar yaklaşık iki yıl devam eden barış dönemi dışında çoğunlukla mücadele ve savaş şeklinde cereyan etmiştir diyebiliriz.

Bu mücadele ve savaş dönemlerinin detaylarına geçmeden önce Kur'an-ı Kerim'in ve Hz. Muhammed'in savaşa bakış açısına temas etmenin konumuzca faydalı olacağı görüşündeyiz. Öncelikle Hz. Muhammed'in kendisini yalanlayan, düşmanca tavır takınan ve bu tavrını ileri boyutlara taşıyıp maddi ve manevi zarar veren müşrik Araplara karşı tavrının öğütle, çeşitli delillerle, ikna yoluyla ve Kur'an-ı Kerim okuyarak İslam'a davet etme şeklinde olduğunu söyleyebiliriz.[197] Savaş Hz. Muhammed için son çare olmuştur. Nitekim Medine döneminde savaşmayı emreden

[196] Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 308.

[197] Sarıçam, 148.

'Kendilerine zulmedilmesi dolayısıyla müminlere savaşma izni verildi...' şeklindeki ayetler[198] nazil olana dek Hz. Muhammed savaşmaya yanaşmamıştır.

Kur'an-ı Kerim'in de İslam'a ve Müslümanlara saldırılar karşısındaki tavrı öncelikle müslümanlara psikolojik destek verme şeklindedir. Zira öncelikle insanların henüz oluşum aşamasındaki bir din olan İslam'a güçlü bir psikolojiyle inanmalarını sağlamak hedeflenmiştir. Bu nedenle Mekke döneminde Kur'an-ı Kerim'in tavrı müslümanların psikolojik mücadelelerine destek verme ve inanma eğilimindeki insanların bu duygusunu kuvvetlendirme olarak tezahür etmiştir.[199] Yine Mekke döneminde Kur'an-ı Kerim, Hz. Muhammed'e de sürekli sabrı tavsiye etmiştir. Ondan önceki diğer büyük peygamberlerin sabrettiği gibi onun da sabretmesini, müşriklerin sözlerine katlanıp yanlarından güzelce ayrılmasını öğütlemiştir.[200]

Yukarıda zikredilen Kur'an ayetlerine, Hz. Muhammed'in sabırlı ve barışçıl yaklaşımına ve Müslümanların yumuşak tavırlarına rağmen onları yurdundan göç etmek zorunda bırakan müşrikler Medine'de de müslümanları takipten vazgeçmemişlerdir. Müşriklerin bu şekilde düşmanca tavırları Medine'de de devam edip ilahi emir gelince, Hz. Muhammed'in de tutumu değişmiş ve artık müşriklerle mücadele başlamıştır. Müşriklerle mücadele etmeyi emreden ilgili ayete göre fitne ortadan kalkıncaya ve İslâm hâkim oluncaya kadar mücadeleye devam edilecek, Müslümanların can, mal ve ırzları teminat altına alınacak, İslam'ın özgürce yaşanabileceği bir ortam oluşturulacaktır.[201] Bu ilahi emrin gereği olarak Hz.

---

[198] Hac, 22/39-40.

[199] İmamoğlu, 317.

[200] Ahkaf, 46/35; Müzzemmil, 73/10.

[201] Bakara, 2/193.

Muhammed İslam ordusunu kurmuş ve askeri mücadeleye başlamıştır. Bir başka ifade ile artık müşriklerle Müslümanlar arasında "harp hukuku" hâkim olacaktır.[202] Hz. Muhammed'in hayatında Yahudilere karşı gerçekleştirilen Kaynuka, Kureyza, Hayber, Vadi'l Kura ile Hristiyanlara karşı (Bizans'a karşı) gerçekleştirilen Tebük gazvesinin dışındaki bütün askeri mücadeleler müşriklere karşı gerçekleştirilmiştir. Büyük Bedir, Sevik, Uhud, Hamrâu'l-Esed, İkinci Bedir, Hudeybiye, Umretü'l-Kazâ ve Mekke'nin fethine ait olan gazveler de hep Mekke müşriklerine karşı yapılmıştır.[203]

Müslümanlar ile müşrikler arasındaki ilk savaş, Suriye'ye giden kervan yolu üzerinde bulunan, Medine'ye yaklaşık 60 mil mesafedeki özellikle ticaret kervanları için önemli bir köy olan Bedir'de meydana gelmiştir. Medine'den gizli işbirlikçiler edinen müşrikler Müslümanlara karşı savaş hazırlığı yapmak üzere Ebu Süfyan önderliğinde Suriye'ye büyük bir kervan göndermişlerdir. Savaşın haberini alan Müslümanlar da Hz. Muhammed önderliğinde Bedir kuyularına küçük bir orduyla gelmişlerdir. Arap geleneğine göre önce mübareze (teke tek vuruşma) şeklinde başlayan savaşta müslümanlar galip gelmiştir.[204] Bu savaşta Ebu Cehil, Ümeyye b. Halef, Utbe b. Rebia, As b. Hişam, Ebu'l-Bahteri, Ebu Süfyan'ın oğlu Hanzala gibi Müslümanlara en çok zulmeden Kureyş'in ileri gelenleri öldürülmüştür.[205]

Galip gelinen bu ilk savaşın esirlerine Hz. Muhammed'in muamelesi de konumuz açısından oldukça önemlidir. Zira Hz. Muhammed ve Müslümanların kendilerine karşı savaşın ardından esir düşmüş olsalar bile yumuşak davranıp onları

---

[202] Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 219.

[203] Kapar, II, 354-355.

[204] Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 224; Sarıçam, 159-161.

[205] Watt, *Hz. Muhammed*, 139; Sarıçam, 161.

on müslümana okuma-yazma öğretmeleri karşılığında serbest bırakmaları, fidye verebilecek kadar zengin olmayanları herhangi bir fidye almaksızın bırakması[206] ve hatta Hz. Muhammed'in düşman askerlerinin cesetlerinin bile darbedilmemesini ve müslümanlar gibi gömülmesini emretmesi[207] diğer din mensuplarına olan muamalelerine en güzel örneklerdir.

Bedir Savaşı'nın ardından Kureyşliler yenilgiyi kabullenememiş, özellikle Mekkeli zenginlerin bu savaşta ölmelerini kaldıramamışlardır. Bu nedenle yeniden daha büyük bir savaşa daha büyük sermaye ile hazırlığa başlamışlardır. Bu savaş hazırlığından haberdar olan Hz. Muhammed de Müslümanlarla savaş taktiği hususunda istişare yapmıştır. Neticede Bedir Savaşı'ndan bir yıl kadar sonra Medine'ye dört kilometre kadar uzaklıkta olan Uhud Dağı eteklerinde Uhud Savaşı cereyan etmiştir. Başlangıçta Müslümanların lehine devam eden savaşta Müslümanlar, müşrikleri geri çekilmek durumunda bırakıp peşlerinden kovalamaya başlamışlardır. Savaşı kazandıklarını düşünen Hz. Muhammed'in *'Asla yerinizden ayrılmayın'* talimatını verdiği Okçular Tepesi'ndeki Müslümanlar, yerlerini terkedince arkadan bir grup müşrik askerin Müslümanlara saldırmaya başladığını gören müşriklerin de geri dönmesiyle Müslümanlar iki ateş arasında kalmışlardır. Uhud'a çekilen Müslümanları takip etmeyen Kureyş ordusu bu galibiyet ile yetinerek Mekke'ye dönmüştür.[208]

Uhud Savaşı neticesinde müşrikler, görünüşte kazanmış olsalar da tam olarak istediklerini elde edememişlerdir. Nitekim Müslümanlar Uhud'dan kısa bir süre

---

[206] Müslim, *Cihad,* 58; Watt, *İslam Peygamberi*, 143.

[207] Müslim, *Cennet*, 77; Hamidullah, *İslam Peygamberi,* 226.

[208] İbn Hişam, 560; Muhammed Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, Yağmur Yayınları, İstanbul 1991, 65-68.

sonra toparlanmışlardır. Bu nedenle müşrik Araplar, Müslümanları tamamen yok etmek için daha büyük bir orduyla üçüncü bir savaş için hazırlığa koyulmuştur. Hz. Muhammed müşriklerin savaş için yola koyulduğu haberini alınca Müslümanlarla yaptığı istişare neticesinde, şehrin çevresine hendekler kazılmasına ve savunma savaşı yapılmasına karar vermiştir. Sayıları on bini aşan Kureyş ordusu Medine'ye geldiklerinde bu hendeklerle karşılaşmışlardır. Medine'de yaşayan bazı Yahudilerle anlaşma yapmış olsalar da netice alamayan Kureyş ordusu, kuşatmanın uzaması nedeniyle yiyecek sıkıntısı çekmektedir. Ayrıca o sırada Mekkelilerin sevaştan kaçındıkları Haram aylar girmiştir. Başlayacak olan hac mevsimi için Mekke'de büyük panayırlar kurulacaktır. Bu sebeple müşrikler Mekke'ye dönme kararı almışlar[209] ve Ahzab Suresi'nde detaylı anlatılan *Medine Kuşatması*[210] da denilen Hendek Savaşı savaşılmadan sona ermiştir.

Müşriklerle Müslümanlar arasındaki savaşlardan kısaca bahsettikten sonra şunu da belirtelim ki Hz. Muhammed'in askeri mücadeleleri daha çok savunma amaçlı olup, insanları İslam'a davete, İslam devletinin devamını sağlamaya ve Müslümanların haklarını teminat altına almaya yöneliktir. Onun bu mücadelelerinde temel gaye ıslah ve imar olmuştur. Zira gönderdiği komutanlara daima, askerler iyi muamelede bulunmalarını, ani baskın yapmamalarını, önce İslam'a davet etmelerini, karşı taraf saldırmadıkça savaşmamalarını, savaş esnasında kadın, çocuk gibi gücü yetmeyenleri öldürmemelerini, intikam hırsıyla hareket etmemelerini, esirlere iyi muamele etmelerini ve müjdeleyici ve kolaylaştırıcı olmalarını tavsiye ederdi.[211]

---

[209] Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, 75-90; Sarıçam, 188-190.

[210] Watt, *İslam Peygamberi*, 190.

[211] Buhari, İlim, 11; İbn Hişam, IV, 280-281; Kapar, 353-354.

Hz. Muhammed müşriklerle savaşmanın yanında gerektiğinde onlarla siyasi/diplomatik anlaşmalar yapma yoluna da gitmiştir. Beni Damra[212] ve Cüheyne kabileleriyle yaptığı anlaşmalar buna örnektir.[213] Esasen Hz. Muhammed'in diğer din mensupları ile kurmuş olduğu her türlü ilişkide esas olan daha önce de ifade ettiğimiz gibi "sulh" tür. O, problemleri hep sulh yolu ile çözmeye çalışmıştır. Onun zihin dünyasında savaş en son çaredir. Zira onun için savaşmak hiçbir zaman amaç olmamış, sulh ortamını temin etmek onun en büyük arzusu olmuştur. Kendisi her daim sulh teklif etmesi yanında karşı tarafın sulh tekliflerine de olumlu cevap vermiştir. Nitekim Hudeybiye'de Mekkeli müşriklerin sulh tekliflerine -Müslümanların aleyhine maddeler içermesine rağmen- olumlu cevap vermiş ve onlarla Hudeybiye antlaşmasını imzalamıştır.[214]

Hz. Muhammed ve Mekkeliler arasındaki ilişkinin doruk noktası sayılabilecek bu anlaşma, Hendek Savaşı sonrasında 628 yılında Hz. Muhammed'in Müslümanlarla birlikte umre yapmak maksadıyla Mekke'ye gitmesinin neticesinde imzalanmıştır. Müslümanlar Mekke yakınlarındaki Hudeybiye denilen yerdeyken Mekkeliler şehre girmelerine asla izin vermeyeceklerini bildirmiştir. Bunun üzerine Hz. Muhammed ve Mekkeliler arasında bir süre haberciler gidip gelmiş, neticede bir anlaşma üzerinde uzlaşılmıştır.[215] Anlaşmanın ilk maddesine göre Müslümanlar bu yıl umre yapmadan dönecek, gelecek yıl ise Müslümanların rahatça umre yapması için Mekkeliler şehri üç günlüğüne boşaltacaktır. Sonraki hüküm ise Hz. Muhammed'in kendine vasisinin rızasını almadan gelen Mekkelileri geri

---

[212] İbn Hişam, II, 241.

[213] Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 289.

[214] Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 262.

[215] Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 255; Watt, *Hz. Muhammed*, 209-212.

çevirmesiyle ilgilidir. Fakat bunun aksine Mekke'ye giden herhangi bir Müslüman Hz. Muhammed'e geri gönderilmeyecektir. Kabileler ve kişiler istedikleri takdirde, Hz. Muhammed'le veya Mekkelilerle ittifak kurabilecektir. Yine bu anlaşmaya göre on yıl boyunca iki taraf birbirine savaş açmayacaktır. Müslümanların aleyhine görünen maddeler içermesine ve büyük bir taviz verildiği şeklinde bir görünüm arzetmesine rağmen Hz. Muhammed'in bu anlaşmayı imzalaması onun artık Mekkelilerle mücadele etmeye devam etmek yerine onların İslam'a geçmesini sağlama amacını güttüğü söylenebilir.[216]

Yine bu antlaşma taraflar arasında barışın tesisini sağlaması yanında aynı zamanda Mekkeli müşriklerin Müslümanları bir güç olarak tanıması anlamına da gelmektedir. Bu yönüyle antlaşma Müslümanlar açısından diplomatik bir zaferdir. Ayrıca bu antlaşma İslam'ın yayılması ve güçlenmesi açısından da büyük önem arz etmektedir. Zira Hz. Muhammed bu sayede civar devlet ve kabileleri İslam'a davet imkânı bulmuştur. Öte yandan antlaşmayla birlikte müşriklerle Müslümanlar arasındaki münasebetlerin seyri kısmen değişmiş, müşrikler antlaşma hükümlerince çeşitli vesilelerle Medine'ye gelmeye başmışlar, bu ziyaretler esnasında İslam inanç ve ahlakını anlatma fırsatı doğmuştur. Aynı şekilde Mekke'ye giden Müslümanlar da oradaki akrabalarına İslam'ı anlatma fırsatı bulmuşlardır. Nitekim Halid b. Velid ve Amr b. el-Âs gibi büyük şahsiyetler bu vesile ile Müslüman olmuşlardır. Dolayısıyla bu antlaşma İslam'ın sulh/barış yolu ile yayıldığının en önemli delillerinden bir tanesidir.[217] Ayrıca Hz. Muhammed'in savaş halinde olduğu Kureyş'le barış

---

[216] Buhari, III, 167-168; İbn Hişam, III, 332; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 256; Watt, *Hz. Muhammed*, 209-212; Abidin Sönmez, *Rasulullah'ın Diplomatik Münasebetleri ve Barış Andlaşmaları*, İnkılab yay, İstanbul 2007, 224-225.

[217] Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 262.

anlaşması yapması onun devletler arası hukuk anlayışını da göstermektedir. Onun anlayışına göre İslam'ın ve Müslümanların faydası söz konusu olduğunda devletin lideri başka bir devletle anlaşma yapma yetkisine sahiptir.[218]

Hudeybiye Antlaşması'ndan yaklaşık bir buçuk yıl sonra Kureyş'in on yıl devam etmesi gereken barış anlaşmasını bozması üzerine hicri 8. senede Mekke'yi fetheden Hz. Muhammed aynı sulh politikasını burada da devam ettirmiş ve genel af ilan etmiştir.[219] Mekke halkının kendi evlerine, Ebu Süfyan'ın evine veya Kabe'ye sığınmaları halinde ya da silahlarını bırakarak teslim olmaları halinde kendilerine zarar verilmeyeceği duyurularak serbest bırakılmışlardır.[220] Hicrî 9. Senede inen bazı ayetlerin[221] öngördüğü hükümler gereğince artık müşriklerin Mekke'de hiçbir hâkimiyet alanı kalmamış, İslam'ın mutlak hâkimiyeti tesis edilmiştir.

Müşriklerle askeri münasebetler konusunu bitirmeden önce tekrar vurgulamak istediğimiz husus Hz. Muhammed'in en çok münasebette olduğu ve kendilerinden en çok zarar gördüğü müşriklere karşı bile onlar haddi aşıncaya dek barışçıl yaklaşması, savaştan yana olmayıp uzun bir süre olumsuz muamelelere sabretmesi, yukarıda verdiğimiz örnekler de dikkate alınarak onun diğer din mensuplarıyla münasebetinin –dini/imani hususlarda taviz vermeksizin- ılımlı ve yumuşak olduğunun göstergesidir. Nitekim Hz. Muhammed'in bu tavırlarına yön veren Kur'an-ı Kerim de başka toplumlarla ilişkilerde barışı esas almaktadır. Örneğin Bakara Suresi 208. ayette *'inananların hep birlikte barışa girmeleri'* emredilmekte; Enfal Suresi 61 .ayette *'eğer karşısındakiler barışa yanaşırlarsa Hz. Muhammed'in*

---

[218] Ebu Yusuf, *Kitabu'l-Harâc* (trc), 311; Sönmez, *Rasulullah'ın Diplomatik Münasebetleri ve Barış Andlaşmaları*, 246.

[219] Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 268.

[220] İbn Hişam, IV, 46; Sönmez, *Rasulullah'ın Diplomatik Münasebetleri ve Barış Andlaşmaları*, 254.

[221] Tevbe, 9/1-29.

de barışa yanaşması' istenmektedir. İşte bunlar gibi barışı öngören ayetler Hz. Muhammed'in diğer din mensuplarına tavır ve muamelesine yön verici temel kaynak olmuştur.

III. BÖLÜM

HZ. MUHAMMED'İN EHL-İ KİTAPLA MÜNASEBETİ

Hz. Muhammed, peygamber olarak görevlendirildiği tarihten itibaren geri kalan hayatı boyunca sürekli bir mücadele içinde bulunmuştur. Bir taraftan yeni dinin öğretilerini toplumda yerleştirmeye çalışırken diğer taraftan da eskiden beri o bölgede varlığını sürdüregelen dinlerle, yöre insanının yanlış inanışlarıyla mücadele etmiştir. Toplumu şekillendirmek için, devrim niteliği taşıyan yeni bir dini yayabilmek için öncelikle eski inanış ve alışkanlıkların birçoğundan kurtulmaya çalışmak kaçınılmazdır. Hz. Muhammed'in bu mücadelesini anlayabilmek için ise onun hayatını tahkik edip, diğer din mensuplarına gösterdiği tutumu ve davranışları ortaya koymak gerekmektedir. Biz de araştırmamızda ekseriyetle Hz. Muhammed döneminin en önemli iki büyük dini olan Yahudilik ve Hıristiyanlık ve bu dinlerin inanırlarının Hz. Muhammed'le münasebetleri üzerinde duracağız.

Hz. Muhammed'in diğer din mensuplarıyla ilişkisini incelerken öncelikle bu iki dine mensup insanlara olan tavır ve tutumunun daha farklı olduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Onun Yahudilerle ilişkisine baktığımızda bu ilişkinin daha çok siyasi anlaşmazlıklar ve olumsuz münasebetler yönünde olduğunu, Hıristiyanlarla olan ilişkisinin ise daha çok itikadi ve kelami konulardaki tartışmalar yönünde olduğunu görürüz. Hz. Muhammed'in, hayatı boyunca Kur'an'da da belirtildiği gibi en fazla Yahudi ve Hıristiyanlarla münasebeti bulunmuştur. Bu bakımdan bu iki dinin mensuplarının Hz. Muhammed'in hayatındaki yerinin araştırılması son derece önemlidir.

A. Ehl-i Kitap Kavramı ve Kuran-ı Kerim'de Ehl-i Kitap

Hz. Muhammed'in Ehl-i Kitap ile olan münasebetlerine geçmeden önce *Ehl-i Kitap* kavramının mahiyetini ve çerçevesini ortaya koymak ve kavramın Kuran-ı Kerim'deki kullanım alanından bahsetmek faydalı olacaktır.

Kur'an-ı Kerim'e has bir kavram olan Ehl-i Kitap kavramı *ehl* ve *kitap* kelimelerinden müteşekkil bir isim tamlamasıdır. *Ehl* kelimesi *bir ailenin, ülkenin, dinin ve buna benzer toplulukların fertleri, ahalisi* anlamında kullanılmaktadır.[222] *"Kitap"* kelimesi ise *kendisine yazı yazılan şey, mektup, sayfa, karar, hüküm* vb. gibi anlamlara gelmektedir.[223] "Kitap" kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de "Kuran"[224] kast edilerek kullanıldığı gibi Tevrat[225] ve İncil[226] kast edilerek de kullanılmıştır. Ayrıca genel olarak "ilahi kitap"[227] manasında kullanıldığı da görülmektedir.[228] Buna göre "Ehl-i Kitap" kavramının "takip ettikleri bir kitabı olanlar"[229], "ilâhî bir kitaba inananlar"[230] manasına geldiği ifade edilmektedir. 'Bu yönüyle Ehl-i Kitap kavramının Müslümanları da içine alacak şekilde *herhangi bir ilahi kitaba inanan herke*si kapsadığı söylenebilirse de, bu kavram ıstılah olarak daha çok Müslümanlar dışında kendilerine ilahi kitap gönderilmiş din mensuplarını ifade etmek için kullanılmaktadır.'[231]

---

[222] İsfahânî, 37; Ebu'l-Bekâ Eyyüb b. Musa el-Hüseynî el-Kefevî (v.1094 h.), *el-Külliyât el Mu'cem fi'l-Mustalahâti ve'l-Furûki'l-Luğaviyyeti*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1998, 210.

[223] İbn Manzur, 3816-17; Kefevî , 766-767; Zebîdî, IV, 101-107.

[224] Fâtır, 35/32; En'âm, 6/155.

[225] Âl-i İmrân, 3/78; Bakara, 2/87; İsrâ, 17/2; Furkân, 25/35; Ahkâf, 46/12.

[226] Âl-i İmrân, 3/64; Meryem, 19/30.

[227] Bakara, 2/213

[228] Fazlur Rahman, 241; İlyas Üzüm, "Kitap", *DİA*, 2002, C.XXVI, 121.

[229] Yaşar Nuri Öztürk, *Kuran'ın Temel Kavramları*, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul 1993, 102.

[230] Remzi Kaya, "Ehl-i Kitap", *DİA*, 1994, C.X, 516.

[231] Kaya, "Ehl-i Kitap", 516.

Kavramın tanımından da anlaşılacağı üzere Ehl-i Kitap kavramı ile ilgili olarak dikkati çeken hususların başında bu hitabın kapsamına kimlerin girdiği kimlerin girmediği konusu gelmektedir. Bunun için Kuran'ın bu kavramı hangi din gruplarını ifade etmek için kullandığına bakmak gerekmektedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de *Ehl-i Kitap* tabiri otuz bir defa geçmektedir. Ayrıca Kur'an'da Yahudiler için *Yehûd,* Hıristiyanlar için *Nasârâ* kelimeleri kullanılmakta, sadece Hıristiyanları ifade eden *Ehlü'l-İncîl*[232] kavramı da yer almaktadır. Diğer taraftan Kur'an'da Ehl-i Kitap kavramı *"kendilerine kitap verilenler"*[233] *"kendilerine kitap verdiklerimiz*[234] ve *"kendilerine kitaptan bir pay verilenler"*[235] şeklinde de ifade edilmektedir. Yine Kuran-ı Kerim'de yer alan *"kendilerine ilim verilenler"*[236] tabiriyle de Ehl-i Kitap'ın kastedildiği rivayet edilmiştir.[237]

Kur'an-ı Kerim'e göre Kuran'ın kendisi dışında Allah katından indirilmiş olan ve hükümleriyle amel edilmesi gereken iki kitap daha vardır ki bunlar Tevrat ve İncildir. Kur'an'daki Ehl-i Kitap tabiriyle de bu kitapların muhatabı olan Yahudilerle Hıristiyanlar kastedilmektedir. Pek çok müfessir Kuran-ı Kerim'de yer alan Ehl-i Kitap tabirinden Yahudi ve Hıristiyanların kastedildiğini ifade etmiştir.[238]

Yukarıda bahsi geçen Kur'an'da ismen zikredilen dinlerden Sabiilik hakkında ayet ve hadislerde bilgi mevcut değildir. İlk dönem İslami kaynaklarda Sabiilik Yahudiliğin veya Hıristiyanlığın bir mezhebi olarak görülmüş; bu nedenle 'Ehl-i

---

[232] Mâide, 5/47.

[233] Bakara, 2/101, 144, 145; Âl-i İmrân, 3/19, 20, 100, 186.

[234] Bakara, 2/121, 146.

[235] Âl-i İmrân, 3/23; Nisâ, 4/44.

[236] İsrâ, 17/107; Hac, 22/54; Sebe, 34/6.

[237] Kaya, "Ehl-Kitap", 516.

[238] Kaya, "Ehl-Kitap", 517.

Kitap' kapsamına dahil edilmiştir. Ebu Hanife ve Ahmed b. Hanbel Sabiiliği Ehl-i Kitap olarak kabul etmektedir. İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed gibi bazı müctehitler ise Sabiileri Ehl-i Kitap kapsamında görmeyip yıldızlara tapan putperest insanlar olarak kabul etmişlerdir.[239]

"*Şüphesiz inananlar ile Yahudîler, Hıristiyanlar ve Sâbiîlerden Allah'a ve ahiret gününe inanıp iyi amel işleyenler için Rableri katında mükâfat vardır. Onlar için herhangi bir korku yoktur, onlar üzüntü çekmeyeceklerdir*."[240] ayetinde 'inananlar'dan sonra sırasıyla Yahudiler, Hıristiyanlar ve Sabiiler zikredilmiştir. Yine bu ayette geçen Sabiilerin kimler olduğu hususunda *"bir dinden çıkıp başka bir dine geçenler", "ne Yahudi ne Hıristiyan olup herhangi bir dinin sahibi olmayanlar", "Yahudiler ile Mecusilerin arasında bir konumda durup, herhangi bir dine sahip olmayanlar"* şeklinde çeşitli yorumlar yapılmıştır. Bunun yanı sıra Sâbiîlerin Musul civarında yaşayıp, "Allah'tan başka tanrı olmadığına" inandığı halde ne bir kitabı ne bir peygamberi olduğunu söyleyenler de mevcuttur. Bazılarına göre ise bunlar, meleklere tapan, kıbleye doğru namaz kılan, Zebur okuyan kitap ehli bir gruptur. Bir başka görüşe göre Sabiiler Hz. Nuh'un dininin takipçileridir.[241] Sabiilik hakkında yukarıda detaylı bilgiler verdiğimiz için bu kadarı ile iktifa ediyoruz.

Zikredilen bir diğer din olan Mecusilik ise Kur'an-ı Kerim'de sadece Hac suresi 17. ayette bahsedilmekte; fakat bilgi verilmemektedir. Hz. Muhammed'in, *"Mecûsîler'e Ehl-i Kitap muamelesi yapınız"* dediği rivayet edilmiştir. Fakat

---

[239] Kaya, "Ehl-Kitap", 517.

[240] Bakara, 2/62; Maide, 5/69.

[241] Muammer Esen, 'Kur'an'ın Ehl-i Kitaba Bakışı', *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 51:1, Ankara 2010, 96.

Mecûsîler'in kestiklerinin yenilmesini ve kadınlarıyla evlenmeyi yasaklamıştır. Hz. Ali de Mecusilerin Ehl-i Kitap'tan olduğunu söylemekle birlikte şirkleri sebebiyle kestiklerinin yenilmesinin ve kadınlarıyla evlenilmesinin Müslümanlar için yasak olduğunu belirtmiştir. İmam Şâfiî Hz. Ali'nin sözüne dayanarak onları Ehl-i Kitap saymıştır.[242]

Kur'an-ı Kerim'in yukarıda sözü geçen dinlerden bahsetmesi ancak sadece Yahudi ve Hıristiyanları açıkça 'Ehl-i Kitap' olarak zikretmesi zannımızca bu iki dinin Yüce Allah, peygamber, kitap ve ahiret gibi inançlarının olması sebebiyledir. Bu iki din ilahi bir kaynaktan neşet ettikleri ve melekler aracılığı ile ilahi vahye muhatap oldukları inancındadırlar. Öte yandan İslam'ın ilk muhatapları olan ilk Müslümanlar ise en fazla bu iki din mensupları ile karşılaşmış; yeryüzündeki dinlerden en çok bu ikisi hakkında bilgi sahibi olmuşlardır.

Kur'an-ı Kerim'in geneline bakıldığında diğer din mensupları arasında en fazla Ehl-i Kitap'a yer vermiş olduğu görülmektedir. Söz konusu ayetlerde kimi zaman Ehl-i Kitap'tan övgüyle bahsedilmekte; kimi zaman ise *'hakla batılı karıştırdıkları'*[243], *'Allah'ın ayetlerini inkar ettikleri'*[244], *'kitaplarını tahrif ettikleri'*[245] gibi birtakım eleştiriler yer almaktadır. Bu sebeple Kur'an Ehli Kitap'ı Allah'a ortak koşmamaya davet etmekte; Müslümanların ise onlarla münasebetlerinde itidalli olmalarını tavsiye etmektedir. [246]

Kur'an-ı Kerim'in bütününe baktığımızda temel felsefesi, Allah'ın birliği inancını bir diğer deyişle tevhid inancını hakim kılmak olmuştur. Bu sebeple indiği

---

[242] Kaya, "Ehl-Kitap", 517.

[243] Ali İmran, 3/71.

[244] Ali İmran, 3/70, 98, 112; Nisa, 4/155; Haşr, 59/2 .

[245] Ali İmran, 3/78.

[246] Kaya, "Ehl-Kitap", 518.

coğrafyada mevcut olan diğer dini gruplara yaklaşımında bu temel felsefesini esas almıştır. Öncelikle onlardan Allah'ın varlığına, birliğine, ahiret gününe, peygambere ve vahye inanmalarını talep etmiş; ancak bunu herhangi bir zorlama olmaksızın kendi arzu ve istekleriyle yapmalarını istemiştir.[247]

Ehli Kitap'la ilgili indirilen ilk ayetlere baktığımızda hitabın oldukça yumuşak olduğunu görürüz. Mekki surelerde, Müslümanlara onlara karşı olumlu tavır takınılması tavsiye edilmiştir. Ankebut Suresi 46.ayette, zulüm ve haksızlıklardan uzak durdukları müddetçe Ehli Kitap ile güzel bir şekilde mücadele edilmesi istenmiştir. *'...eğer bilmiyorsanız zikir ehline sorun.'* şeklinde ifadeler de yer almaktadır.[248]

Yine Kur'an-ı Kerim, Ehl-i Kitap'tan Allah'a inanan, onun ayetlerini okuyup ona secde edenlerden övgüyle bahsetmektedir: *"... Onların içinde geceleri Allah'ın âyetlerini okuyan ve secde eden kimseler vardır. Onlar, Allah'a ve âhiret gününe inanır...'*'[249] Benzer şekilde Kur'an-ı Kerim onlardan bir kısım insanların kendilerine Kur'an okunduğu zaman secdeye kapandıklarından bahseder.[250] Yine Maide Suresinde şöyle denilmektedir:*"... Peygambere indirileni dinledikleri zaman onun hak olduğuna anladıklarından dolayı gözlerinin yaşlarla dolup boşandığını görürsün. Onlar: 'Ey Rabbimiz! Biz iman ettik. Bizi şahitlik yapanlarla beraber yaz!*

---

[247] Zekiye Sönmez, *İslam'ın Ortaya Çıktığı Dönemde Arap Yarımadası'nda Hristiyanlık*, Türkiye Diyanet Vakfı yay, Ankara 2012, 258.

[248] Nahl , 16/43, Enbiya, 21/7.

[249] Ali İmran, 3/110, 113-114.

[250] İsra, 17/107-109.

Rabbimizin bizi iyilerle birlikte bulundurmasını gönülden arzu ederken, biz ne diye Allah'a ve bize gelen gerçeğe inanmayalım.' derler…"[251]

Kur'an-ı Kerim zaman zaman Müslümanlara Ehl-i Kitap'tan Hıristiyanların davranışları örnek göstermiştir. Önceki peygamberlerden ve onların kavimlerinden sıkça örnek veren Kur'an, havarilerin Hz. İsa'ya olan sadakatinden ve bağlılığından da söz ederek Müslümanlara örnek sunmuştur. *"İsa, 'Allah yolunda bana yardımcılar kim olacak?' dedi. Bunun üzerine havariler, 'Biz, Allah'ın yardımcılarıyız! Allah'a iman ettik. Şahit ol ki (ey İsa) biz Müslümanlarız.' dediler. Daha sonra onlar, 'Ey Rabbimiz! İndirdiğine (İncil'e) iman ettik ve Peygamberine (İsa'ya) tâbi olduk. Artık bizi şahitlerle beraber yaz!' dediler."* [252] Bunun gibi ayetlerle Kur'an, Müslümanların da Hz. Muhammed'e ve gönderilen vahye bağlılıkta havariler gibi davranmalarını istemiştir.[253]

Benzer şekilde Kur'an *'Ashab-ı Uhdud'* kıssası olarak da bilinen Himyeri Kralı Zu Navas'ın Necranlı Hıristiyanlara uyguladığı baskı ve dinlerinden çıkmamaları halinde ateşe atmakla ettiği tehditler karşısında Necranlı Hıristiyanların tüm zorluklara karşı kararlı davranıp ateş çukurlarına atılma pahasına dinlerini koruma gayreti de Buruc Suresi'nde örnek olarak anlatılmaktadır.[254] *"Hendek sahipleri lânetlenmiştir…Çünkü onlar, ateşin çevresinde oturmuş Allah'a inananlara yaptıkları azabı seyrediyorlardı. Onlar; mü'minlerden, sadece her şeye galip, övülmeye layık, göklerin ve yerin sahibi Allah'a iman ettikleri için öç alıyorlardı."*[255]

---

[251] Maide, 5/82-84.

[252] Ali İmran, 3/52-53.

[253] Sönmez, *İslam'ın Ortaya Çıktığı Dönemde Arap Yarımadası'nda Hıristiyanlık*, 267.

[254] Sönmez, *İslam'ın Ortaya Çıktığı Dönemde Arap Yarımadası'nda Hıristiyanlık*, 267.

[255] Buruc, 85/4-8.

Hamdi Yazır'a göre bu ayet tam da Müslümanların Mekkeli müşrikler tarafından zulüm ve baskıya maruz kaldıkları dönemde indirilmiştir.[256]

Kur'an-ı Kerim dini konularda olduğu gibi sosyal hayata dair hususlarda da Ehl-i Kitap'ı diğerlerinden farklı görmüş ve özellikle müşriklere karşı onları tercih etmiştir. Ehl-i Kitap içinde de bir tercih yapılması durumunda Hıristiyanları tercih etmiş, dostluk bakımından Hıristiyanların yakın olduğunu ifade etmiştir.[257]

Kur'an-ı Kerim'in genelde Ehl-i Kitap'a, özelde de Hıristiyanlara diğerlerine oranla daha müsamahakar olan bu yaklaşımı, Hz. Muhammed'in ve Müslümanların yaklaşımını da etkilemiştir. Bu sebeple onlar, özellikle Hıristiyanlarla çeşitli anlaşmalar yapmış; Hıristiyanlar için can ve mal güvenliği ve din hürriyeti sağlamışlardır. Hz. Muhammed'in Hıristiyanlarla münasebetinde bunun örneklerine detaylı olarak değinilecektir.

Kur'an-ı Kerim'in sosyal hayatla ilgili bazı konularda da Ehl-i Kitap'a olumlu yaklaştığını ifade etmiştik. Örneğin Ehl-i Kitap'ın kestiği hayvanların yenilebilmesi ve Ehl-i Kitap'ın kadınlarıyla evlenilebilmesi[258] gibi hususlarda olumlu yaklaşması gibi bu bahsedilen grupla sosyal münasebetlerde bulunurken uyulması gereken bir kuraldan bahsederek olumlu yaklaşımını açıkça göstermektedir: *"İçlerinde haksızlık edenler hariç, Kitap Ehliyle güzel bir şekilde tartışın ve onlara şöyle deyin: 'Bize indirilene de size indirilene de iman ettik. Tanrımız ve Tanrınız birdir. Biz O'na teslim olanlarız.*"[259]

---

[256] Yazır, IX, 93.

[257] Maide, 5/82.

[258] Maide, 5/5.

[259] Ankebut, 29/46.

Son olarak Ehl-i Kitap'a uygulanan cizye ayrıcalığından da bahsedelim. Tevbe suresi 29. ayete binaen Ehl-i Kitap'tan alınan ve Ehl-i Kitap için bir ayrıcalık olan cizye, müşriklerden alınmaz. Ayrıcalık olmasının nedeni ise kendilerinden cizye alınan kişler dini yaşantılarında serbest olmuşlar, savaşa katılmamışlar ve can ve mal güvenlikleri daima emniyette olmuştur.[260]

Kur'an-ı Kerim'in Ehl-i Kitap'a karşı bu olumlu yaklaşımlarını ve çeşitli konulardaki övgülerini örnekleriyle birlikte verdikten sonra onun söz konusu gruba olumsuz bakışının örneklerini de sunmak istiyoruz. Kur'an Ehl-i Kitap'ı bazen ahlaki davranışları, bazen de inançları bakımından eleştirmiştir. Özellikle Hıristiyanları tanrı inançları sebebiyle, Yahudileri de Müslümanlara verdikleri sözlerde durmamaları ve kötü davranışlar sergilemeleri nedeniyle eleştirmiştir.

Kur'an-ı Kerim, Hıristiyanları özellikle tanrı inançları bakımından eleştirmiştir. Onların Hz. İsa'yı Tanrı ve Tanrı'nın oğlu olarak kabul etmeleri, Hz. İsa'nın insanların asli günahlarına kefaret olarak çarmıhta kendini kurban ettiğini benimsemeleri, din adamlarını Rab edinmeleri sebebiyle çok eleştirilerde bulunmuştur:

'...Hiçbir günahkar başkasının günah yükünü çekmez...'[261]

'Andolsun ki, "Allah üçün, üçüncüsüdür (üç ilâh'tan biridir)." diyenler kâfir olmuşlardır. Ve tek bir ilâhdan başka bir ilâh yoktur. Ve eğer bu söyledikleri

---

[260] Fatih Kesler, *Kur'an-ı Kerim'de Yahudiler ve Hristiyanlar*, Türkiye Diyanet Vakfı yay, Ankara 2007, 146.

[261] İsra, 17/15; En'am, 5/164; Zümer, 39/7.

sözlerden vazgeçmezlerse, onlardan (bu sözlerinde ısrar edip) kâfir olanlara, mutlaka "elîm azap" dokunacaktır.'[262]

'Yahudiler Allah'ı bırakıp bilginlerini, hahamlarını; Hıristiyanlar da rahiplerini ve Meryem oğlu Mesîh'i rabler edindiler. Halbuki onlara sadece tek ilâha kulluk etmeleri emrolundu. O'ndan başka tanrı yoktur. O, bunların ortak koştukları şeylerden uzaktır.'[263]

Bu ve benzeri ayetlerde Tanrı inançlarını eleştiren Kur'an, onların bu inançlarına cevap niteliğinde Hz. İsa'nın mucizevi bir şekilde babasız olarak Meryem'den doğduğunu vurgulamaktadır. Bu doğuşu Hz. Adem'in annesiz-babasız doğuşuna benzeterek Allah'ın *'Ol!'* emriyle gerçekleştiğini ifade etmektedir.[264] Bir anneden bir insan olarak doğduğu vurgulanan Hz. İsa'nın diğer peygamberler gibi bir peygamber olduğunun üzerinde durulmaktadır.[265] Kendisinin göstermiş olduğu mucizeleri de Allah'ın adıyla peygamberlik vasfıyla gösterdiği[266] ifade edildikten sonra *'Allah, hiçbir çocuk edinmemiştir. O'nunla birlikte başka hiçbir ilâh yoktur. Öyle olsaydı, her ilâh kendi yarattığını alır götürür ve mutlaka birbirlerine üstün gelmeye çalışırlardı. Gaybı da, görülen âlemi de bilen Allah, onların yakıştırdığı nitelemelerden uzaktır. Onların koştukları ortaklardan çok yücedir.'*[267] ayetiyle tevhid inancı vurgulanmış, onların peygamberlere itham ettikleri ilahlık vasfı tenkit edilmiştir.

---

[262] Maide, 5/73.

[263] Tevbe, 9/31.

[264] Ali İmran, 3/35-38, 42-43, 59; Nisa, 4/1.

[265] Bakara, 2/136; Ali İmran,3/ 84; Nisa, 4/163; Ahzab, 33/7; Maide, 5/75.

[266] Maide, 5/75.

[267] Müminun, 23/91.

Yine Kur'an-ı Kerim, Hıristiyanları Hz. İsa'nın annesi Hz. Meryem'i de tanrılaştırmaları sebebiyle çok eleştirmiş; Hz. Meryem'in de insan olduğunun üzerinde durmuştur. Kur'an'a göre o, adına sure indirilmiş,[268] Allah'ın seçtiği, iffetli,[269] dünya kadınlarının en üstünü[270] olan bir hanımdır.

Kur'an-ı Kerim örneklerde de gördüğümüz gibi Hıristiyanları inançları bakımından eleştirken Yahudileri daha ziyade olumsuz davranışları sebebiyle eleştirmiştir. Müslümanlarla Medine Sözleşmesi'ni imzalayan Yahudilerin zamanla sözleşmede vermiş oldukları sözleri tutmamaları ve Müslümanlar aleyhine Mekke müşrikleriyle işbirliği yapmaları Kur'an'ın kendilerine yönelik hitabında gözle görülür bir sertleşmeye neden olmuştur. Bu üslup sertleşmesi sürecinde önceleri *'Ey Ehli Kitap niçin…'* şeklinde gelen sorgulamalar ve sitemler yer alırken; ilerleyen vahiy sürecinde özellikle Yahudilerin gerek Hz. Musa, gerek diğer peygamberler ve Hz. Muhammed'in döneminde sergiledikleri çeşitli olumsuz tutumlarından ötürü, Ehli Kitap lanetlemeye varan bir takım kınamalar dizisi içerisinde çok sert ifadelere muhatap olmuştur.[271]

Bunlardan en belirgin olanı Ehli Kitap'ın özellikle Yahudilerin Allah'ın vahyini tahrif etmesi ve kendi yazdıklarını kitaptan zannettirmek için dillerini eğip bükmeleri ifadesidir. *'Şimdi (ey müminler!) siz, bunların size inanmalarını mı umuyorsunuz? Oysa bunlardan bir grup vardı ki Allah'ın kelamını işitirlerdi de*

---

[268] Meryem, 19/1-44.

[269] Tahrim, 66/12.

[270] Ali İmran, 3/42.

[271] Mehmet Okuyan-Mustafa Öztürk, 'Kur'an Verilerine Göre Ötekinin Konumu', *İslam ve Öteki*, Editör: Cafer Sadık Yaran, Kaknüs yay, İstanbul 2001, 178 (Bahsi geçen ayetler için bkz: Ali İmran 3/110; 5, Maide, 5/81, Bakara, 2/109; 213, 146…vs).

düşünüp akıl erdirdikten sonra, bile bile onu tahrif ederlerdi.'[272] Bu ve benzeri ayetler, Ehli Kitap'ın kendilerine gönderilen ilahi vahiylere yaptıkları tahrifatın açıkça eleştirildiğini göstermektedir.

Eleştirilen önemli hususlardan biri de onların peygamberlikle ilgili iddia ettikleri görüşler, peygamberlerine attıkları iftiralar ve yaptıkları işkenceler, Hz. Zekeriya ve Hz. Yahya[273] gibi kendilerine gönderilen bazı peygamberleri öldürmeleri peygamberlerin bir kısmını tercih edip bir kısmını inkar etmeleridir.[274]

Yine başka ayetlerde geçen; *'İşte siz öyle kimselersiniz ki, onlar sizi sevmedikleri halde siz onları seversiniz. Siz, bütün kitaplara inanırsınız; onlar ise, sizinle karşılaştıklarında «İnandık» derler; kendi başlarına kaldıklarında da, size olan kinlerinden dolayı parmaklarının uçlarını ısırırlar. De ki: Kininizden (kahrolup) ölün! Şüphesiz Allah kalplerin içindekini hakkıyla bilmektedir.'*[275] *''Size bir iyilik dokunsa, bu onları tasalandırır; başınıza bir musibet gelse, buna da sevinirler. Eğer sabreder ve korunursanız, onların hilesi size hiçbir zarar vermez. Şüphesiz Allah, onların yaptıklarını çepeçevre kuşatmıştır.'*[276] ifadeleriyle Ehli Kitap'ın ilahi kitaplara olan tavrı ve Müslümanlara karşı düşmanca tavırları eleştirilmiştir.

---

[272] Bakara, 2/75.

[273] Yazır, I, 344; Hayreddin Karaman ve diğerleri, Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları, Ankara 2012, C. I, 155.

[274] '*Kimine inanır, kimini inkar ederiz' derler; bu ikisinin (inanmakla inkarın) arasında bir yol tutmak isterler. İşte onlar gerçek kafirlerdir. Biz de kafirlere alçaltıcı bir azap hazırlamışızdır.'*(Nisa, 4/150). *'...Ama ne zaman size bir peygamber nefislerinizin hoşlanmadığı bir şey getirdiyse büyüklük taslayarak kimini yalanladığınız kimini de öldürdüğünüz doğru değil mi!'* (Bakara Suresi, 2/87).

[275] Ali İmran, 3/119.

[276] Ali İmran, 3/20.

Bu bağlamda Kur'an-ı Kerim'de Yahudi ve Hıristiyanları 'dost' ve 'sırdaş' edinmeyi yasaklayan iki ayet bulunmaktadır:

'Ey iman edenler! Yahudileri ve Hıristiyanları dost edinmeyin. Zira onlar birbirinin dostudurlar (birbirinin tarafını tutarlar). İçinizden onları dost tutanlar, onlardandır. Şüphesiz Allah, zalimler topluluğuna yol göstermez.'[277]

'Ey iman edenler! Kendi dışınızdakileri sırdaş edinmeyin. Çünkü onlar size fenalık etmekten asla geri durmazlar, hep sıkıntıya düşmenizi isterler. Gerçekten, kin ve düşmanlıkları ağızlarından (dökülen sözlerinden) belli olmaktadır. Kalplerinde sakladıkları (düşmanlıkları) ise daha büyüktür. Eğer düşünüp anlıyorsanız, âyetlerimizi size açıklamış bulunuyoruz.'[278]

Yukarıdaki ayetlerde bahsi geçen Ehli Kitap'ı sırdaş edinmeyi yasaklama müfessirler tarafından siyasi açıdan yorumlanmış; kamu yönetimi ile ilgili görülmüştür. İslam toplumunun menfaatleri ve maslahatları ile ilgili devlet sırlarının Müslüman olmayanlarla paylaşılmaması istenmiş; bu sırların gayri müslimler tarafından bilinmesinin Müslüman toplumuna zarar verebileceğine dikkat çekilmiştir. Bu konuya örnek olarak da Hz. Ömer'in gayri müslim bir köleyi katipliğe kabul etmemesi verilmiştir. Sırdaşlık meselesi bazı özel bireysel ilişkileri de kapsamaktadır. Bir rivayete göre, sahabilerden müşrikler ve Yahudilerle yakınlıklarını ve süt anne tutma gibi özel ilişkilerini devam ettirenler için bu ayetler nazil olmuştur. Söz konusu bireysel ilişkileri sürdürenlerin aralarında alıp verdikleri bilgiler, İslam toplumunun aleyhine gelişmeleri sonuç vermesi ihtimalinden dolayı

[277] Maide, 5/51.

[278] Ali İmran, 3/118.

yasaklamanın bunları da kapsadığı kabul edilmiştir. Fakat her türlü bireysel ve kamusal ilişki yasaklanmış değildir. [279]

Bahsi geçen iki ayete bakarak sahabilerin İslamiyeti seçtikten sonra da bazı eski münasebetlerini sürdürdükleri; hatta bu münasebetlerin birbirlerine özel bilgiler verme ve sırlarını paylaşma şeklinde olduğu söylenebilir. Bu gibi durumların ise henüz yeni oluşmakta olan bir din ve toplum için büyük sıkıntılar getirebilmesi söz konusudur. Zannımızca Kur'an, İslam toplumunu korumak için bu yasaklamaları getirmiştir. Birazdan da detaylı olarak ifade edeceğimiz gibi bu yasaklamalar tamamen bütün ilişkileri kesme, irtibatı koparma şeklinde değildir. Nitekim Maide suresinde dost edinmenin yasaklandığı ayetin devamındaki ayetlere bakıldığında Yüce Allah yasaklamanın sebeplerini izah etmiştir. Kur'an-ı Kerim'in geneline bakıldığında ve Hz. Muhammed'in hayatı incelendiğinde Ehli Kitapla hiçbir ilişkiye girilmemesi gereken bir tutum sergilenmemiştir. Zira Hz. Muhammed'in Yahudilerle ticari ilişkilerine devam ettiği bilinmektedir.

Öte yandan Kur'an-ı Kerim'in bazı durumlarda Ehl-i Kitap'la askeri mücadeleyi öngören emirleri de vardır. Örneğin Tevbe suresi 29. ayet *Ehl-i Kitap'tan Allah'a ve ahiret gününe inanmayan, Allah ve Rasulünün yasakladığını yasak saymayan ve hak dine uymayanlarla kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşmayı* emretmektedir. Hicri 9. yüzyılda[280] nazil olan ve cizye ayeti olarak isimlendirilen bu ayette Müslümanarın Ehl-i Kitap'la İslam'a girmemeleri halinde cizye vermeleri için mücadele etmesi öngörülmektedir.

---

[279] İbn Kesir, I, 428; Tokpınar, 44.

[280] Mehmet Erkal, "Cizye", *DİA*, 1993, C.VIII, 42.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi zikrettiğimiz olumsuz eleştirilerine rağmen Kur'an, Ehli Kitap'ı bütünüyle aynı kategoride değerlendirmemiştir. Muhtelif ayetlerde Ehli Kitap'ın hepsinin aynı olmadığı, çoğunlukla fasık olmakla birlikte içlerinde gerçekten inanan insanların da bulunduğu, Allah'a ve ahiret gününe iman ettikleri, iyiliği emredip kötülükten sakındırdıkları, hayır işlerine koştukları, geceleri Allah'ın ayetlerini okuyarak secdeye kapandıkları ve kendilerine verilen emanetlere hıyanet etmemeleri gibi çeşitli olumlu özelliklerinden de bahsetmiştir.[281] Bu güzel niteliklerin genellikle şimdiki zaman (muzari) kalıbıyla ifade edilmesi dikkat çekmektedir. Buna göre onlar övgüye konu olan bu vasıflara geçmiş zamanda değil Hz. Muhammed'in yaşadığı dönemde sahiptirler. Aslında bu durum bahsedilen nitelikteki Ehli Kitap insanların Kur'an'ın nüzul döneminde olduğu gibi bugün de mevcut olabileceklerine işaret etmektedir.[282]

Yukarıda verdiğimiz pek çok örnekte görüldüğü ve daha önce de ifade ettiğimiz gibi Kur'an, Yahudileri ahlâkî tutumları sebebiyle eleştirirken Hıristiyanları inanç bakımından eleştirir ve ikisi arasında kıyas yaparak Yahudilere nazaran Hıristiyanların, Müslümanlara karşı sevgi bakımından daha yakın olduklarını belirtir. Nitekim bir Kur'an ayetinde aynen şöyle denmektedir:

"*İnsanlar içerisinde iman edenlere düşmanlık bakımından en şiddetli olarak Yahudiler ile, şirk koşanları (müşrikler) bulacaksın. Onlar içinde iman edenlere sevgi bakımından en yakın olarak da, 'Bizler Hıristiyanlarız' diyenleri bulacaksın. Çünkü onların içinde keşişler ve rahipler vardır ve onlar büyüklük taslamazlar*." [283]

---

[281] Ali İmran, 3/75, 113, 199; Ra'd, 13/36 vb.

[282] Okuyan-Öztürk, 180.

[283] Maide, 5/82.

Gerek Kur'an gerekse Hz. Muhammed ilahi kaynağa yakınlığını muhafaza ettiği ölçüde Ehli Kitap'a ait bazı unsurları övgüyle karşılamış; aslından sapmış, saflığını yitirmiş pek çok unsuru da aynı şekilde şiddetle eleştirmiş ve değiştirilmesini emretmiştir.[284] Bu bağlamda Kur'an-ı Kerim'in Ehl-i Kitap'ı, diğer din mensuplarından ayrı tutması ve onlara yönelik tekdüze bir bakış açısı sunmaması göz ardı edilmemelidir. Nitekim konuya kapsayıcılık açısından baktığımızda da İslam dininin tüm zamanları, tüm insanları kapsadığını ve diğer dinlere bakış açısında da bu kapsayıcı yaklaşımının etkili olduğunu söyleyebiliriz.[285] Dolayısıyla Kur'an –hasmane tutumlar takınanlar hariç- Ehl-i Kitap'la münasebet kurarken onlara karşı itidalli muamele edilmesini Müslümanlara tavsiye etmektedir. Eğer kitap ehliyle herhangi bir tartışmaya girilecek olursa da onlarla en güzel şekilde mücadele etme öngörülmektedir. Özetle Kur'ân, Ehl-i Kitap'la kurulacak ilişkilerde müminlere en uygun şekilde davranmayı bir model olarak sunmaktadır.[286]

Bu başlık altında sonuç olarak şunları söyleyebiliriz: Kur'an-ı Kerim Müslümanlarla Ehl-i Kitap'ın karşılıklı hoşgörüye dayalı münasebetlerine müsaade ederken onlara karşı Müslümanları bazı önemli hususlarda uyarmış ve kısıtlamalar getirmiştir. Yani ne tümüyle apaçık bir şekilde dost ve sırdaş olup her şeyin onlarla paylaşılmasına izin vermiş ne de tümüyle ilişiği kesip hiçbir surette onlarla görüşmeyi yasaklamıştır. Her konuda olduğu gibi Kur'an bu konuda da mutedil davranılmasını istemiştir. Yahudi ve Hıristiyanların içlerinde samimi, inançlı insanlar olabileceğini belirtirken bir yandan da bazılarının Müslümanlara karşı kin dolu

---

[284] Okuyan-Öztürk, 220.

[285] Ahmet Hikmet Eroğlu, 'Kapsayıcılık Açısından İslam Dinini Diğer Dinlere Bakışı', *Dinler Tarihi Araştırmaları Dergisi,* IV, Türkiye Dinler Tarihi Derneği yay, Ankara 2004, 330.

[286] Ali Can, *Kur'an'da Ehl-i Kitap'la Diyalog*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2010, 382.

olmaları ve gizli amaçlarının olabileceği hususunda uyarılarda bulunmuştur. Onlara kesinlikle tabi olunmamasını isterken[287] diğer yandan kendilerine kitap verilenlerin kadınları ile evlenmeye ve kestiklerinin yenilmesine izin vererek Müslümanların onlarla iyi ilişkiler kurmasına ortam hazırlamıştır. Nitekim Hz. Muhammed'in münasebetlerini incelediğimizde de onun Kur'an'a uygun olarak ihtiyatlı ve mutedil yaklaşımlarına şahit olacağız.

B. Hz. Muhammed'in Ehli Kitapla Kurduğu Münasebetler

Kur'an-ı Kerim'e göre Hz. Muhammed son peygamber olarak vazifelendirilmiştir. Bu sebeple onun asli vazifesi kendinden önce gönderilen vahiyleri tasdik etmek, tahrif edilen hususları düzeltmek ve kendisine vahyedilen Kur'an'ı tebliğ etmektir. Dolayısıyla Hz. Muhammed bu vazifesini yerine getirirken diğer din mensuplarıyla, bilhassa kendilerine kitap verilen Yahudi ve Hıristiyanlarla çeşitli münasebetlerde bulunması, kimi zaman da onlarla karşı karşıya gelmesi gayet tabiidir. Kaldı ki peygamberlik görevi olmasaydı bile Müslümanların yaşanılan coğrafyada Yahudiler başta olmak üzere diğer din mensuplarıyla iç içe yaşamaları göz önüne alındığında en azından onlarla sosyal ve ekonomik ilişkiler içine girmesi de kaçınılmazdır.

Daha önce de bahsettiğimiz gibi İslamiyet'ten önce Arap yarımadasında Hanifler, Hıristiyanlar, Yahudiler, Mecusiler, Sabiiler ve putperestler bulunmaktaydı. Hz. Muhammed'in diğer din mensuplarıyla; bilakis Ehli Kitap olarak tanımladığımız Yahudi ve Hristiyanlarla ilişkisini, onlara karşı tutunduğu tavrı ortaya koymak çok önemli bir meseledir. Günümüzde de yaşanılan bazı olaylarda Kur'an'ın ve Hz.

[287] Bakara Suresi, 2/109; 120; Âli İmrân Suresi, 3/100; Nisâ Suresi, 4/44-45; Hadîd Suresi, 57/16.

Muhammed'in bu konudaki tutumunu ortaya koymak büyük bir önem arz etmektedir.

Bu bağlamda Hz. Muhammed'in Mekke ve Medine dönemi şeklinde iki dönemden oluşan hayatı boyunca, Yahudi ve Hıristiyanlarla olan münasebetlerini ele alacağız. Mekke döneminde ufak tefek cereyan eden bazı hadiseler dışında Hz. Muhammed'in Ehli Kitapla kayda değer bir münasebeti bulunmamaktadır. Mekke dönemi daha ziyade müşriklerle mücadele şeklinde geçmiştir. Medine döneminde ise daha çok Ehl-i Kitapla ilişkiler söz konusudur.

Hz. Muhammed'in Ehl-i Kitapla ilişkilerine baktığımızda kısaca şu ifadelerle genelleme yapabiliriz: Hz. Muhammed bu iki topluma farklı siyasetler uygulamıştır. Hıristiyan devletlerine karşı İslam'a davet metodu ve Yahudi kabilelerine karşı ise anlaşma metodunu kullanmıştır.[288] Bu ilişkiler ileride sosyal, siyasi, askeri ilişkiler gibi başlıklar altında detaylı olarak işlenecektir.

İ. Yahudilerle Münasebetler

Yahudilerle münasebetlere geçmeden önce Yahudiliğin tarihçesinden ve Yahudilerin Müslümanların yaşadığı coğrafyaya geliş serüvenlerinden kısaca bahsedeceğiz.

Yahudilerin yaşamakta olduğu Filistin bölgesi M.Ö. 720'de Asurlular, M.Ö. 586'da Babilliler, M.Ö. 539'da Persler ve M.Ö. 322'de Grekler tarafından ele geçirilmiştir.[289] M.Ö. 313-63 yıllarında da Selevkosların yönetimine geçmesiyle bu

[288] Murat Ağarı, 'Hz. Muhammed'in Hıristiyan ve Yahudi Siyasetlerine Genel Bir Bakış', *İslami Araştırmalar*, 2007, 20(2), 136.

[289] Moshe Sevilla Sharon, *İsrail Ulusunun Tarihi*, Yeruşalim 1981, 38-44.

bölgede yaşayan Yahudilerin bir kısmı başka yerlerde yaşamak durumunda bırakılmıştır. M.Ö. 165'te uzun mücadeleler sonucu Selevkosları yenen Yahudiler, bölgede bağımsız Haşmonaim Krallığı'nı kurmuştur. Fakat daha sonra M.Ö. 63'te Roma İmparatorluğu Kudüs'ü fethederek bölgeye hakim olmuştur.[290] Bildiğimiz gibi Yahudiler bu tarihten itibaren de çoğunlukla sürgün hayatı şeklinde ya da başka milletlerin hakimiyetleri altında yaşam sürmüş; 1948'de kurulan bağımsız İsrail Devleti'ne kadar bu bölgede bir Yahudi devleti kuramamışlardır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi Yahudilerin Arap yarımadasına gelmeleri ve yerleşmeleri konusunda ise farklı görüşler olmakla birlikte, çeşitli kaynaklarda yer alan bilgilere göre Yahudilerin bu bölgeye gelişleri, yaklaşık M.Ö.8. yüzyıldan itibaren başlamıştır.[291] Bazı kaynaklara göre ise Yahudilerin bu bölgeye gelişlerinin Hz. Süleyman ve Yoel Peygamber zamanı kadar eski olabileceği ihtimali de olduğu belirtilmiş olmakla birlikte; bu kaynaklara göre bazı arkeolojik kazılardan elde edilen bulgular ve Himyeri kitabeleri göz önünde bulundurulduğunda, Yahudiler II. yüzyıldan itibaren Arapların yaşadığı bu bölgede yerleşmiş bulunmaktadırlar.[292]

Yahudilerin Arap yarımadasına ne zaman yerleştiği konusunda farklı fikirler olsa da neticede konumuz için önemli olan, İslam'ın zuhur ettiği dönemde Yahudilerin yarımadanın hangi kısımlarında, ne yoğunlukta yaşadığı ve Müslümanlara karşı takındıkları tavırdır. Arabistanın kuzeyinde en eski Yahudi yerleşim birimi Teyma olmakla birlikte Hz. Muhammed'in yaşadığı dönemde

---

[290] Sönmez, *İslam'ın Ortaya Çıktığı Dönemde Arap Yarımadası'nda Hristiyanlık* , 27-28.

[291] Tanyu, 92-102; Kurt, 28-40; Özkan, 22-23.

[292] S. D. Goitein, *Yahudiler ve Araplar-Çağlar Boyu İlişkileri*, Çev: Nuh Arslantaş-Emine Buket Sağlam, İz yay, 2010, 72-73.

Yahudilerin Kuzey Arabistan'da en yoğun ve en güçlü oldukları bölge Hayber'dir. Hayber dışında bu bölgede Medine ile Filistin arasında yer alan Vadi'l-Kurâ ve Makna da Yahudi yerleşim yerleridir. Yine o dönemde Yahudilerin yoğun yaşadıkları bölgeler Orta Arabistan'da Mekke, Medine ve Taif, Güney Arabistan'da ise Yemen'dir.[293] Zamanla burada güç ve nüfuz elde eden Yahudiler, İslam'ın gelişine kadar buranın hakimi olmuşlardır.

Yahudi kaynaklarına göre altıncı yüzyılda yani İslam'ın geldiği çağda Arap yarımadasında yaşayan Yahudilerin büyük bir kısmı tek tanrıcı bir inanca sahiptir. Bunların bazısı şehirlerde yerleşik hayat sürerken, bazısı da göçebe kabileler şeklinde yaşamaktadır.[294] Bölgede yaşayan en meşhur ve etkin Yahudi kabileleri, Nadiroğulları, Kurayzaoğulları ve Kaynukaoğulları kabileleridir. Nadiroğulları ve Kurayzaoğulları Yahudileri Medine'nin güneyinde yüksek kısımlarda yaşayan ve zengin topraklara sahip kimselerdir. Bazı zayıf Arap kabilelerin siyasi açıdan bu Yahudilere bağlı yaşadıkları bilinmektedir. Kaynukaoğulları Yahudileri ise zengin topraklara sahip olmamakla birlikte sarraflık, zırh işlemeciliği gibi zanaatlarla uğraşıp pazarı yönetmektedir. Rivayete göre şehirde Yahudilerden daha zayıf olan Arapların on üç, Yahudilerin ise elli dokuz kalesi bulunmaktadır.[295]

Medine'de Araplar ve Yahudiler birbirinden farklı mahallelerde oturmakla birlikte, şehir sakinleri arasında ciddi anlaşmazlıklar mevcuttur. Bu durum şehirdeki Arap ve Yahudi kabilelerini birbiriyle ittifaklar kurmak durumunda bırakmıştır. Bu nedenle en güçlü Arap kabilelerinden Evs kabilesi, Nadiroğulları ve Kurayzaoğulları

---

[293] Arslantaş, *Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler*, 76-106 .

[294] Dan & Lavinia Cohn-Sherbok, *Yahudiliğin Kısa Tarihi*, Çev: Bilal Baş, İz yay, İstanbul 2010, 76.

[295] Watt, *Hz. Muhammed*, 115-116; Watt, *Hz. Muhammed Medine'de*, 229-230.

ile, Hazrec kabilesi ise Kaynukaoğulları ile ittifak kurmuştur. Evs ve Hazrec kabilelerinin Yahudilere hakimiyet kurmalarından sonraki sükunet dönemi uzun sürmemiş ve akraba olan bu iki kabile Yahudilerin kışkırtmasıyla sürekli mücadele ve savaş halinde olmuştur.[296]

Hz. Muhammed'in Medine'ye hicret etmesiyle Medine'de nüfuz sahibi olan bu Yahudilerle yoğun bir Yahudi-Müslüman münasebeti yaşanmıştır. Birazdan başlıklar şeklinde daha detaylı alacağımız bu münasebet, çoğunlukla bu iki dine mensup kimselerin aynı şehirde birlikte yaşaması için uygun ve uyumlu bir ortam temin edilmesi çabalarından oluşan anlaşma ve mücadele şeklinde geçen münasebetlerdir.

Medine'ye ilk hicret ettiği dönemlerde bir peygamber, dini bir lider ve kabilesinin reisi olarak görülen Hz. Muhammed'in, Medine siyasetinde çok daha güçlü bir konuma gelmesi Müslümanların Bedir'de Mekkelilere karşı elde ettiği askeri başarısından sonra gerçekleşmiştir. Daha sonra başka anlaşmalarla, zaferlerle ve çeşitli ülkelerle kurduğu diplomatik münasebetlerle Medine'deki nüfuzunu güçlendirmiş ve başlarda topluluk olarak nitelendirilen Medine'deki Müslüman nüfusunu bir devlet olarak tahkim etmiştir. Bu süreçte de başta Yahudiler ve müşriklerle olmak üzere Medine'de yaşayan çeşitli gruplarla bir takım anlaşmalar veya askeri mücadeleler yaşanmıştır. Kurulan bu münasebetleri başlıklar halinde inceleyeceğiz.

[296] Arslantaş, *Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler*, 121.

a) Sosyal ve Ekonomik Münasebetler

Hz. Muhammed'in diğer din mensubu kimselerden en fazla münasebette bulunduğu gruplar müşrikler ve Yahudilerdir. Zira Hz. Muhammed'in yaşadığı şehirler olan Mekke ve Medine'de en yaygın inançlar putperestlik ve Yahudilik'tir.

İlk vahyin gerçekleştiği ve Hz. Muhammed ve ashabının İslam'dan sonra yaklaşık on üç yılını geçirdiği Mekke'de Yahudi ve Hıristiyanlar mevcut olmakla birlikte Hz. Muhammed ve sahabenin Ehli Kitap'la yani Yahudi ve Hıristiyanlarla doğrudan temasları daha çok Medine döneminde gerçekleşmiştir. Yahudiler Yemen'den sonra en fazla nüfuza ve yetkinliğe zamanla Medine'nin yerli halkının mallarına el koymak ve onları şehirden çıkarmak suretiyle Medine'de kavuşmuşlardır.[297] Hz. Muhammed Medine'ye hicret ettiğinde burada Yahudiler, bır kısmı Hanif fakat çoğunluğu putperest olan Araplar ve az sayıda Hıristiyanla karşılaşmıştır.[298]

Medine'de yaşayan Yahudilerin sosyal hayatlarına da kısaca değineceğiz. Sosyal hayatla ilgili Yahudiler için bahsedilebilecek en önemli kurum Beytü'l-Midras'tır. Beytü'l-Midras, Medine Yahudilerinin eğitim-öğretim faaliyetlerini sürdürdükleri, aynı zamanda adli işlerini de yürüttükleri, kimi zaman da sosyal faaliyetler için toplandıkları kurumdur. Hz. Muhammed, bu kurumun Yahudiler

[297] M. Asım Köksal, *İslam Tarihi,* I, Şamil yay, İstanbul 1981, 433-444; Okuyan-Öztürk, 177.

[298] Hüseyin G. Yurdaydın, 'İslam Devletlerinde Müslüman Olmayanların Durumu', *AÜİFD*, XXVII, Ankara 1985, 97-98.

nezdindeki önemini bildiği için Medine'ye hicret ettiğinde onlarla sohbet etmek ve İslam'ı anlatmak maksadıyla zaman zaman burayı ziyaret etmiştir.[299]

Hz. Muhammed, Medine'ye hicret ettiğinde ilk olarak şehirde yaşayan farklı din mensuplarının birlik ve beraberlik içinde yaşamasını sağlamaya çalışmış; devletleşme süreci başlatmıştır. Örneğin Medine'de yaşayan ezeli düşman olarak görülen Evs ve Hazrec kabileleri arasındaki kavgayı bitirmiş; onlara din kardeşliği bilincini yerleştirmiştir. Yine dayanışmayı ve birarada yaşama bilinci kazandırmayı hedefleyen *'Ensar-Muhacir kardeşliği'* adımını atmıştır.[300]

Hz. Muhammed'in Medine'ye hicret ettiğinde, yaptığı ilk icraatlardan bir diğeri, Yahudi ve Müslüman ilişkilerini düzenleyen ve birlikte huzurlu yaşamaları için konulan maddelerden oluşan Medine Sözleşmesini düzenlemesi ve uygulamaya koymasıdır.[301] "Medine Vesikası" veya "Medine Sözleşmesi" olarak adlandırılan bu anlaşma, Hz. Muhammed'in Medine'deki Arap (Evs ve Hazrec) ve Yahudi kabilelerinin liderleriyle toplanıp konfederal bir devlet kurma teklifi üzerine yapılan bir anlaşmadır. Buna göre her kabile kendi iç işlerinde özgür olmakla birlikte yabancı bir düşmandan gelecek saldırı veya iki kabile arasındaki anlaşmazlıklara müdahale etme hususu devlet başkanı tarafından yürütülecekti. Her dinin mensupları kendi hükümlerini koyabilecek ve Müslümanlar, Yahudiler ve müşrikler kendi inançlarına göre yaşayabilecekti.[302]

---

[299] Ebû Davud, Hudud, 26; Nuh Arslantaş, 'Hz. Peygamber'in Çağdaşı Yahudilerin Sosyo-Kültürel Hayatlarına Dair Bazı Tespitler', *İslam Sanat, Tarih, Edebiyat ve Musiki Dergisi*, 2008, Yıl: 6, S. 11, 18.

[300] İbn Hişam, II, 119-120.

[301] Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 570; Okuyan-Öztürk, 177.

[302] Hamidullah, *İlk İslam Devleti*, 31.

Bu anlaşma Müslümanların özgür ve huzurlu yaşayabilecekleri bir ortam sağlamanın yanısıra Yahudiler için de yeni gelen bir toplum ile yaşanılabilecek ihtilafları giderme hususunda etkili bir rol oynamıştır. Yalnızca Müslümanların değil Yahudilerin de hakları güvence altına alınmış; Müslümanların yanında diğer din mensupları da Medine toplumunun önemli birer unsuru kabul edilmiştir. 47 maddeden oluşan bu sözleşme, bir yandan şehir içi güvenliği sağlarken öteki yandan şehrin dışarıdan maruz kalacağı herhangi bir tehlike durumunda iki topluluğun şehri birlikte savunmasını öngörmektedir. Ayrıca bu iki topluluktan herhangi biri bir saldırıyla karşı karşı kaldığında diğer topluluk diğerine sahip çıkacak ve yardım edecektir. Şehrin savunması ile ilgili olarak Müslümanların girdiği savaşlara Yahudiler de katılacak ve savaş masraflarına yardım edecektir. Anlaşmaya göre ibadetlerinde özgür olan, din hürriyetine sahip olan Yahudiler, bütün anlaşmazlıklarda hakem olarak kabul ettikleri Hz. Muhammed'in izni olmadan kimse ile ittifak kurmayacak veya savaşmayacaklardır.[303]

Hz. Muhammed, Medine'ye ilk hicret ettiği dönemlerde iki toplumun birbirine kaynaşabilmesi için Yahudileri memnun etme maksadıyla bir takım tasarruflarda bulunmuştur. Örneğin hicretten sonra yaklaşık bir buçuk yıl namaz kılarken kıble olarak Yahudilerin de kıblesi olan Kudüs'e, Beytü'l-Makdis'e yönelmiştir. Ayrıca *"Ben, kardeşim Musa'nın sünnetine uymaya daha lâyıkım."* diyerek Aşure Orucu'nu tutmuş; Yahudilerle ilgili bazı meselelerde Tevrat'a başvurmuştur.[304]

---

[303] Kapar, II, 350; Ağarı, 137; Emile Dermenghem, *Hz. Muhammed ve Risaleti*, Çev: Ahmet Ağırakça, İnsan yay, İstanbul 1997, 186.

[304] Buharî, Savm, 69; Watt, *Hz. Muhammed Medine'de*, 236-237.

Hz. Muhammed sosyal münasebetlerinde muhataplarına daima nezaketli yaklaşmasına rağmen zaman zaman Yahudilerin kaba davranışlarına maruz kalmıştır. Örneğin bazı Yahudiler Hz. Muhammed'in bulunduğu mekana girdiklerinde selam vermek yerine *"es-Samü aleykum: Ölüm/lanet üzerinize olsun"* demişlerdir. Hz. Muhammed ise sadece *"ve aleykum: Size de"* şeklinde karşılık vermiştir. Hz. Aişe'nin öfkelenip, "*Ölüm ve lanet size olsun"* diye karşılık vermesi üzerine, Hz. Muhammed: *"Ey Aişe, Ağır ol! Allah her şeyde merhametli davranmayı sever; 've aleyke: sana da olsun' demek yeterli."*[305] buyurmuştur.

Daha önce ifade ettiğimiz gibi Hz. Muhammed, Yahudilerin sosyal hayatında en sık kullandıkları kurum olan Beytü'l-Midras'a zaman zaman ziyaretlerde bulunmuş, onlarla sohbet etmiştir. Yahudi cenazeleri geçerken onlara hürmeten ayağa kalkmış ve sahabilerin de böyle yapmalarını tavsiye etmiştir.[306] Dahası hususi bir münasebeti bulunan ve sık sık görüştüğü bir Yahudi çocuğun hastalandığını duyduğunda onu evinde ziyaret etmiştir.[307]

Yukarıda Yahudilerle sosyal münasebetler hususunda verdiğimiz örneklerden de anlaşılacağı üzere Hz. Muhammed tüm hayatı boyunca gündelik ilişkilerinde müşfik ve nazik bir tutum takınmıştır. Farklı inançlara mensup kimselere de Müslümanlara zulmetmedikleri veya İslam devletine ihanet etmedikleri sürece olumlu munasebetler kurduğunu gözlemleyebiliriz. Bir sonraki başlığımızda detaylı olarak değineceğimiz Yahudilerle savaş dönemleri haricinde Müslümanların ve Hz.

---

[305] Buharî, İstizân, 22; Edeb, 35.

[306] Buharî, Cenaiz, 50; Ebû Davud, Cenaiz, 47.

[307] Ebû Davud, Cenaiz, 5.

Muhammed'in ziyaret, alışveriş, borçlanma, komşuluk gibi ictimai münasebetler kurduklarını ifade edebiliriz.

b) Siyasi, Hukuki ve Askeri Münasebetler

Yahudilerle imzalanan Medine Vesikası sosyal hayatı düzenlediği gibi siyasi anlamda da Yahudilerle ilişkilerin belkemiğini temsil etmektedir. Zira iki topluluk arasındaki ilk resmi belgedir. Dolayısıyla aynı zamanda ilk siyasi anlaşmadır.

Aslında Hz. Muhammed'in Ehl-i Kitap'la hukuki münasebetlerinin Medine Vesikası diye adlandırılan bu anlaşmayla başladığını da ifade edebiliriz. Müslümanlar Medine'ye ilk hicret ettiklerinde Medine'de yaklaşık beş bin Yahudi bulunmaktadır. Onlarla imzalanan bu anlaşmayla aslında amaç sadece Yahudilerle değil bu şehirde bulunan farklı din mensuplarının barış içinde yaşamalarına zemin hazırlamaktır. Bu süreçte Hz. Muhammed Yahudilere çeşitli imtiyazlar tanımış; hatta onların aralarındaki problemlerin çözümlerinde Tevrat'a göre hüküm vermelerine de izin vermiştir. Böylece onlarla birlikte barış, huzur ve güven ortamı içerisinde yaşamayı amaçlamıştır.[308]

Müslümanların ve Yahudilerin birarada yaşayabilmelerini temin eden ve bu iki kavmin münasebetlerine siyasi, hukuki ve dini düzenlemeler getiren ve aynı zamanda

[308] Ahmet Yücel, 'Hz. Peygamber'in Ehl-i Kitap'la İlişkileri', *İslam Ve Hristiyanlık'ta Kurtuluş* (Uluslarası Müslüman-Hristiyan Diyalog Sempozyumu), İstanbul 2006, 76. Hz. Muhammed aynı amaçla Hıristiyanlarla da çeşitli anlaşmalar yapmıştır. İleride detaylı bahsedeceğimiz bu anlaşmalarda da; onların canlarının, mallarının ve mabetlerinin kendilerine ait olduğunu ve asla zarar verilmeyeceğini; din özgürlüğüne sahip olacaklarını ve idari işlerde serbest olduklarını; kendi dini hükümlerine göre hüküm verebileceklerini ifade etmiştir.

yeryüzünde yazıya geçirilmiş ve bize kadar ulaşmış ilk devlet kanunu olarak kabul edilen[309] bu anlaşmanın bazı maddeleri ise özetle şu şekildedir:

- *Yahudiler ve Müslümanlar tek bir toplumdur.*

-*Üzerinde ihtilafa düşülen bir meselede Allah'a ve Hz. Muhammed'e danışılacaktır.*

-*Medine'ye saldıranlara karşı Müslümanlar ve Yahudiler yardımlaşacaklardır.*

-*Savaşa katılan bu iki grup da masraflara ortak olacaktır.*

-*Yahudiler ve Müslümanlar dinlerinde serbest olacaklardır.*

-*Yahudilere sığınanlar Yahudiler gibi kabul edilecektir.*

-*Yahudilerden Müslümanlara tabi olanlar da yardım ve himayeye hak kazanacaklardır.*

-*Kureyşliler ve onlara yardım eden kimseler himaye edilmeyeceklerdir.*

- *Her bir zümre kendilerine ait olan bölgeden sorumludurlar.*[310]

Özet olarak verdiğimiz bu bir kaç maddeden de anlaşılacağı üzere Yahudiler ve Müslümanlar arasındaki bu anlaşma iki tarafın da haklarını güvence altına almanın yanısıra bu iki din mensuplarının birlikte uyum içinde yaşamalarının; şehri birlikte sahiplenip korumalarının bir teminatıdır.

---

[309] Hamidullah, *İlk İslam Devleti*, 31.

[310] İbn Hişam, II, 147; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 206-210; Hizmetli, 268; Watt, *Hz. Muhammed Medine'de*, 221; Sönmez, *Rasulullah'ın Diplomatik Münasebetleri ve Barış Andlaşmaları*, 85-92.

Bahsi geçen vesika aynı zamanda Hz. Muhammed'in izlediği siyaset gereği Medine'de büyük bir nüfuza sahip olan Yahudilerin kayıt altına alınmasını sağlamıştır. Hz. Muhammed bu belge ile onların hareket kabiliyetlerini sınırlamış ve Yahudilerin şehirdeki siyasi, kültürel ve ekonomik hakimiyetlerini kırmak için birtakım tedbirler koymuştur. Bu amaçla Medine'de Yahudi pazarına alternatif bir pazar kurmuştur.[311] Ayrıca anlaşma metninde Yahudi kabilelerin hiçbiri açık bir şekilde bağımsız birimler olarak nitelendirilmemiş, 'falanca kabileyle ittifak yapmış Yahudiler' veya 'şu Arap kabilesine mensup Yahudiler' şeklinde yer almıştır. Yahudilerin anlaşmaya bir bütün halinde değil, bağlı oldukları kabilelerle ayrı ayrı ele alınması ilerleyen süreçte onların birlikte hareket etmelerine engel olmuştur.[312]

Yahudiler bu sözleşmede kabul ettikleri yükümlülükleri çoğu zaman yok saymışlar ve birlikte yaşamayı mümkün kılan bazı kuralları ihlal etmişlerdir. Hz. Muhammed'i dini ve siyasi anlamda güç duruma düşürmek için çeşitli yollara başvurmuşlardır. Kimi zaman Hz. Muhammed'in düşmanları olan Kureyşlilerle işbirliği yapmak suretiyle, kimi zaman da dini sorularla Hz. Muhammed'i sıkıştırıp zor durumda bırakmaya çalışmak ve insanlar üzerindeki otoritesini sarsmaya yönelik çabalarda bulunmak suretiyle anlaşmaya aykırı davranmışlardır. Bu davranışlar neticesinde de Yahudiler ve Müslümanlar arasında bir takım askeri mücadeleler meydana gelmiştir.

Hz. Muhammed'in ilk askeri mücadeleleri Mekke'de müşrik Araplarla yaşanan Bedir, Uhud ve Hendek savaşlarıdır. Yahudilerle ise ilk askeri mücadeleler Ka'b b.

---

[311] Arslantaş, *Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler*, 157, 158; Arslantaş, 'Hz. Peygamber'in Çağdaşı Yahudilerin Sosyo-Kültürel Hayatlarına Dair Bazı Tespitler', 36-37.

[312] Arslantaş, *Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler*, 138.

Eşref'in öldürülmesiyle başlamıştır. Yahudilerin Medine'den sürülmelerine kadar varan olayaların ilk tetikleyicisi bu olaydır. Ka'b b. Eşref, Bedir'de öldürülen müşrikler için ağlayarak şiirler yazan, kitleleri Müslümanlar üzerine tahrik eden ve şehri Hz. Muhammed'e karşı ayaklandırmaya teşvik edici şiirler yazan bir Yahudi hahamı ve şairiydi.[313] Siyasi tahriklere engel olmak maksadıyla Müslümanların onu öldürmesi ile bir takım siyasi ve askeri mücadeleler başlamıştır.

Medine'den ilk Kaynukaoğulları Yahudi kabilesi sürülmüştür. Bedir Savaşı'ndan galip olarak Medine'ye dönen Hz. Muhammed, Yahudilere Kaynuka çarşısında seslenmiş; onlardan Kureyş'in başına gelen azaptan Yüce Allah'a sığınarak Müslüman olmalarını, kendisinin onların kitabında da yazılı olan Nebi olduğunu kabul etmelerini istemiştir. Hz. Muhammed'in bu çağrısına Yahudilerin cevabı ise, onları, savaşmayı bilmeyen bu yüzden Hz. Muhammed'e yenilen kendi kavmiyle karıştırmaması, iki tarafın savaşması durumunda kendilerinin muhakkak kazanacağı şeklinde olmuştur. Bu gerginliği artıran esas olay ise bir kaç gün sonra meydana gelmiştir. Ensar'dan Rabia isminde bir kadın, Yahudilerin çarşısında bir kuyumcu dükkanında otururken dükkandaki Yahudilerden biri elbisesini iğne ile sırtına bağlamış; kadın ayağa kalkınca bir kısım avret yerleri açılmıştır. Orada bulunan bir Müslüman da bu adamı öldürmüştür. Bunun üzerine çarşıdaki diğer Yahudiler de Müslüman adamı öldürmüş ve böylece Medine Anlaşması bozulmuştur.[314]

Anlaşmanın bozulması üzerine Hz. Muhammed Yahudilerin üzerine yürümüş ve onları kalelerinde 15 gün boyunca şiddetli bir muhasara ile sıkıştırmıştır.

---

[313] İbn Hişam, III, 54-60; Dermenghem, 234, 246; Özkuyumcu, 450.

[314] İbn Hişam, III, 51; Watt, *İslam Peygamberi*, Watt, Hz. Muhammed Medine'de, 248; 172-173; Ağarı, 138; Özkuyumcu, 454; Arslantaş, *Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler*, 186-190.

Muhasara esnasında Hz. Muhammed, Yahudilerin konuşma isteklerini geri çevirip ancak onun hükmü üzere kalelerinden çıkabileceklerini haber etmiştir. Hz. Muhammed kendi hükmü ile kalelerinden çıkan Yahudilerin bütün değerli eşyalarını bırakmaları koşuluyla sürgün edilmelerine karar vermiştir. Çok sayıda silah, kuyumculuk aleti ve eşyasını bırakan Kaynuka Yahudileri Medine'den sürüldükten sonra Şam yakınlarındaki Ezriat bölgesine yerleşmişlerdir.[315]

Bu olaydan sonra Medine'deki diğer Yahudiler Hz. Muhammed ile ittifak yapıp ona asla saldırmayacaklarına söz vermişlerdir. Ancak onların bu sözü de Uhud Savaşı'na kadar sürmüştür.[316] Hz. Muhammed, Kaynukaoğullarıyla yaşanan bu olaylardan sonra Yahudi katiplerini çalıştırmayı bırakıp Yahudilerle yazışmaları yapabilmesi için Zeyd b. Sabit'ten İbranice öğrenmesini istemiştir.[317] Ayrıca bu olaydan sonra Bakara Suresi 144. ayet indirilmiş ve Yahudilerle aynı kıbleye yönelen Müslümanların kıblesi değişerek Kabe olmuştur.[318]

Kaynukaoğulları Yahudilerinden sonra ikinci askeri münasebetler Nadiroğulları Yahudi kabilesiyle yaşanmıştır. Hz. Muhammed, Amr bin Ümeyye ed-Damrî'nin yanlışlıkla öldürdüğü iki kişinin diyetini birlikte ödemelerini teklif etmek üzere Nadiroğulları kabilesine gitmiştir. Çünkü Medine Sözleşmesi'nde Müslümanların müttefiki durumunda olan Yahudilerin de diyet ödemede kendilerine iştirak etmesi kararlaştırılmıştır. Nadiroğulları bu teklifi reddetmekle kalmayıp Hz. Muhammed'e, üstüne taş yuvarlamak suretiyle suikast girişiminde bulunmuşlardır. Bunun üzerine Hz. Muhammed onlara on gün içinde şehri terketmeleri için haber

---

[315] Watt, *İslam Peygamberi*, 199; Dermenghem, 247; Ağarı, 138; Özkuyumcu, 455-456.

[316] Dermenghem, 253.

[317] Tirmizî, *İsti'zan*, 22.

[318] Özkuyumcu, 449.

göndermiş; onların bunu reddetmesi üzerine de Müslümanlarla birlikte Nadiroğulları'nı kuşatma altına almıştır. Neticede ümitlerini kesip silahlarını bırakmak koşuluyla yanlarına alabildikleri kadar eşyayı alıp şehri terketmişlerdir.[319] Şehirden ayrılan bu Yahudi kabilesinin çoğu Hayber'e yerleşmiş; bir kısmı da Eriha'ya veya Suriye'nin güneyine yerleşmiştir.[320]

Nadiroğullarından kalan taşınamaz mallar ve silahlara el konulmuştur. Hz. Muhammed, bu ganimetin büyük kısmını Ensar'ın da rızasını alarak Muhacirler arasında pay etmiş, Muhacirleri Medine'li Müslümanlara yük olmaktan kurtarmıştır. Ensar'ın Muhacirlere yaptığı bu fedakarlık, Kur'an-ı Kerim'de de bahsedilmektedir.[321] Fakat Nadiroğulları'nın Medine'den sürgün edilmeleri onların Müslümanlarla ilişkilerinin sonu olmamıştır. Nitekim Hayber'e yerleşen Yahudiler, oradan da Medine'ye karşı entrikalarına birazdan anlatacağımız Hayber'in fethine kadar devam etmişlerdir.[322]

Nadiroğullarının da şehirden sürgün edilmesiyle Medine'de Kurayza Yahudileri kalmıştır. Bu Yahudi grubu da yine Hz. Muhammed'le anlaşma yapmış ve devlet içinde birliği temin etmeye yönelik bir kısım sözler vermiştir. Ancak Hendek Savaşı esnasında yani Mekkeli müşrikler Medine'yi muhasara altına

---

[319] Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 581-582; Watt, *Hz. Muhammed Medine'de*, 250-251; Dermenghem, 271; Arslantaş, *Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler*, 197-198.

[320] Martin Lings (Ebu Bekir Siraceddin), *Hz.Muhammed'in Hayatı*, Çev:Nazife Şişman, İnsan yay, İstanbul 2016, 294; Abidin Sönmez, *Rasulullah'ın Diplomatik Münasebetleri ve Barış Andlaşmaları*, 124.

[321] '*Onlardan (muhacirlerden) önce o yurda (Medine'ye) yerleşmiş ve imanı da gönüllerine yerleştirmiş olanlar, hicret edenleri severler. Onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık duymazlar. Kendileri son derece ihtiyaç içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden, hırsından korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir.'* (Haşr Suresi, 59/9).

[322] Watt, *Hz. Muhammed Medine'de*, 251; Dermenghem, 271.

aldığında Kurayzaoğulları anlaşmayı bozmuş ve Hz. Muhammed'in düşmanlarıyla gizli görüşmeler yapmaya başlamışlardır. Bununla da kalmayıp anlaşma metnini yırtarak Hz. Muhammed'le olan anlaşmayı feshettiklerini ilan etmişlerdir.[323] Bu haberi alan Hz. Muhammed durumun doğruluk derecesini araştırmak üzere Evs kabilesinin lideri Sa'd b. Muaz'ı Kurayzaoğulları'na göndermiştir.[324]

Burada dikkat edilmesi gereken önemli husus, Hz. Muhammed'in kendisine ulaşan haberlere doğruluğu ispat edilene kadar itibar etmemesidir. Bizzat yetkili heyet vasıtası ile Kurayzaoğulları'nın anlaşmayı bozduğunu teyid ettikten sonra[325] Medine muhasarası kalkar kalmaz Hz. Muhammed orduyla birlikte Kurayzaoğulları kalesini muhasara altına almıştır. Yirmi beş gün süren kuşatma neticesinde Kurayzaoğulları Yahudileri de arkada büyük miktar ganimet bırakarak şehri terketmişlerdir. Kurayzaoğulları'nın sürgün edilmesinden sonra Medine'de önemli bir Yahudi grubu kalmamıştır.[326] Kalan Yahudiler de Müslümanlara karşı siyasi ve askeri eylemlerden vazgeçip ticaretle meşgul olmuşlardır. Hz. Muhammed de buna karşılık onlarla sosyal ve ticari münasebetlerini devam ettirmiş ve onlara gayet olumlu yaklaşmıştır. Karşılıklı hediyeleşmeler gerçekleşmiştir. Örneğin Hz. Muhammed'in, Beni Ureyd Yahudilerine önemli miktarda hububat verdiğine dair bir fermanı kayıtlardadır. [327]

Yahudilerle mücadelede son olarak Hayber'in fethine kısaca değineceğiz. İslam'ın zuhuru sırasında Hayber'de Yahudilerin yaşadığı malumdur. Daha önce

---

[323] İhsan Süreyya Sırma, *İslami Tebliğin Medine Dönemi ve Cihad*, Beyan yay, İstanbul 2016, 131.

[324] İbn Hişam, III, 231-233.

[325] Sönmez, *Rasulullah'ın Diplomatik Münasebetleri ve Barış Andlaşmaları,* 129-130.

[326] Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 587-589; Watt, *Hz. Muhammed Medine'de*, 255; Dermenghem, 283;.

[327] Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 589.

zikrettiğimiz anlaşmalarını bozmaları sebebiyle Medine'den sürgün edilen Nadiroğulları ve Kaynukaoğulları Yahudileri de Hayber'e yerleştiğinde bölgedeki Yahudi nüfuzu önemli ölçüde artmış; Yahudiler hem Medine'de kaybettikleri toprakları geri almak hem de Hz. Muhammed'den intikam almak için çeşitli planlar yapmış ve bu uğurda Mekke müşrikleri ile anlaşmaya yoluna giderek Ebu Süfyan'a Hz. Muhammed'i ortadan kaldırma konusunda onunla birlikte olduklarını söylemişlerdir.[328] Yahudilerin bu ihanetini duyan Hz. Muhammed ise bir ordu ile Hayber'e sefere çıkarak önce onları İslam'a davet etmiş; olumsuz tepkiler alması üzerine de kaleyi kuşatmıştır. İki hafta süren muhasara neticesinde Hayber'in Müslümanlar tarafından fethinden sonra Yahudilerin topraklarını işlemeye devam etmelerine fakat ürünün yarısını arazilerin sahibi olan Müslümanlara vermelerine karar verilmiştir.[329]

İslam ordusunun Hayber'in fethinden dönüşü sırasında Hicaz bölgesinde küçük bir kasaba olan Fedek'te yaşayan Yahudiler, Hz. Muhammed'e elçi gönderip Hayber'dekilerle yaptığı gibi kendileriyle de sulh anlaşması yapmasını teklif etmişlerdir. Hz. Muhammed önce onları İslam'a davet etmiş; onlar daveti geri çevirdiğinde de kendileriyle benzer bir anlaşma yapmıştır.[330] Fedek Yahudileri dışında Vadi'l-Kurâ ve Teyma Yahudileriyle de cizye karşılığında can ve mal güvenliklerini teminat altına alan benzer barış anlaşmaları imzalamışlardır.[331]

---

[328] İbn Hişam, III, 342; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 381; Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, 168; Arslantaş, *Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler*, 234-246.

[329] İbn Hişam, III, 371; Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, 169; Watt, *Hz. Muhammed Medine'de*, 257.

[330] İbn Hişam, III, 352.

[331] İbn Hişam, III, 353; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 398; Abidin Sönmez, *Rasulullah'ın Diplomatik Münasebetleri ve Barış Andlaşmaları,* 157-161.

Hz. Muhammed'in Yahudilerle askeri münasebetleri genel hatlarıyla bu şekildedir. Münasebetlerin güzel bir şekilde devam etmesinin öncelikli olduğunu belirten ayetler[332] Hz. Muhammed'in Ehl-i Kitap'la münasebetlerine hakim olan temel saik olmuştur. Bu iki ayette de açıkça ifade edilen husus, Ehl-i Kitap'tan Müslümanlara saldırmayan, barış içinde yaşamayı seçen ve Müslümanların dini ve hukuki hürriyetlerine riayet eden kimselerle, Müslümanların barış içinde yaşamaları ve olumlu münasebetler kurmaları gerektiğidir. Hz. Muhammed'in de tutumu daima bu ayetlere göre şekillenmiş, dostane münasebetlerin yanında ayette belirtilen 'zulmedenler' sınıfıyla da gerektiğinde askeri ve siyasi mücadele yoluna gidilmiştir.

c) Dini Münasebetler

Kişilerin doğduğu andan itibaren kazandığı en temel haklardan biri din ve inanma özgürlüğüdür. İslam dini de konuyla ilgili indirilen pek çok ayetle, insanların bu tabii hakkını muhafaza etmiş ve bu hususta bireylere baskı ve zorlama yapılmamasını öngörmüştür.[333] Dolayısıyla her konuda olduğu gibi bu konuda da Kur'an'ı temel kaynak kabul eden Hz. Muhammed'in inançlara ve bu inançların inanırlarına karşı muamele tarzı Kur'an'ın bakış açısıyla özdeş olmuştur. Nitekim Hz. Muhammed tebliğ vazifesini yerine getirirken *'...sana ancak (Allah'ın emirlerini) tebliğ etmek düşer. Hesap yalnız bize aittir.'*[334], *'...(ey Peygamber,) onlara öğüt ver;*

---

[332] *'İçlerinden zulmedenler hariç, Kitap ehli ile ancak en güzel bir yolla mücadele edin ve (onlara) şöyle deyin: "Biz, bize indirilene de, size indirilene de inandık. Bizim ilâhımız ve sizin ilâhınız birdir (aynı ilâhtır). Biz sadece O'na teslim olmuş kimseleriz.'* (Ankebut, 29/46); *'Eğer onlar barışa yanaşırlarsa, sen de ona yanaş ve Allah'a tevekkül et. Çünkü O, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.'* (Enfal, 8/61).

[333] Kehf, 18/29; Hud, 11/118-119; Gaşiye, 88/21-22.

[334] Ra'd, 13/40.

senin görevin yalnız öğüt vermektir.'[335] *'...Rabbinin yoluna, hikmetle, güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et.'*[336] gibi ayetleri esas almıştır.

Hz. Muhammed Yahudilerle dini münasebetlerine başlarken onlara indirilen kitaba, onların ilahına ve peygamberlerine inandığını, Yüce Allah'ın Hz. İbrahim'e, Hz. Musa'ya ve diğer peygamberlere vahyettiğini kendisine de vahyettiğini ifade ederek başlamıştır.[337] Vahiy gelmeyen hususlarda Yahudilerin tarzını seçip müşriklere zıt davranması, Muharrem ayında Yahudilerin tuttuğu aşura orucunu tutması, Müslümanlara Yahudilerin kestikleri etleri yiyebilme ve iffetli Yahudi kadınlarıyla evlenebilme iznini verilmesi, Kur'an'ın ve Hz. Muhammed'in Ehl-i Kitap'a karşı onlardan gelen aksi bir durum söz konusu olmadıkça ılımlı yaklaşımını gözler önüne sermektedir. Hz. Muhammed onları İslam'a davet ederken Kur'an-ı Kerim'den Beni İsrail kıssalarını anlatarak Tevrat'ta da kendisinin haber verildiğini, Tevrat'a inananların kendisine de inanması gerektiğini hatırlatarak davet etmiştir.[338] Ayrıca Hz. Muhammed Yahudilerle dini hususlarda münasebette bulunurken '*De ki: "Ey kitap ehli! Bizimle sizin aranızda ortak bir söze gelin: Yalnız Allah'a ibadet edelim. O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım. Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilâh edinmesin.'*[339] ayetini esas almıştır.

Hz. Muhammed'in Medine'ye hicret edip Yahudilerle münasebetlerinin başladığı ilk zamanlarda hakkında ilahi bir emir gelmeyen durumlarda Yahudilerin tabi olduğu bazı dini esasları tatbik ettiğini belirtmiştik. Örneğin artık Müslümanların

---

[335] Gaşiye, 88/21.

[336] Nahl, 16/125.

[337] Watt, *Hz. Muhammed Medine'de*, 238.

[338] Maide, 5/5; Buhari, 'Menakıbu'l-Ensar', 52; 'Savm', 69; Yücel, 74.

[339] Ali İmran, 3/64.

kıblesinin Kabe olması gerektiğini belirten Bakara suresi 144. ayet nazil olana dek Hz. Muhammed kıble olarak Yahudilerin de kıblesi olan Beytü'l-Makdis'e yönelmiştir. Onların dini hususları tartıştıkları meclislerine girmiş; onlarla sohbet etmiş, Müslüman ve Yahudi ayrımı gözetmeksizin selam vermiştir.

Hz. Muhammed'in Medine'ye yerleştiğinde Yahudilerin ibadet ve eğitim faaliyetlerini gerçekleştirdiği Beytü'l-Midras adlı mekana herhangi bir müdahalede bulunmaması, hatta zaman zaman oraya gitmesi din hususunda Yahudilere tanınan hürriyetin bir göstergesidir. Ayrıca Hayber'in fethinde ele geçirilen Tevrat nüshalarının Yahudilere iade edilmesi din ve ibadetle ilgili konularda diğer din mensuplarına gösterilen özgür yaklaşımın ve mukaddeslere gösterilen saygının delili sayılabilir. Nitekim *"Sizin dininiz size, Benim dinim banadır."*[340] *"Onların Allah'tan başka yalvardıklarına hakaret etmeyin."*[341] *"De ki: Hak Rabbinizdendir. Artık dileyen inansın, dileyen inkar etsin."* [342]*"Dinde zorlama yoktur."* [343] gibi ayetlerle Hz. Muhammed'in ve Müslümanların diğer din mensuplarına ve inançlarına saygılı olmalarını salık vermektedir. Hz. Muhammed'in savaşa giden komutanlarına özellikle kadınları, yaşlıları ve kiliselerde ibadet edenleri öldürmeyi yasaklaması da bu durumu destekleyen örneklerden biridir.[344]

Dini münasebetlerinde ve tebliğ vazifesinde saygılı tutumunu sürdüren Hz. Muhammed, onları zorlamaksızın birtakım eleştirilerde de bulunmuştur. Yahudileri İslam'a davet ederken onlardaki bir takım inanç hatalarını bildirerek düzeltmelerini

---

[340] Kafirun, 109/6.

[341] En'am, 6/108.

[342] Kehf, 18/29.

[343] Bakara, 2/256.

[344] Buhari, 'Cihad', 146; Yücel, 75.

istemiştir. Onların *Üzeyir'in Allah'ın oğlu*[345] olduğunu iddia etmeleri ve Allah'a ibadet etmeleri gerekirken hahamlarını rab edinmelerini[346] eleştirmiştir. Ehl-i Kitap'ın peygamberlerin bir kısmına inanıp bir kısmını inkar etmelerinin, Hz. Süleyman'a atfedilen büyü ve sihir yapma[347] gibi peygamberlere yakışmayan inançlarının yanlışlığını ortaya koymuştur. Kitaplarının tahrif edildiğini[348] söyleyip inanç alanındaki yanlışlarını onlara anlatmıştır. Fakat Hz. Muhammed, yukarıda da pek çok örnekle ifade ettiğimiz gibi onları hiçbir zaman Müslüman olmaları için zorlamamıştır. Nitekim daha önce de belirttiğimiz gibi Medine Sözleşmesi'nde onların dinlerinde serbest olduklarını belirten madde ile din hürriyetleri güvence altına alınmıştır. 2. ve 25. maddesinde Yahudilerle Müslümanlar vatandaşlık temelinde tek bir toplum kabul edilmiş; herkesin dininin kendine olduğu belirtilmiştir. Hz. Muhammed valilerine gönderdiği mektuplarında kendi dinlerinde kalmak isteyen Yahudilerin isteklerinin reddedilmemesi, onlara baskı yapılmaması ve hiç kimseye dinini terketmesi için eziyet edilmemesi talimatlarını vermiştir. Muaz b. Cebel'i Yemen'e vali olarak görevlendirirken, Ehl-i Kitap bir topluma gideceğini vurgulayarak mazlumun bedduasından sakınmasını ve adil olmasını emretmiştir.[349]

Ancak Hz. Muhammed'in bu müsamahakar tutumuna karşı Yahudiler diğer konularda olduğu gibi dini konularda da olumsuz davranışlara ve sözlere yeltenmişlerdir. Hz. Muhammed'in insanlar üzerindeki tesirini zayıflatmak için onu çeşitli gaybi sorularla zor duruma düşürmeye çalışmışlardır. Örneğin kıyametin ne

---

[345] Maide, 5/73; Tevbe, 9/30-31.

[346] Buhari, 'Enbiya', 48.

[347] Bakara, 2/102.

[348] Bakara, 2/75, 79.

[349] Buhari, 'Megazi', 60; Yücel, 74-75.

zaman kopacağı[350], Allah'ı kimin yarattığı, Allah'ın şekilsel özellikleri[351], ruhun mahiyeti gibi birtakım sorular sormuşlardır.[352] Bununla da yetinmeyip Hz. Üzeyir'in Allah'ın oğlu olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ayrıca daha önce de belirttiğimiz gibi Hz. Muhammed ve Müslümanlara 'essâmu aleyküm/Allah'ın laneti üzerinize olsun' diyerek selam vermişler, Hz. Muhammed ise sadece 've aleyküm/sizin de' diyerek cevap vermiş, ashabından da aynı şekilde karşılık vermelerini istemiştir.[353]

Yahudilerin Hz. Muhammed'e karşı çıkmalarındaki temel sebep o dönemde Yahudi din adamlarının cemaat üzerindeki tartışmasız otoritesidir. Hz. Muhammed kendisine on Yahudi din adamının inanması durumunda bütün Yahudilerin ona uyacağını, ancak kendisine en şiddetli tepkinin bizzat din adamlarından geldiğini ifade etmiştir.[354] Ayrıca Yahudi din adamlarının Hz. Muhammed'in geleceği konusundaki Tevrat ayetlerini gizlemeleri Kur'an-ı Kerim tarafından tenkit edilmiştir.[355] Ayrıca Yahudilerin tarih boyunca sürdüregedikleri seçilmişlik inancı, kendilerini Hz. Muhammed'den ve Müslümanlardan üstün görmelerine yol açmıştır.[356]

Bunların dışında Yahudilerin Hz. Muhammed'i öldürmek için çeşitli girişimlerde bulunmaları, Kur'an'la alay ederek gündüz inanıp gece inkar etmeyi

---

[350] İbn Hişam, II, 217; Arslantaş, *Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler*, 162-167.

[351] İbn Hişam, II, 200-201.

[352] Buhari, 'İlim', 47; Özkuyumcu 444; Kesler, 79-80.

[353] Buhari, 'İstizân', 22.

[354] Müslim, Sıfâtü'l-Münâfikîn 31; Arslantaş, 'Hz. Peygamber'in Çağdaşı Yahudilerin Sosyo-Kültürel Hayatlarına Dair Bazı Tespitler', 12.

[355] Bakara 2/79.

[356] Arslantaş, 'Hz. Peygamber'in Çağdaşı Yahudilerin Sosyo-Kültürel Hayatlarına Dair Bazı Tespitler', 37.

birbirlerine tavsiye etmeleri[357] ve ‘Allah'ın eli bağlı/cömert değil’[358] şeklinde Müslümanların inançlarıyla alay etmeleri ve Müslümanlara karşı bir çok kez müşriklerle işbirliği yapmak ve Müslümanlara saldırmak suretiyle anlaşmayı bozmaları, *"Eğer anlaşma yaptıktan sonra anlaşmayı bozarlar ve dininize dil uzatırlarsa, o küfür önderleriyle savaşın."*[359] ayetinin inmesine ve Müslümanların da anlaşmayı bozmasına ve onlarla savaşmasına sebep olmuştur.[360]

Bu başlık ve önceki başlıklar altında örneklendirdiğimiz Hz. Muhammed-Yahudi münasebetlerini kısaca özetleyecek olursak gerek Kur’an gerekse Hz. Muhammed, Yahudilere karşı baskıcı olmayan ve dini haklarını koruyan bir tutum sergilemiştir. Hz. Muhammed, onların haklarını garanti altına alan çeşitli anlaşmalar düzenlemiştir. Ancak onlar sözlerine sadık kalmamış ve bir çok kez anlaşmalara aykırı davranışlarda bulunmuşlardır. Bu sebeple Hz. Muhammed ve Müslümanlar özellikle Medine döneminde hem siyasi hem dini açıdan Yahudilerle mücadele etmek durumunda kalmışlardır. Yahudilerin bu olumsuz tutumları nedeniyle de Hz. Muhammed onlara karşı mesafe koymuştur diyebiliriz. Yahudilere nazaran Hıristiyanlarla daha olumlu ilişkiler kurulduğunu gözlemleyebiliriz. Nitekim Hz. Muhammed, Yahudilerle münasebetini tamamen kestikten sonra bile Hıristiyanlarla iyi ilişkilerine devam etmiştir. Özellikle Bizanslı Rumlar, Habeşliler ve Mısırlı Hıristiyanlarla olumlu münasebetler kurmuştur.[361]

---

[357] Ali İmran, 3/72.

[358] Maide, 5/64.

[359] Tevbe Suresi, 9/12.

[360] Yücel, 76.

[361] Dermenghem, 137.

II. Hıristiyanlarla Münasebetler

Hıristiyanlık, Hz. İsa ile birlikte Miladi I. yüzyılın başında Filistin bölgesinde ortaya çıkmıştır. Başlangıçta Yahudiliği ihya etme şeklinde ortaya çıkan Hıristiyanlık, zamanla Yahudilikten uzaklaşarak yeni evrensel bir din haline gelmiştir.[362]

Hz. İsa ve havarileri başlangıçta sadece Yahudilere tebliğde bulunmuş, aynı mabet ve kutsal mekanları kullanmış ve ibadetlerini onlarla aynı tarzda uygulamaya devam etmişlerdir. Bu nedenle ilk Hıristiyanların bu faaliyetleri Romalılar ve Yahudiler tarafından yeni bir din gibi değil, bir Yahudi mezhebi gibi algılanmıştır.[363] Hatta bu yüzden ilk Hıristiyanlar için 'Hıristiyan' kelimesi kullanılmamış; Hz. İsa'nın doğduğu yere nispetle 'Galileliler' ve 'Nasıralılar' kelimeleri kullanılmıştır. Yunanca *'Mesih'* anlamına gelen *'Hristos'* kelimesinden türeyen *'Hıristiyan'* kelimesi ise ilk defa M.S. 40'larda Antakya'da kullanılmaya başlanmıştır.[364]

Hıristiyanların bulundukları Filistin bölgesinden diğer bölgelere dağılmaları ve Arap yarımadasına gelmeleri çeşitli olaylar ve karşılaştıkları baskılar neticesinde gerçekleşmiştir. İncillere göre Hz. İsa çarmıh hadisesinden önce öğretilerini yalnızca Yahudilere yöneltmiştir. Fakat çarmıh olayından üç gün sonra dirilip kırk gün havarileriyle birlikte yaşadıktan sonra Tanrının yanına yükselmeden önce

---

[362] Mehmet Katar, 'Tevhitten Teslise Geçiş Sürecinde Hristiyanlık (Bir yahudi İhya Hareketi Olarak Başlayan Hristiyanlığın Evrensel Bir Din Haline Geliş Öyküsü)', *İslami Araştırmalar*, Ankara 2007, C.XX, Sayı:3, 330.

[363] Baki Adam, 'Yahudiliğin Hristiyanlığa ve İslam'a Bakışı', *AÜİFD,* Ankara 1997, XXXVII, 345.

[364] Resullerin İşleri, XI/26; XXVI/28; Zekiye Sönmez, 40.

havarilerinden dünyanın her tarafına dağılıp 'Müjde'yi tüm insanlara yaymalarını ve onları 'Baba, Oğul, Kutsal Ruh' adına vaftiz etmelerini istemiştir.[365]

Hz. İsa'dan sonra ilk Hıristiyanlar bir takım zorluklarla karşılaşmış; ilk Hıristiyan şehidi İstefan'ın öldürülmesiyle de bir kısım Hıristiyanlar önce Yahudiye ve Samiriye'ye sonra Kıbrıs, Finike, Antakya gibi bölgelere dağılmışlardır.[366] Geride kalan Hıristiyanlar ise bir yandan zulüm ve baskılara maruz kalırken bir yandan Roma İmparatorluğu içinde yayılmaya devam etmişlerdir. Roma yönetimi Hıristiyanları kendi taptıklarına tapmadıkları için ateist olarak görmüş ve çeşitli eziyetlere maruz bırakmıştır. Örneğin 64 yılında meydana gelen Roma yangınında İmparator Neron Hıristiyanları sorumlu tutmuş ve onlara zulmetmiştir.[367] Daha sonra tahta geçen İmparator Konstantin'in 313'te yayınladığı Milan Fermanı'yla Hıristiyanlık serbestlik kazanmış; İmparator I. Theodosios'un Hıristiyanlığı Roma İmparatorluğu'nun resmi dini olarak tanımasıyla da Hıristiyanlar rahata kavuşmuştur.[368]

Hıristiyanların Arap yarımadasına yerleşmeleri ve bu bölgede yayılmaları ise değişik zamanlarda ve çeşitli şekillerde gerçekleşmiştir. Yarımadanın çevresindeki Hıristiyanlığı kabul etmiş devletlerin bu bölgede dini ve siyasi faaliyetleri neticesinde Hıristiyanlık yarımadada yayılma imkanı bulmuştur. Sasani İmparatorluğu ve onlardan daha etkili bir şekilde Habeşistan kanalıyla faaliyet

---

[365] Matta, 28/16-20, Markos, 16/15-19, Luka, 24/45-49. *'Gidin, bütün ulusları öğrencileirm olarak yetiştirin. Onları Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'un adıyla vaftiz edin.'*(Matta, 28/19).

[366] Elçilerin İşleri, 8/1-40; 11/19.

[367] Tümer-Küçük, 268; Aydın, *Dinler Tarihi*, 337.

[368] Ziya Kazıcı, *Müslüman-Hristiyan İlişkileri Tarihi*, Kayıhan yay, İstanbul 2011, 26.

gösteren Roma İmparatorluğu'nun çabaları neticesinde Hıristiyanlık, özellikle Yemen ve Necran bölgesinde IV. yüzyıldan itibaren yayılmaya başlamıştır.[369]

Müslüman-Hıristiyan ilişkileri genel olarak İslam'ın zuhuruyla başlamıştır. İslam geldiğinde Hıristiyanlık altıncı yüzyılını tamamlamış; yoğun olarak Roma, Mısır ve Habeşistan'da yayılmıştır. Müslümanlarla ilk defa Mekke'de karşılaşan Mekke Hıristiyanları, sayıları az olmakla birlikte çeşitli el sanatlarıyla geçimini sağlayan Bizanslılar ve Habeşlilerden oluşmaktadır. Benu Gassan ve Benu Lahm yarımadada yaşayan Hıristiyan Arap kabilelerdir. Ayrıca Benu Tağlib, Benu Bekr, Benu Tayy, Benu Temim ve Benu Kudaa kabilelerinde de Hıristiyanlar bulunmaktadır[370]

Genel olarak Hz. Muhammed bilhassa sosyal münasebetlerde müşrikler ve Yahudilere nazaran Hıristiyanları tercih etmiştir. Bu münasebetleri de başlıklar halinde inceleyeceğiz.

a) Sosyal ve Ekonomik Münasebetler

Daha önceki bölümlerde de ifade ettiğimiz gibi İslam öncesi dönemlerde Araplar sosyal, siyasi ve ticari hayatı yoğun bir şekilde yaşamışlardır. Özellikle canlı bir ticari hayata sahip olan Araplar bu vesileyle pek çok milletle ve farklı din mensubu insanlarla görüşme ve çeşitli ilişkiler kurma fırsatı yakalamışlardır. Hristiyanlar da Arapların karşılıklı münasebette bulunduğu gruplardan biridir.

O dönemde Arap yarımadası ve çevredeki Roma, Habeşistan gibi çeşitli Hıristiyan devletlerinden gelip Mekke'deki Ukaz ve Mecenne gibi büyük çaplı

---

[369] Mehmet Aydın, 'Hz. Muhammed Devrinde İslam-Hristiyan Münasebetlerine Toplu Bir Bakış', *Belleten*, Ankara Nisan 1985, XLIX, Sayı 193, 3.

[370] Kazıcı, 25.

panayırları ziyaret eden ve ticaret yapan Hıristiyanlar, Araplarla çeşitli yönlerden bağ kurmuşlardır. Sözü geçen bu ülke yöneticileriyle Mekkeliler arasında siyasi ve ticari münasebetler olmuştur. Örneğin Hz. Muhammed'in atası Kusay'ın Mekke yönetimini kazanmasında Roma İmparatoru II. Theodosius yardım etmiştir. Daha sonra Abdulmuttalip'in babası Haşim döneminde İmparator I. Leo ile yapılan ticaret anlaşmasıyla ilişkiler daha da güçlenmiştir.[371]

Hz. Muhammed'in Hıristiyanlarla ilk karşılaşması peygamberlik öncesi ticaret kervanlarıyla yaptığı yolculuklarla olmuştur. Örneğin henüz on iki yaşındayken katıldığı bu yolculuklardan birisinde, dini kitaplara vakıf olduğu için Hıristiyanlar tarafından büyük bir alim olarak tanınan Hıristiyan din adamı Bahira[372] ile karşılaşmasında farklı bir olay gerçekleşmiştir. Rahip Bahira Muhammed'in ileride önemli bir şahsiyet olacağını tahmin etmiş ve amcası Ebu Talib'i onu koruması hususunda uyarmıştır.[373] Yine kaynaklarda İslam öncesi Hz. Muhammed'in Mekke'de demircilikle uğraşan, kendi dillerinde yazılan bir takım kitapları okuyan bir kaç Hıristiyan Rumlarla görüştüğüne dair bilgiler mevcuttur.[374]

---

[371] Hamidullah, *İslam Peygamberi,* I, 359-361.

[372] Murat Ağarı, *Hz. Muhammed'in Hıristiyanlarla Mücadele Stratejisi,* Ayışığı Kitapları, İstanbul 2003, 26.

[373] İbn Hişam, I, 193-194; Arslantaş, 'Hz. Peygamber'in Çağdaşı Yahudilerin Sosyo-Kültürel Hayatlarına Dair Bazı Tespitler', 35. Rahip Bahira rivayetinin sıhhatiyle alakalı çeşitli tartışmalar vardır. Bu hadisin bir versiyonunu, hadisi hasen kabul eden Tirmizi rivayet etmiştir. (Tirmîzî, Menâkıb, 3) Ancak bu rivayet hakkında da çeşitli şüpheler mevcuttur. Konuyu dağıtmamak adına bahsi geçen hadisin tenkidiyle alakalı şu çalışmayı hatırlatmakla iktifa ediyoruz. (Mithat Eser, 'Hz. Peygamber'in Bir Bulut Tarafından Gölgelenmesine Dair Rivayetlerin Değerlendirilmesi', *İslami Araştırmalar Dergisi*, 2011, 22(1), 45).

[374] Ağarı, *Hz. Muhammed'in Hristiyanlarla Mücadele Stratejisi,* 23.

Bunun dışında Hz. Muhammed'in Mekke döneminde karşılaşıp münasebette bulunduğu Hristiyanlar bir kaç kişiden ibarettir. İbn Hişam, Varaka bin Nevfel, Zeyd bin Amr bin Nufeyl, Ubeydullah bin Cahş ve Osman bin Huveyris adındaki Hıristiyanlardan söz etmektedir.[375] Fakat kaynaklarda Hristiyan olarak daha çok eşi Hz. Hatice'nin amcasının oğlu olarak geçen Varaka bin Nevfel'le olan münasebeti üzerinde durulmaktadır.[376]

Hz. Muhammed'in ve Müslümanların Hıristiyanlarla sosyal münasebetleri yukarıda da bahsettiğimiz gibi Mekke döneminde oldukça azdır. Medine'ye hicret olayı gerçekleştikten sonra Hz. Muhammed'in Yahudi ve Hıristiyanlarla çoğunluğu İslam'a davet şeklinde olan siyasi ve dini münasebetleri yoğunluk kazanmıştır. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Hz. Muhammed Medine'de ilk olarak sosyal yaşamı düzene koymak ve Müslümanların ve gayri müslimlerin haklarını teminat altına almak maksadıyla çeşitli adımlar atmıştır. Evs ve Hazrec kabilelerini barıştırması, Ensar-Muhacir arasında kardeşlik anlaşmasını uygulamaya koyması ve Medine Sözleşmesi'ni imzalaması bu adımların en önemli örnekleridir. Hz. Muhammed, sosyal, siyasi ve dini hayatı düzenleyen bu adımları atıp İslam Devleti'ni güçlendirdikten sonra da İslam'ı daha geniş coğrafyaya yaymak, devleti daha da güçlendirip birlik ve beraberliği pekiştirmek maksadıyla başta Arap yarımadasında yaşayan farklı kabilelerin liderlerine, yarımadadaki diğer din mensuplarının liderlerine ve çevre ülkelerdeki Hıristiyan liderlere İslam'a davet mektupları göndermiştir. Bu mektuplar daha ziyade siyasi ve dini ilişkileri kapsadığı için sonraki

[375] İbn Hişam, 239-247.

[376] Çağatay, *İslam Öncesi Arap Tarihi,* 159-160.

başlıklarımızda incelemeyi uygun gördüğümüzü belirterek şimdilik bu kadarıyla iktifa ediyoruz.

b) Siyasi, Hukuki ve Askeri Münasebetler

Arapların İslamiyetten ve Hz. Muhammed'den önce de Hıristiyanlarla ticari, siyasi ve ekonomik münaseberletinin mevcut olduğunu ifade etmiştik. Hatta Hz. Muhammed'in dedesi Abdulmuttalip'in Habeşistan Necaşisi ile arasında ticari ilişkilerin ötesinde derin münasebetleri vardır.[377] İleride detraflıca ele alacağımız üzere İslam'ın ilk çıktığı zamanlarda Hıristiyan Habeşlilerden bir heyetin Hz. Muhammed'e gelmesi, Mekke'de yaşama imkanı kalmayan Müslümanların ilk olarak Habeşistan'a hicret etmeleri gibi örnekler Hıristiyan-Müslüman ilişkilerinin Hz. Muhammed dönemindeki önemini göstermektedir.

Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasındaki ilk siyasi münasebet Habeşistan'a hicret olarak ifade edilebilir. Hz. Muhammed hicret için Habeşistan'ı seçtiğinde Müslümanlara şöyle söylemiştir: '*Orada öyle bir hükümdar var ki, yanında kimseye zulmedilmez. Onun ülkesi doğruluklar ülkesidir, orada Allah size, bugünkü durumunuzdan uzaklaşmanız için bir çare, bir yol gösterecektir.'* [378] Hz. Muhammed'in bu cümlesi Hristiyan bir yöneticiye bakış açısını açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca oraya giden Müslümanlardan, kendileri herhangi bir saldırıya maruz kalmadıkça onlara hiç bir şekilde sert davranmamalarını ve saldırmamalarını

[377] Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 318-321.

[378] İbn İshak, 273; İbn Hişam, I, 343; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 293.

tavsiye etmiştir. Hatta Hz. Muhammed, ilerleyen yıllarda Necaşi'nin ölümüne çok üzülmüş, arkasından gıyabi cenaze namazı kılmıştır.[379]

Habeşistan'a hicret eden müslümanları Necaşi son derece iyi karşılamıştır. Ne var ki müşrik Araplar, hicret eden Müslümanları orada da rahat bırakmamış ve takip etmişlerdir. Habeşistan'daki Müslümanları geri getirmek için Necaşi Ashame'den onları geri iade etmesini istemişlerdir.[380] Necaşi de Müslümanları Kureyşlilerle birlikte sarayında toplamış ve onlara inançları ve Hıristiyanlık için önemli olan Hz. İsa ve Hz. Meryem ile ilgili sorular yöneltmiştir.[381] Müslümanların lideri Cafer bin Ebi Talib de Necaşi'nin sorularına Kur'an'dan ayetlerle cevap vermiş, Meryem Suresi'ni okumuştur. Necaşi Meryem Suresi'ndeki Hz. İsa ve Hz. Meryem ile ilgili anlatılarla İncil'dekilerin benzediği ifade etmiş; şaşkınlığını belirtmiştir.[382]

Toplantıdaki bu olumlu havadan rahatsız olan Kureyşliler ertesi gün Necaşi'ye tekrar giderek Müslümanların Hıristiyanlardan çok farklı düşündüğünü söylemiştir. Bunun üzerine Necaşi tekrar Müslümanların lideri Cafer'e Hz. İsa hakkında sorular sormuş; Cafer de: *'Biz Hz. İsa hakkında peygamberimizin getirdikleri dışında hiçbir söz söylemeyiz. Bizim inancımıza göre Hz. İsa Allah'ın rasulü ve son derece iffetli ve namuslu olan Meryem'e ilka ettiği ruhu ve kelimesinden ibarettir.'* Bu cümle üzerine Ashame Cafer'in söylediklerini aynen tasdik ettiğini söylemiş; Kureyşli elçileri geri çevirmiştir. Bu olaydan sonra da kendi ülkesine yerleşen bu bir grup Müslümanı

---

[379] İbn İshak, 281; Hamidullah, *İlk İslam Devleti*, 36; Dermenghem, *Hz. Muhammed ve Risaleti*, 127.

[380] İbn İshak, 274; Watt, *Hz. Muhammed Peygamber ve Devlet Adamı*, 83; Dermenghem, 128.

[381] İbn Hişam, I, 356-361.

[382] Dermenghem, 127-131; Lings, 124-125; Ağarı, *Hz. Muhammed'in Hristiyanlarla Mücadele Stratejisi*, 42; Sönmez, *İslam'ın Ortaya Çıktığı Dönemde Arap Yarımadasında Hıristiyanlık*, 189-190.

rahat ettirmeye çalışmıştır. Müslümanlar baskı altında kalmadan ibadet edebilme özgürlüğüne kavuşmuşlardır.[383]

Müslümanların Hıristiyanlarla Habeşistan hicreti olayıyla gerçekleşen bu münasebetlerinden bir müddet sonra Hz. Muhammed'in Medine'ye hicreti vuku bulmuştur. Hicretle birlikte de Ehl-i Kitap'la münasebetler daha yoğun şekliyle yaşanmaya başlamıştır. Medine'ye hicret eden Hz. Muhammed, Müslümanları bir devlet şeklinde teşkilatlandırdıktan ve aynı şehirde birlikte uyumlu yaşamayı hedefleyen adımlarını attıktan sonra yukarıda bahsettiğimiz davet mektuplarını göndermeye başlamıştır. Bu bağlamda müşriklerle imzaladığı Hudeybiye Antlaşması'ndan sonra faaliyetlerini artırmış ve İslam'ın yayılması için Arap yarımadasında ve çevre memleketlerde yaşayan farklı gruplara çeşitli davet mektupları göndermiştir. Öncelikle İslam'a daveti amaçlayan bu mektuplar aynı zamanda birer siyasi vesikadır. Nitekim İbn Abbas'tan rivayetle Hz. Muhammed davet mektubu göndermeden kimseyle savaşmamıştır.[384] Onun bu tutumunun başlıca kaynağı her davranışında olduğu gibi Kur'an-ı Kerim'in hükmüdür. Zira Kur'an da İslam daveti kendilerine ulaşmamış olanlarla -davet etmeden- savaşmayı haram kılmıştır. [385]

Bu nedenle Hz. Muhammed, Medine'ye yerleştikten ve gerekli icraatları yaptıktan sonra birliği daha da güçlendirmek maksadıyla Bizans'a, Yemen'e, Habeşistan'a, Irak'a, Suriye'ye, Mısır ve Filistin'e kadar çevredeki bütün ülkelere davet mektupları göndermiştir. Bu bağlamda Hz. Muhammed, Bizans Kayseri

---

[383] İbn İshak, 274-276; Dermenghem, 131; Lings, 125; Ağarı, *Hz. Muhammed'in Hıristiyanlarla Mücadele Stratejisi,* 37, 43.

[384] Darimi, Sünen, II, 217.

[385] Yusuf, 12/8.

Hirakl'e, İran Kisrası Perriz'e, Habeşistan Kralı Necaşi'ye, Mısır'daki Mukavkıs'a, Kisra'nın Bahreyn Valisi Münzir b. Savi'ye, Irak'ta Semave Kralı Nufase b. Ferve'ye, Ceyfar ve Abd adındaki Umman krallarına ve benzerlerine çeşitli mektuplar göndermiştir.[386] Mekke döneminde Akabe Biatları dışında örneği bulunmayan Hz. Muhammed'in bu dış siyasetinin gelişmesi bilindiği üzere Medine'ye hicretiyle başlamış, Mekkeli müşriklerle imzaladığı Hudeybiye Anlaşması'yla da doruk noktasına ulaşmıştır.[387]

Söz konusu mektupların genel olarak içeriğinden ve üslubundan kısaca bahsedelim. Bu mektupları tümüyle dine davet mektubu olarak değerlendirmek doğru değildir. Zira daha önce de belirttiğimiz gibi bu mektuplar dini olduğu kadar siyasi, iktisadi ve ictimai birer vesikadır. Mektupların konularını ise kısaca İslam'a davet, yeni antlaşmalar veya varolan antlaşmaların yenilenmesi, memur tayinleri ve vazifelerin tesbiti, vazifelerin ifası sırasında uyulması gereken davranış kuralları, araziler ve bu arazilerden elde edilen gelirler, eman ve tavsiyeler şeklinde özetleyebiliriz.[388]

Mezkur mektuplardaki üsluba gelince Hz. Muhammed, *'Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle da'vet et; onlarla tartışmanı en güzel bir şekilde sürdür'*[389] ayetinin gereğini mümkün olduğunca her davetinde uygulamıştır. Ayrıca o, her topluluğa onların mizacına uygun hitapta bulunmaya çalışmıştır. Kaba ve haşin mizaca sahip olan toplumlara daha sert hitapta bulunurken, kültür seviyesi yüksek, daha medeni sayılabilecek toplumlara ise daha yumuşak şekilde hitap etmiştir. Arap

---

[386] Hamidullah, *İlk İslam Devleti*, 33.

[387] Abidin Sönmez, *Rasulullah'ın İslam'a Davet Mektupları*, İnkılab yay, İstanbul 2011, 45.

[388] Sönmez, *Rasulullah'ın İslam'a Davet Mektupları,* 48-49.

[389] Nahl, 16/125.

kabilelerine gönderdiği mektuplarda da lehçeye dikkat etmiştir. Bütün Arap kabilelerinin lehçesini fasih olarak konuşabilen Hz. Muhammed, mektuplarında da kabilelerin kendi lügati ve lehçesine uygun bir dil kullanmaya özen göstermiştir.[390] Ayrıca lisan meselesine ayrı bir önem veren Hz. Muhammed'in mektupları gönderdiği elçiler de gittikleri ülkenin dilini iyi konuşabilmektedir.[391] Nitekim onun Farsça, Rumca, Kıbtice ve Habeşçe konuşabilen tercümanlarının olduğu bilinmektedir. Bunun dışında Acemce, Rumca, Habeşçe bilen Zeyd b. Sabit'ten Yahudilerin çeşitli ihanetlerinden sonra kendisine Yahudilerle yazışmalarında katiplik etmesi için İbranice öğrenmesini istemiştir.[392]

Siyasi birer vesika kabul edilen bu mektuplara muhatapların verdikleri tepkiler ise birbirinden farklıdır. Bazıları mektuba karşı olumsuz tavır takınıp mektubu yırtıp atmış; bazıları ihtiyatla karşılayıp gönderilen mektubu muhafaza etmiş; bir kısmı da mektupların kendilerini davet ettiği İslam'ı kabul etmişlerdir. Örneğin Kisra Hz. Muhammed'in kendisine gönderdiği mektubu okuduktan sonra yırtarken[393], Kayser mektubu dürüp hürmetle kaldırmıştır. Habeş kralı Necaşi de elçi kendisine Hz. Muhammed'den gelen mektubu uzatınca tahtından inerek diz çökmüş ve mektubu bu şekilde saygıyla kabul etmiştir. Yine Hirakl, Mukavkıs ve Hevze de kendilerine gönderilen mektuba ve elçiye iyi muamelelerde bulunmuşlar; elçiyi muhtelif hediyelerle uğurlamışlardır.[394]

---

[390] Sönmez, *Rasulullah'ın İslam'a Davet Mektupları,* 46-47.

[391] Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II, 260; Sönmez, *Rasulullah'ın Diplomatik Münasebetleri ve Barış Andlaşmaları*, 37, 53.

[392] Tirmizî, 'İsti'zan', 22.

[393] Zehebi, *Tarihu'l-İslam*, Çev:Muzaffer Can, Cantaş Yayınları, 1996, C.IV, 189-192.

[394] Sönmez, *Rasulullah'ın İslam'a Davet Mektupları,* 64, 112, 127.

Hz. Muhammed öncelikle İslam'a davet ettiği söz konusu mektuplarında, muhataplarının İslam'ı kabul etmemeleri halinde Hıristiyanların ve diğer din mensuplarının sosyal, ekonomik ve dini şartlar göz önünde bulundurulmak suretiyle cizye vermelerini istemiştir. Cizye vermeyi de kabul etmemeleri halinde savaşılacağını bildirmiştir. Örneğin Necran'dan gelen Hıristiyan heyeti de Hz. Muhammed'le görüşmüş ve anlaşma yapmışlardır. Hz. Muhammed onlara ve din adamlarına bazı teminat mektupları vermiştir. Bu anlaşma ve teminatlar ile Hıristiyanlar belli miktar vergi ödeyerek her türlü dini ve sosyal haklara sahip olmuşlardır. Aynı şekilde Bahreyn halkıyla da cizye anlaşması yapılmış; bu anlaşma karşılığında da Bahreyn halkı her türlü hak ve hürriyete sahip olmuştur.[395] Hz. Muhammed aynı şekilde Irak çevresinde yaşayan Tağlib Hıristiyanlarıyla da yüz yüze görüşüp anlaşma yapmıştır.[396]

Bu yüz yüze görüşmelerin yanısıra Hz. Muhammed yine çeşitli mektuplar göndermek suretiyle askeri ve diplomatik münasebetlerine dolaylı şekilde devam etmiştir.

Hz. Muhammed'in Hıristiyan gruplarla yapmış olduğu bu barış anlaşmalarının yanısıra Hıristiyanlarla bazı askeri mücadeleler de yaşanmıştır. Bahsettiğimiz mektuplara verilen bazı olumsuz tepkiler, bir takım askeri mücadelelere yol açmıştır. Bu bağlamda Hz. Muhammed döneminde askeri anlamda Hıristiyanlarla ilk mücadele hicri 8. yılda meydana gelen Mute Savaşı'dır. Savaşa Hz. Muhammed'in Busra hükümdarına gönderdiği elçinin Gassani Arapların lideri Şurahbil b. Amr

---

[395] Yurdaydın, 97-98; Sönmez, *Rasulullah'ın İslam'a Davet Mektupları,* 36-37.

[396] İbn Sa'd, *Tabakat*, II, 80; Ağarı, *Hz. Muhammed'in Hıristiyanlarla Mücadele Stratejisi*, 83-84; Sönmez, *İslam'ın Ortaya Çıktığı Dönemde Arap Yarımadasında Hıristiyanlık*, 210.

tarafından öldürülmesi hadisesi yol açmıştır. Bu gelişme üzerine Müslümanların ordusu ile Bizanslılar, Gassaniler ve müşrik Araplardan oluşan iki ordunun karşılaşması, Müslümanların yenilgisi ile sonuçlanmış, Müslümanlar üçüncü komutan olan Halid b. Velid komutasında Medine'ye geri dönmek zorunda kalmışlardır.[397]

Mute Savaşı'ndan sonra Hıristiyanlarla askeri anlamdaki ikinci mücadele girişimi hicri 9.yıldaki Tebük Seferi'dir. Rumların bazı Arap kabilelerin de desteğini alarak Müslümanlara karşı savaşmak üzere toplandıklarını haber alan Hz. Muhammed, hazırlıklarını tamamlayarak yola çıkmış ve Medine'ye 700 km kadar uzaklıktaki Tebük'te Müslümanlar karargah kurmuştur. 20 gün kadar beklemelerine rağmen herhangi bir ordu ile karşılaşmayan Hz. Muhammed, Tebük halkı, Eyle ve diğer bölgelerden gelen çeşitli heyetlerle cizye vermeleri koşuluyla barış anlaşmaları yapmış ve herhangi bir çatışmaya girmeden Medine'ye geri dönmüştür.[398]

Hz. Muhammed'in Hıristiyanlarla siyasi ve askeri münasebetleri bir kaç askeri mücadele dışında daha ziyade mektuplarla İslam'a davet ve anlaşma yapma şeklinde gerçekleşmiştir. İslam'a davet mektuplarının dini mahiyetlerine de değineceğimiz için sonraki başlığımızda tekrar bu konuya inceleyeceğiz.

c) Dini Münasebetler

Hz. Muhammed, diğer din mensuplarıyla münasebetlerinde olduğu gibi Hıristiyanlarla münasebetlerinde de temel kriter olarak Kur'an-ı Kerim'in emir ve tavsiyelerini almıştır. Bu bağlamda o, Hıristiyanlarla genel ilişkilerini olumlu şekilde

---

[397] Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 329-330; Kazıcı, 64-65.

[398] İbn Hişam, IV, 83-92; Kazıcı, 65-66.

devam ettirirken dini meselelerde Kur'an'ın eleştirilerini dikkate almış ve zaman zaman Hıristiyanlarla bu konularda münazaralarda bulunmuştur. Kur'an'ın Hıristiyanların yanlış inançlarına yönelik eleştirilerini onlara iletmiş, onlardan bu inançları düzeltmelerini istemiş; fakat aynı zamanda Kur'an'ın onlarla ilgili övgülerinden de bahsetmiş ve genel olarak Hıristiyanları müşriklerden üstün tutmuş, onları Müslümanlara daha yakın görmüştür.

Dini anlamda baktığımızda Medine dönemi hedefler aynı olmasına rağmen Mekke döneminden farklı tebliğ yöntemlerini kapsamaktadır. Zira Mekke döneminde müşriklerin baskılarını bertaraf etme ve yaşamaya devam etme çabalarından dolayı tebliğ faaliyetleri dar kapsamlı gerçekleşmiştir. Medine dönemi ise Müslümanların nispeten daha güvenli bir hayata ve güce kavuşmaları nedeniyle tebliğ faaliyetlerinin çerçevesi genişlemiş ve buna bağlı olarak da davet metodu da kısmen değişmiştir.[399]

Dönemsel olarak Mekke ve Medine dönemindeki dini münasebetler farklılık arzetmekle birlikte netice itibariyle Hz. Muhammed'in peygamberlik geldikten sonra diğer din mensuplarıyla ilişkisi, daha ziyade onları İslam'a davet etme ve tebliğ şeklinde olmuştur diyebiliriz. Bu bağlamda Hz. Muhammed, İslam'dan sonra Mekke ve çevresinde yaşayan Hıristiyanları İslam'a davet etmiş; kendisini ziyarete gelen çeşitli heyetlerle görüşmelerde bulunmuştur. Hıristiyanlardan da yaklaşık yirmi kişilik bir heyet Hz. Muhammed'e gelmiş, İslam hakkında birtakım sorular sormuş ve bu görüşmeler neticesinde Müslüman olarak dönmüşlerdir.[400]

Hz. Muhammed'in diğer din mensuplarıyla münasebetinde Kur'an'ı kriter olarak alması, onun Ehl-i Kitap'la, Ehl-i Kitap'tan da Hıristiyanlarla olumlu ve dostane

[399] Ağarı, *Hz. Muhammed'in Hristiyanlarla Mücadele Stratejisi*, 51.

[400] İbn İshak, 279; İbn Hişam, II, 32-34.

ilişkiler kurmasının sebebidir. Pek çok örneğini gösterebileceğimiz bu tutumuna Sasanilerle yapılan savaşta Hıristiyan Romalıların kaybetmesine onun ve Müslümanların üzülmelerini, müşriklerin Hıristiyanların yenilmesine kendileri galip gelmişcesine sevinmeleri[401] ve bunun üzerine Kur'an'ın pek yakında Hıristiyanların galip geleceğini müjdelemesini[402] güzel bir örnek olarak verebiliriz.

Kur'an'daki başta Medeni ayetler olmak üzere bir çok ayette Hıristiyanlardan söz edilmesi, Hz. Muhammed'in yaşadığı dönemde Medine'de Hıristiyanların mevcut olduğunu göstermektedir. Bu ayetlerden Hıristiyanların Medine'de sosyal ve ekonomik açıdan fazla etkin olmadığı ve Yahudiler gibi sorun çıkarmadıkları için olumsuz sıfatlarla anılmadıkları görülmektedir.[403] Nitekim Medeni bazı ayetlerde Hıristiyanlardan şefkatli ve merhametli oldukları, büyüklük taslamadıkları, iman edenlere sevgi bakımından yakın kimseler oldukları ve düşmanlıkta aşırılığa gitmedikleri ifade edilmektedir.[404]

Hz. Muhammed'in Hıristiyanlarla dini münasebetleri hususunda da yine Hz. Muhammed'in gönderdiği İslam'a davet mektupları büyük önem arzetmektedir. Onun davet mektubu gönderip yüz yüze görüştüğü dini gruplardan en önemlisi Necran Hıristiyanlarıdır. Necran Hıristiyanları bu davete herhangi bir cevap vermek

---

[401] Dermenghem, 136; Ahmet Güç, 'Hz. Peygamber Döneminde Müslüman-Hristiyan Münasebetleri', *Dinler Tarihi Araştırmaları III*, Ankara 2002, 401-402.

[402] Rum, 30/1-5.

[403] Sönmez, *İslam'ın Ortaya Çıktığı Dönemde Arap Yarımadası'nda Hıristiyanlık*, 197.

[404] Bakara, 2/111, 113, 120,135; Ali İmran, 3/59-65; Nisa, 171-172; Maide, 5/5, 15, 17-18, 19, 51, 72-76, 82, 83, 116; Hadid, 57/27.

yerine Hz. Muhammed'le yüz yüze görüşmek üzere 60 kişilik bir heyetle Medine'ye gelmişlerdir.[405]

Hz. Muhammed'in Necran Hıristiyanlarına gönderdiği bu mektubun metnini burada vermenin örneklik teşkil etmesi bakımından yararlı olduğu kanaatindeyiz. Söz konusu metin şu şekildedir:

"Muhammed Rasululah'tan, Necran piskoposlarına, İbrahim, İshâk ve Yakub'un Tanrı'sı adıyla...

Sizi kullara tapmak yerine Allah'a, tapmaya çağırıyorum. Kullara sığınmak yerine, Allah'a sığınmaya çağırıyorum. Karşı gelirseniz, cizye vardır. (Cizyeyi) kabul etmezseniz, size savaş açarım. Esenlik dilerim."[406]

Hz. Muhammed'den bu mektubu alan Necranlı Hıristiyan heyet, Medine'ye gelerek Hz. Muhammed'le yüz yüze görüşmüş; Hz. Muhammed'in İslam'a daveti üzerine *'Biz senden önce Müslüman olduk'* şeklinde cevap vermişlerdir. Hz. Muhammed de onların Hz. İsa hakkında Allah'ın oğlu şeklindeki inançlarını hatırlatarak dinlerinin İslam olmadığını söylemiştir. Bunun üzerine onlar Hz. İsa ile ilgili sorular yöneltmiş; Hz. Muhammed'in cevabı üzerine ondan ölüyü diriltme, doğuştan kör bir kimseyi iyileştirme gibi Hz. İsa'nın mucizelerinin benzerini getirmesini istemişlerdir. Hz. Muhammed de *'Bugün size söyleyeceğim bir şey yoktur. Allah'ın İsa hakkında buyuracağı şeyi size haber verinceye kadar burada bekleyin.'* demiş, onlar da oradan ayrılmışlardır. Pek çok ayeti Hıristiyanlarla ilgili

---

[405] Kazıcı, 58; Sönmez, *İslam'ın Ortaya Çıktığı Dönemde Arap Yarımadası'nda Hıristiyanlık*, 199.

[406] Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 668; Mustafa Fayda, 'Hz. Muhammed'in Necranlı Hristiyanlarla Görüşmesi ve Mübahele', *İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1975, S. 2, 145.

olan Ali İmran Suresi'nin yaklaşık seksen ayeti Necranlı Hıristiyanlar Medine'de iken nazil olmuştur.[407] Hz. Muhammed, Hıristiyanların sorularına cevabı bu ayetlerle vermiş; onlar da ısrarına devam etmiştir. Bunun üzerine Ali İmran suresinin 61. ayetinin[408] emriyle Hz. Muhammed, bu Hıristiyan grubu mübahaleye[409] davet etmiştir. Hıristiyanlar bu teklifi kabul etmeyip onun kendileri hakkında bir hüküm vermesini istemişlerdir.[410]

Necran'dan gelen bu Hıristiyan heyetiyle bir anlaşma yapılmıştır. Yapılan anlaşmaya göre Necranlılar Müslümanlara senede iki defa belirli bir miktar cizye ödeyeceklerdir. Bunun karşılığında ise her türlü hakları teminat altına alınacaktır. Din adamlarına tam bir serbestlik tanınmış, memleketlerine herhangi bir ordunun girmeyeceğinin, can ve mal güvenlikleri hususunda İslam devletinin garantisi altında olacaklarının ve bu anlaşmaya uydukları müddetçe de bu anlaşmanın hükümlerinin geçerli olacağının teminatı verilmiştir.[411]

Necran Hıristiyanlarıyla yaşanan mübahale olayı konumuz açısından mühimdir. Zira yirmi üç yıl boyunca tebliğ görevini yerine getiren Hz. Muhammed'in başka hiç bir grupla bu şekilde münasebeti söz konusu olmamıştır. Öyle ki Kur'an-ı Kerim'in

---

[407] İbn Hişam, II, 225-229; Kazıcı, 58-59; Ağarı, *Hz. Muhammed'in Hıristiyanlarla Mücadele Stratejisi*, 88-89; Fayda, 'Hz. Muhammed'in Necranlı Hıristiyanlarla Görüşmesi ve Mübahele', 145-146.

[408] *'Gelin, oğullarımızı ve oğullarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı, kendimizi ve kendinizi çağıralım. Sonra da dua edelim de Allah'ın lanetinin yalancılara olmasını dileyelim.'*

[409] Sözlükte 'yalancı ve zalim olana birlikte beddua etmek, lânetleşmek' anlamına gelen bu kelime, terim olarak Bir tartışma esnasında haksız ve yalancı olanın Allah'ın lânetine uğraması için beddua edilmesi manasındadır. Kur'an-ı Kerim'de iftiâl kalıbında olmak üzere sadece bahsedilen ayette geçer. (Mustafa Fayda, 'Mübahele', *DİA*, 2006, C. 31, 425).

[410] Kazıcı, 60-61; Ağarı, *Hz. Muhammed'in Hıristiyanlarla Mücadele Stratejisi*, 89-90.

[411] Yurdaydın, 97-98; Fayda, *İslam'ın Güney Arabistan'a Yayılışı*, 33; Sönmez, *Rasulullah'ın Diplomatik Münasebetleri ve Barış Andlaşmaları*, 182-183.

Hıristiyanlık ve Hıristiyanlar hakkındaki görüşü, bu heyetle görüşmelerin neticesinde nazil olan Ali İmran suresinin yaklaşık seksen ayetinde yer almış bulunmaktadır. Hz. Muhammed'in peygamberlik hayatında böyle bir olayın başka bir örneği yoktur. Mübahele, Hz. Muhammed'in Allah'ın emriyle Hristiyanların Hz. İsa'ya uluhiyet isnatlarına kesin ve açık bir tavırla karşı koyması sebebiyle ehemmiyetini muhafaza eden bir konudur. [412]

Necran'dan gelen bu Hıristiyan heyetle ilgili küçük bir detayı da Hz. Muhammed'in diğer din mensuplarına yaklaşım tarzını vermesi açısından aktaracağız. Necran Hıristiyanları Hz. Muhammed ile görüşmek üzere Medine'ye geldikleri vakit kendi dinlerine göre ayin yapmak istemişler, Hz. Muhammed de o sırada içinde bulundukları Medine Camii'nde Hıristiyanların ayinlerini yapmalarına müsaade etmiştir.[413]

Netice itibariyle Hz. Muhammed'in diğer din mensuplarıyla olduğu gibi Hıristiyanlarla da dini, siyasi veya sosyal münasebetleri öncelikle olumlu yönde olmuştur diyebiliriz. Az sayıda örneğini verebileceğimiz askeri mücadeleler dışında Hz. Muhammed, Hıristiyanlarla aynı coğrafyada yaşarken uyumlu bir ortam oluşturma amacıyla çeşitli barış anlaşmaları imzalamıştır. Bu anlaşmalarda da onlara öncelikle can ve mal güvenliği teminatı vermiş, ikinci olarak da dini anlamda özgürlük temin etmeye çalışmıştır. Dinleri hususunda Hristiyanları herhangi bir baskı veya zorlamaya maruz bırakmamış; çeşitli örneklerle de ifade ettiğimiz gibi başta

---

[412] Fayda, 'Hz. Muhammed'in Necranlı Hıristiyanlarla Görüşmesi ve Mübahele', 147-149.

[413] Hamidullah, *İslam Peygamberi*, II, 263; Sönmez, *Rasulullah'ın Diplomatik Münasebetleri ve Barış Andlaşmaları,* 62.

baskı altındaki Müslümanlar olmak üzere tüm din mensupları için din ve vicdan hürriyetini sağlamaya çalışmıştır.

SONUÇ

İslam'ın zuhur ettiği coğrafya olan Arap yarımadası, pek çok kültüre ve farklı din mensuplarına ev sahipliği yapmıştır. Büyük çoğunluğunun müşriklerin oluşturması sebebiyle Hz. Muhammed'in Mekke'de ilk olarak münasebette bulunduğu ilk grup putperestler olmuştur.

Müslümanlar, Mekkeli müşriklerin yoğun fiziksel ve sosyal baskılarıyla, Mekke'den Medine'ye hicret etmeleriyle başlayan süreçte Hz. Muhammed'in onları İslam'a davet şekli ve gayri müslimler ile sosyal ilişkileri Kur'an-ı Kerim'in ifadesiyle yumuşak, açık sözlü, affedici, güzel öğütle ve muhatabını incitmeyecek şekilde olmuştur. Hz. Muhammed'in bu tavrı diğer müslümanları da etkilemiş ve müşrikler savaşmayı tercih etmediği sürece müslümanlar hiç bir şekilde herhangi bir saldırıda bulunmamışlardır. Hatta önceleri kendilerine zulmetmiş olan müşrik akrabalarına karşı -Mekke'nin fethinden sonra- intikam hırsına kapılmamış; olumlu münasebetlerine devam etmişlerdir. Gerek Hz. Muhammed'in gerekse diğer müslümanların müşriklerle münasebetlerinde takındığı bu tavrın arkasında Kur'an'ın, muhataplarının barışa yanaşmaları halinde müslümanların da barışa yanaşmalarını öngören emir ve tavsiyeleri yer almıştır.

Çoğunluğu müşriklerle mücadele şeklinde geçen Mekke döneminde Hz. Muhammed ve müslümanlar ticaret gibi çeşitli vesilelerle Yahudi ve Hıristiyanlarla münasebetlerde bulunmuşlarsa da bu iki grupla daha ziyade Medine döneminde görüşmüş ve birarada yaşamışlar ve bu dönemde bir takım siyasi ve diplomatik ilişkiler kurmuşlardır.

Medine'ye hicret ettiklerinde, çoğunluğu Yahudi ve putperest olmak üzere Hanif ve Müslüman Araplardan ve az sayıda Hıristiyandan müteşekkil bir toplumla karşılaşan Hz. Muhammed ve Müslümanlar, öncelikle bu gruplarla birarada yaşamayı mümkün kılacak olan ve karşılıklı hakları koruma altına alan Medine Sözleşmesini yürürlüğe koymuşlardır.

Medine'de yeni bir düzen oluşturma sürecinde Hz. Muhammed'in en fazla Yahudilerle münasebetleri göze çarpmaktadır. Müslümanlar Medine'de bir yandan Mekkeli müşriklerle askeri mücadelelerine devam ederken bir yandan da şehirdeki en güçlü Yahudi kabileleri olan Kurayzaoğulları, Kaynukaoğulları ve Nadiroğulları'nın kendilerine çıkardıkları zorluklarla mücadele etmişlerdir. Bu bağlamda, yapılan karşılıklı sözleşmelere sadık kalmayan Yahudilerin Medine'den sürülmeleri yoluna gidilmiş, siyasi hakimiyet ve toplumsal düzen bu şekilde temein edilmeye çalışılmıştır.

Hz. Muhammed'in Medine döneminde çeşitli münasebetler kurduğu diğer bir grup da Hristiyanlardır. Medine sözleşmesi ile şehirde düzeni temin eden Hz. Muhammed, Arap yarımadasında ve çevresinde yaşayan topluluklara İslam'a davet mektupları göndermiştir. Hıristiyanlarla münasebetler konusunda en dikkat çeken husus Hz. Muhammed'in Habeşistan Necaşisine karşı olan ılımlı tavrıdır. Habeşistan'a hicret edecek olan Müslümanlara Necaşi hakkında '*Orada öyle bir hükümdar var ki, yanında kimseye zulmedilmez. Onun ülkesi doğruluklar ülkesidir, orada Allah size, bugünkü durumunuzdan uzaklaşmanız için bir çare, bir yol gösterecektir.'* demesi Hıristiyan bir yöneticiye bakış açısını açıkça ortaya koymaktadır.

Bu açıdan bakıldığında Hz. Muhammed'in diğer din mensupları içerisinde en olumlu yaklaştığı grubun Hıristiyanlar olduğunu söylemek mümkündür. Hz. Muhammed'in bu yaklaşımının arkasında Kuran'ın müşriklere karşı Ehl-i Kitap'ı, Ehl-i Kitap içinde de Hıristiyanları tercih eden tavrının belirleyici olduğu anlaşılmaktadır. Zira tezimizin ilgili bölümlerinde de ifade ettiğimiz gibi bilhassa sosyal münasebetler hususunda Kur'an-ı Kerim, Hıristiyanların sevgi bakımından müslümanlara daha yakın olduğunu belirtmiş; onları şefkat ve merhamet sahibi kimseler olarak nitelendirmiştir. Yine Kur'an'da bazı Hıristiyanlar Allah'a ve ahiret gününe inandıkları ve faydalı işler yaptıkları için övülmüş; bazıları da imanlarındaki kararalılık nedeniyle örnek olarak gösterilmiştir.

Öte yandan Kuran'ın Yahudi ve Hıristiyanlara çeşitli eleştirileri de vardır. Kur'an Hıristiyanları Hz. İsa'yı tanrının oğlu olarak benimsemeleri ve onun insanların günahları nedeniyle çarmıhta öldüğünü iddia etmeleri sebebiyle eleştirirken; Yahudileri peygamberlerine zulmetmeleri, bazılarını öldürmeleri, nimetlere nankörlük etmeleri ve azgınlıkları sebebiyle eleştirmiştir. Bu gibi nedenlerle iki ayette Müslümanlardan Yahudi ve Hıristiyanları dost edinmemeleri de istenmiştir. Ancak bu ayetler, tüm münasebetleri içermeyip kamu yönetimi ile ilgili ilişkilerle sınırlı olduğu şeklinde yorumlanmış; İslam toplumunun menfaatlerini korumaya yönelik yasaklamalar olarak görülmüştür. Nitekim bu ayetlerden sonra her türlü bireysel ve toplumsal münasebet sona erdirilmiş değildir.

Yaptığımız bu bu çalışma bize göstermiştir ki Hz. Muhammed, tüm insanlarla olan münasebetlerinde Kur'an'ı kendine rehber edinmiş biri olarak çevresindekilere ve münasebette bulunduğu diğer din ve milletlerden insanlara karşı yumuşak bir üslup, merhametli ve affedici bir tutum sergilemiştir. Hayatının tüm aşamalarındaki

örneklere baktığımızda kendisine düşmanlık edenlere karşı bile bu tutumunu koruduğu ve oldukça sabırlı davrandığı görülmektedir. Muhataplarına farklı görüşlerde ve inançlarda olsalar bile değer verdiğini hissettirici ve gerektiğinde affedici tavır sergilemesi, tarihi seyir içinde tüm Müslümanlara örnek olmuştur. Hiçbir zaman öncelikli hedefinin savaş olmaması, düşmanlarına onlar haddi aşıncaya kadar sabırlı davranması, Müslümanların güçlendiği zamanlarda dahi hiçbir gruba İslam'a davet etmeksizin ya da anlaşma teklif etmeksizin saldırmaması, diğer din mensubu kimselerle birarada uyumlu yaşama kurallarını ve onların haklarını güvence altına alan adımlar atması, devlet başkanı olduktan sonra da onlara karşı zorlayıcı politika izlemeyip onlara dinlerini özgürce yaşayabilecekleri bir ortam sunması, isyan edip devlete ve Müslümanlara zarar vermedikleri sürece olumlu münasebetlerini sürdürmesi günümüzde de örnek alınması gereken özelliklerdir. Bununla birlikte İslam'ın inanç ilkelerinin ve Müslümanların hukukunun ihlal edildiği durumlar söz konusu olduğunda, ilkelerinden ve duruşundan asla taviz vermeyen ve bu uğurda gerekirse savaşmayı göze alan bir karaktere sahip olduğunu da belirtmek gerekir. Hz. Muhammed'i yalnızca İslam dininin ve Müslümanların önderi olarak görmeyip, farklı din mensuplarına karşı davranış ve tutumlarının objektif bir bakışla değerlendirilmesi ve bugünün problemlerine çözüm olacak evrensel ilkelerin tespitine acil ihtiyaç olduğu kanaatindeyiz.

ÖZET

Başelma, Öznur, Hz. Muhammed'in Diğer Din Mensuplarıyla Münasebetleri, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof. Dr. Ahmet Hikmet Eroğlu, 142.

Hz. Muhammed, yaşadığı dönem ve coğrafya itibariyle pek çok farklı kültürle ve farklı din mensubu kimselerle birlikte yaşamıştır. Arap yarımadası o dönemde farklı kültürlere ev sahipliği yapmıştır. İslam'ın geldiği 7.yüzyılın başlarında yarımadada, çoğunluğu putperest Araplardan oluşan, Yahudi, Hıristiyan, Hanif, Sabii ve Mecusilerin de var olduğu bir toplum bulunmaktadır.

Hz. Muhammed, yaşadığı coğrafyada, siyasi birliği olmayan bu toplumda birlikte uyumlu yaşamayı sağlayacak bir düzen kurmak için çeşitli adımlar atmıştır. Aynı zamanda bu topluluklarla birlikte yaşamanın gereği olarak çeşitli sosyal, kültürel, ekonomik, siyasi ve dini münasebetlerde bulunmuştur. İslam'ın ilk muhatapları olan müşriklerle münasebetleri çoğunlukla müslümanların, müşriklerin baskısından kurtulma ve din hürrriyeti kazanma çabalarından müteşekkildir. Ehl-i Kitap adı verilen Yahudi ve Hristiyanlarla ise daha ziyade Medine döneminde karşılaşan Hz. Muhammed, bazı zamanlar onlardan gelen bir takım olumsuzluklar yaşamakla birlikte çeşitli anlaşmalar yapmak suretiyle münasebetlerini sürdürmüştür.

Hz. Muhammed'in farklı din mensuplarıyla münasebetlerinde temel referansı, Kur'an'ın ortaya koyduğu prensipler olmuştur. Kur'an-ı Kerim'in bu konudaki temel yaklaşımı ise, Hz. Muhammed'in güzel öğütle onları davet etmesi, onlara yumuşak, uyarıcı, müjdeleyici ve affedici yaklaşması ve onlar barışa yanaştığı takdirde müslümanların da onlara barışla mukabele etmesi şeklindedir.

ABSTRACT

Baselma, Oznur, The Prophet Mohammad's Relations With The Atherends of Other Religions in Wiev Point of The Historians of Religions. Master's thesis. Advisor: Prof. Dr. Ahmet Hikmet Eroglu, 142.

Prophet Mohammad lived together with many other members of different cultures and religion. Arab Peninsula hosted different cultures in that period. There was a society including Jews, Christians, God seekers, Magians and mostly pagan Arabs on the peninsula in the early 7th. century.

Prophet Mohammad took steps to provide a system in which people lived in harmony on that geographical land that didn't have political unity. At the same time, he had social, cultural, economical, political and religious relations with these societies as a necessity of living together. Muslim's relations with polytheists mainly based on their struggle for their freedom of belief and getting free from pressure of polytheists. Meeting with the people of book (Christians and Jews) especially in Madina (Yasrib), Mohammad continued relations by numerous aggreements despite some negations.

The main reference of prophet Mohammad's relation with people who belonged to other religions is the principles that the Qoran offers. The main approach of the Holy Qoran is Mohammad's invitation by good advice his kind, warning, good news announcing and forgiving approach and if they incline to peace, muslims retaliate in peace.

BİBLİYOGRAFYA

ADAM, Baki, "Yahudilik", ***Yaşayan Dünya Dinleri***, DİB yay, Editör: Şinasi Gündüz, Ankara 2010.

---------, "Yahudiliğin Hristiyanlığa ve İslam'a Bakışı", ***AÜİFD***, Ankara 1997, XXXVII.

---------, *Yahudilik ve Hıristiyanlık Açısından Diğer Dinler*, Pınar Yayınları, İstanbul 2002.

AĞARI, Murat, "Hz. Muhammed'in Hıristiyan ve Yahudi Siyasetlerine Genel Bir Bakış", ***İslami Araştırmalar***, 2007, 20(2).

----------, ***Hz. Muhammed'in Hristiyanlarla Mücadele Stratejisi***, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2003.

AKSU, Ali, "İslam'da Da'vet ve Da'vet Kitapları Üzerine Bazı Mülahazalar"**,** ***Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi***, XII/2 – 2008.

ALAN, Hüseyin, ***Hz. Peygamber Öncesi Mekke ve Arabistan***, Beyan Yay, İstanbul 2012.

ALGÜL, Hüseyin, "Asr-ı Saadet'te İdari Hayat", ***Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam***, Beyan yay, İstanbul 1995.

ALICI, 'Sabiilik', ***Dinler Tarihi,*** Editör: Baki Adam, Grafiker Yayınları, Ankara 2015.

ARSLANTAŞ, Nuh, ***Hz. Muhammed Döneminde Yahudiler***, Kuramer Yayınları, İstanbul 2016.

----------, 'Hz. Peygamber'in Çağdaşı Olan Yahudilerin İnanç, İbadet ve Dini Hayatları ile İlgili Bazı Tespitler', ***Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi***, 34 (2008/1)

----------, 'Hz. Peygamber'İn Çağdaşı Yahudilerin Sosyo-Kültürel Hayatlarına Dair Bazı Tespitler', ***İslam Sanat, Tarih, Edebiyat ve Musiki Dergisi***, 2008, Yıl: 6, S. 11.

ATEŞ, Ali Osman, "Asr-ı Saadette Dinler ve Gelenekler", ***Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm***, (Editör: Vecdi Akyüz), Beyan Yayınları, İstanbul 1995.

--------, *Sünnetin Kabul ve Reddettiği Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Adetleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Blimler Enstitüsü, İzmir 1989.

AYDIN, Mahmut, ***Anahatlarıyla Dinler Tarihi,*** Ensar Yayıncılık, İstanbul 2010

AYDIN, Mustafa, ***Doğuş Dönemlerinin Işığında İslam'ın Toplumsal Şekillenişi ve Değişme Dinamikleri***, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1991.

AYDIN, Mehmet, "Hz. Muhammed Devrinde İslam-Hristiyan Münasebetlerine Toplu Bir Bakış", ***Belleten***, Ankara Nisan 1985, XLIX, sayı 193.

----------, 'Batı ve Doğu Hıristiyanlığına Tarihi Bir Bakış', ***Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi***, ty, C. XXVII.

BELAZURİ, Ahmed bin Yahya bin Cabir bin Davud (ö. H. 279), ***Ensâbü'l-Eşraf***, Thk: Muhammed Hamidullah, Mısır 1959.

----------, ***Fütuhu'l-Buldan***, Mısır 1932.

BROCKELMANN, Carl, ***İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi***, Çev: Neşet Çağatay, AÜİF yayınları, Ankara 1964.

BUHARİ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî (ö. 256/870), ***el-Camiu's-Sahih***, İstanbul 1981.

CAN, Ali, ***Kur'an'da Ehl-i Kitap'la Diyalog***, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2010.

CERRAHOĞLU, İsmail, "Kur'an-ı Kerim ve Sabiiler", **AÜİFD**, X, Ankara, 1962.

----------, "Kur'an-ı Kerim ve Hanifler", ***AÜİFD***, XI, Ankara 1963.

ÇAĞATAY, Neşet, ***İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı***, A.Ü.İ.F. Yayınları, Ankara 1971.

----------, *İslam Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993.

ÇAĞRICI, Mustafa, "Asabiyet", ***DİA***, 1991, C.III.

DARİMİ, Ebû Muhammed Abdullāh b. Abdirrahmân b. el-Fazl (ö. 255/869), ***es-Sünen***, Beyrut 1987.

DERMENGHEM, Emile, ***Hz. Muhammed ve Risaleti***, Çev: Ahmet Ağırakça, İnsan yay, İstanbul 1997.

EBU DAVUD, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî (ö. 275/889), ***es-Sünen***, Beyrut 1988.

EBU YUSUF, Ya'kūb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî (ö. 182/798), ***Kitabu'l-Harac***, Çev. Ali Özek, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstnbul 1970.

ERKAL, Mehmet, "Cizye", ***DİA***, 1993, C.VIII.

EROĞLU, Ahmet Hikmet, "Kapsayıcılık Açısından İslam Dinini Diğer Dinlere Bakışı", ***Dinler Tarihi Araştırmaları Dergisi,*** **IV**, Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları, Ankara 2004.

----------, 'Hristiyanlık', ***Dinler Tarihi***, Editör: Baki Adam, Grafiker yayınları, Ankara 2015.

ESER, Mithat, 'Hz. Peygamber'in Bir Bulut Tarafından Gölgelenmesine Dair Rivayetlerin Değerlendirilmesi', ***İslami Araştırmalar Dergisi***, 2011, 22(1).

ESEN, Muammer, "Kur'an'ın Ehl-i Kitaba Bakışı", ***Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi***, 51/1, Ankara 2010.

FAYDA, Mustafa, ***İslamiyetin Güney Arabistan'a Yayılışı***, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yayınları, Ankara 1982.

----------, 'Hz. Muhammed'in Necranlı Hristiyanlarla Görüşmesi ve Mübahele', ***İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi***, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1975, S. 2.

----------, 'Mübahele', ***DİA***, 2006, C. 31.

FAZLUR RAHMAN, ***Ana Konularıyla Kur'ân***, Çev. Alpaslan Açıkgenç, Ankara Okulu Yay, Ankara 1999.

FIĞLALI, Ethem Ruhi, "Darü'n-Nedve", ***DİA***, 1993, C.XIII.

FİRUZÂBÂDÎ, Muhammed b Ya'kup (ö.817/1415), ***el-Kâmusu'l-Muhît***, Thk: Enis Muhammed Sami-Zekeriyya Cabir Ahmed, Daru'l-Hadis, Kahire 2008.

GOİTEİN, S. D., ***Yahudiler ve Araplar-Çağlar Boyu İlişkileri***, Çev: Nuh Arslantaş-Emine Buket Sağlam, İz yay, byy. 2010.

GÜÇ, Ahmet, "Hz. Peygamber Döneminde Müslüman-Hristiyan Münasebetleri", ***Dinler Tarihi Araştırmaları III***, Ankara 2002.

GÜNALTAY, Şemsettin, ***İslam Öncesi Arap Tarihi***, Ankara Okulu yay, Ankara 2015.

----------, ***İslam Öncesi Araplar ve Dinleri***, Ankara Okulu yay, 2013.

GÜNDÜZ, Şinasi, "Sabiilikte Din ve Din Anlayışı", ***Dinler Tarihi Araştırmaları II***, (Konya, 1998), Ankara 2000.

----------, "Sâbiîlik", ***DİA***, 2008, C.XXXV.

HAMİDULLAH, Muhammed, ***Resulullah Muhammed***, Çev. Salih Tuğ, İrfan yay, İstanbul 1973.

----------, ***İslam Peygamberi***, Çev. Salih Tuğ, I, Ankara 2003.

----------, ***İslam Tarihine Giriş***, Diyanet Vakfı yay, 2003.

----------, ***İslam Müesseselerine Giriş***, Çev: İhsan Süreyya Sırma, Beyan yay, İstanbul 2007.

----------, ***İlk İslam Devleti***, Çev: İhsan Süreyya Sırma, Beyan yay, İstanbul 2015.

----------, "Asr-ı Saadet Öncesi Medine'de Sosyo-Ekonomik Hayat", ***Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam***, Beyan yay, İstanbul 1995.

----------, ***Hz. Peygamberin Savaşları***, Yağmur Yayınları, İstanbul 1991.

HARMAN, Ömer Faruk, "Hristiyanların İslam'a Bakışı", ***Asrımızda Hristiyan-Müslüman Münasebetleri*** (Editör: Ömer Faruk Harman), Ensar Neşriyat, İstanbul 2005.

HASAN, Hasan İbrahim, ***Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi***, Çev: İsmail Yiğit-Sadrettin Gümüş, Kayahan yayınları, İstanbul 1984.

HİTTİ, Philip K., ***Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi***, Çev: Prof. Dr. Salih Tuğ, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1980.

HİZMETLİ, Sabri, ***İslam Tarihi***, A.Ü.İ.F. Yayınları, Ankara 1991.

İBN HİŞÂM, Ebu Muhammed Abdülmelik (ö. 218/833), ***es-Siretü'n-Nebeviyye (Hz. Muhammedin Hayatı)*** Çev. Neşet Çağatay, İzzet Hasan, A.Ü.İ.F Yayınları, Beyrut 1936.

İBN İSHAK, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî (ö. 151/768**)** ***Siyer***, (Neşr. Muhammed Hamidullah), Çev: Sezai Özel, Akabe yayınları, İstanbul 1988.

İBN KESÎR, Ebi'l-Fida İsmail b.Ömer (774/1373), ***Tefsiru'l-Kurani'l-Azim***, Daru Tayyibe, Riyad 1999.

İBN MANZÛR, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem b. Ali b. Ahmed (711/1311), ***Lisânü'l-'Arab***, Dâru'l-Me'ârif, Kahire, t.y.

İBN SA'D, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Menîa (ö. 230/845), ***et-Tabakatu'l-Kübra***, Kahire 1939.

İBNU'L- KELBÎ, Ebü'l-Münzîr Hişâm b. Muhammed (ö. 204/819), ***Kitâbu'l-Esnâm***, (Thk: Ahmed Zeki Paşa), Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyyeti, Kahire 1995.

İMAMOĞLU, Vehbi, "Mekke Putperestlerinin İslam'la Yüzleşmesi", ***Uluslararası Sosyal Araştırması Dergisi***, 2/6, 2009.

İSFAHÂNÎ, Ebü'l-Kāsım Hüseyn b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Ragıp (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği), ***el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kurân***, Neşr: Mektebetü Nezâr Mustafa el-Bâbi, t.y.y.

KAPAR, Mehmet Ali, "Asr-ı Saadet'te Müşrikler ve Müşriklerle İlişkiler", ***Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam***, Beyan Yayınları, Ed: Vecdi Akyüz, İstanbul 2006, II.

KARADAŞ, Cağfer, "Sâbîler Meselesi (Kur'an'daki Sâbî Kavramının Sâbiî veya Sâbie Olup Olmadığı Problemi", ***Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi***, Bahar 2013, Cilt:1, Yıl:1, Sayı:1.

KATAR, Mehmet, "Tevhitten Teslise Geçiş Sürecinde Hristiyanlık (Bir yahudi İhya Hareketi Olarak Başlayan Hristiyanlığın Evrensel Bir Din Haline Geliş Öyküsü)", ***İslami Araştırmalar***, Ankara 2007, C.XX, Sayı:3.

KAUFMANN, Francine-**EİSENBERG,** Josy, 'Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilik', (Çev: Mehmet Aydın), ***Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,*** 1987, C. XXIX, S. 1.

KAYA, Remzi, "Ehl-i Kitap", ***DİA***, 1994, C.X.

KAZICI, Ziya, ***Müslüman-Hristiyan İlişkileri Tarihi***, Kayıhan yay, İstanbul 2011.

KEFEVÎ, Ebu'l-Bekâ Eyyüb b. Musa el-Hüseynî (v.1094 h.), ***el-Külliyât el Mu'cem fi'l-Mustalahâti ve'l-Furûki'l-Luğaviyyeti***, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1998.

KESLER, Fatih, ***Kur'an-ı Kerim'de Yahudiler ve Hristiyanlar***, Türkiye Diyanet Vakfı yay, Ankara 2007.

KİTAB-I MUKADDES, Eski ve Yeni Ahit, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul 1993.

KÖKSAL, M. Asım, ***İslam Tarihi***, Şamil yay, İstanbul 1981, I.

KUR'ÂN-I KERÎM, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2010.

KUR'ÂN YOLU TÜRKÇE MEAL VE TEFSİR, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2012.

KURT, Ali Osman, ***Erken Dönem Yahudi Tarihi***, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007.

KUZGUN, Şaban, ***İslam Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Haniflik***, Seda Yay, Ankara 1985.

KÜÇÜK, Abdurrahman- **TÜMER,** Günay, ***Dinler Tarihi***, Berikan yay, Ankara 2010.

LINGS, Martin (Ebu Bekir Siraceddin), ***Hz.Muhammed'in Hayatı***, Çev: Nazife Şişman, İnsan yay, İstanbul 2016.

MALİK BİN ENES Ebû Abdillâh b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî (179/795), ***el-Muvatta'*** (Thk: Beşşar Avar Ma'ruf-Mahmud Muhammed Halil) Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1998.

MUSTAFA, İbrahim, Ahmed Hasan ez-Zeyyât, Hâmid Abdulkâdir, Muhammed Ali, ***el-Mu'cemu'l-Vasit***, el-Mektebetü'l-İslamiyye, ty.

MÜSLİM, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (ö. 261/875), ***el-Camiu's-Sahih***, Beyrut 1955.

OKUYAN, Mehmet-**ÖZTÜRK**, Mustafa, "Kur'an Verilerine Göre Ötekinin Konumu", ***İslam ve Öteki***, Editör: Cafer Sadık Yaran, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2001.

ÖNKAL, Ahmet, "Asr-ı Saadet'te İslam'a Davet Metodu", ***Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam***, Beyan yay, İstanbul 1995.

ÖZKAN, Ali Rafet, "İslam'ın Ortaya Çıktığı Dönemlerde Arap Yarımadasındaki Diğer Dinlerin Durumu", ***Dinler Tarihi Araştırmaları IV***, Ankara 2004.

ÖZKUYUMCU, Nadir, "Asr-ı Saadet'te Yahudilerle İlişkiler", ***Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslam***, Beyan yay, İstanbul 1995.

ÖZTÜRK, Yaşar Nuri, ***Kuran'ın Temel Kavramları***, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul 1993.

RÂZÎ, Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin (606/1210), ***et-Tefsîrü'l-Kebîr*** (Mefâtîhu'l-Ğayb) Dâru'l-Fikr 1981.

SARIÇAM, İbrahim, ***Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı***, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay, 7. Baskı, Ankara, ty.

SEYDİŞEHRİ, Mahmut Es'ad, ***İslam Tarihi/Tarih-i Din-i İslam***, (Sadeleştiren Ahmet Lütfi Kazancı-0sman Kazancı), İstanbul ty.

SHARON, Moshe Sevilla, ***İsrail Ulusunun Tarihi***, Yeruşalim 1981.

SHERBOK, Dan & Lavinia Cohn, ***Yahudiliğin Kısa Tarihi***, Çev: Bilal Baş, İz yay, İstanbul 2010.

SIRMA, İhsan Süreyya, ***İslami Tebliğin Medine Dönemi ve Cihad***, Beyan yay, İstanbul 2016

----------, "Asr-ı Saadet Öncesi Mekke Toplumu", ***Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam***, Editör: Vecdi Akyüz, Beyan yayınları, İstanbul 1995.

SÖNMEZ, Abidin, ***Rasulullah'ın Diplomatik Münasebetleri ve Barış Andlaşmaları***, İnkılab yay, İstanbul 2007.

----------, *Rasulullah'ın İslam'a Davet Mektupları*, İnkılab yay, İstanbul 2011.

SÖNMEZ, Zekiye, ***İslam'ın Ortaya Çıktığı Dönemde Arap Yarımadasında Hristiyanlık***, Türkiye Diyanet Vakfı yay, Ankara 2012.

ŞEHRİSTÂNÎ, Ebü'l-Feth Tâcüddîn (Lisânüddîn) Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed (548/1153), ***el-Milel ve'n-Nihal***, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1992.

TABERİ, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir (310/923), ***Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli âyi'l-Ḳur'ân***, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1994.

TANYU, Hikmet, ***Tarih Boyunca Yahudiler ve Türkler I***, Yağmur yay, İstanbul 1976.

TİRMİZİ, Ebû İsa Muhammed b. İsa (ö. 279/892), ***el-Camiu's-Sahih***, Kahire 1937-1965.

TOKPINAR, Mirza, ***Hadislere göre Yahudi ve Hristiyanlara Uymak***, İnsan Yayınları, İstanbul 2003.

ÜNALAN, Sıddık, "Risalet Öncesinde Arap Yarımadasındaki Dinler ve Bir Peygamber Beklentisi", ***Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi***, 6 (2001).

ÜZÜM, İlyas, "Kitap", ***DİA***, 2002, C.XXVI.

WATT, W. Montromery, ***Hz. Muhammed Peygamber ve Devlet Adamı***, Çev: Erdem Türközü, İletişim yay, İstanbul 2015.

---------, ***Hz. Muhammed Medine'de***, Çev: Süleyman Kalkan, Kuramer yay, İstanbul 2016.

YAZIR, Elmalı Muhammed Hamdi, ***Hak Dini Kur'an Dili***, Azim Dağıtım, tyy.

YURDAYDIN, Hüseyin, "İslam Devletlerinde Müslüman Olmayanların Durumu", AÜİFD, XXVII, Ankara 1985.

YÜCEL, Ahmet, 'Hz. Peygamber'in Ehl-i Kitap'la İlişkileri', ***İslam Ve Hıristiyanlık'ta Kurtuluş*** (Uluslarası Müslüman-Hristiyan Diyalog Sempozyumu), İstanbul 2006.

ZEBÎDÎ, Ebu'l-Feyz Muhammed b. el-Murtaza el-Hüseynî (1205/1791), ***Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs***, Thk: Abdul'alîm et-Tahâvî, Lecnetü't-Türâsi'l-'Arabî, Kuveyt 2000.

ZEHEBİ, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân (ö. 748/1348) ***Tarihu'l-İslam***, Çev: Muzaffer Can, Cantaş Yayınları, 1996.

ZEYDAN, Corci, ***İslam Medeniyeti Tarihi***, Sad. Mümin Çevik, İstanbul 1976.